

**Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка**

Адамовський Володимир Іванович

ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН В СУСПІЛЬСТВІ

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
(МОДУЛЬ 2 «ПРАВознавство»)**

ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ

**Кам'янець-Подільський
2025**

УДК 316+34](075.8)

ББК 605+67я73

A28

*Рекомендовано до друку вченою радою Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 6 від 29 травня 2025 р.)*

Рецензенти:

Місінкевич Л. Л., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова.

Лінник Н. В., кандидат юридичних наук, завідувач відділення «Право» відокремленого структурного підрозділу «Кам'янець-Подільський фаховий коледж закладу вищої освіти «Подільський державний університет».

Семенюк-Прибатень А. В., кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри археології, спеціальних історичних і правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

A28 Адамовський В. І. Основи соціально-правових відносин в суспільстві: [навчально-методичний посібник: модуль 2: Правознавство]. Електронне видання. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2025. 142 с.

Електронна версія тез конференції доступна за покликанням:
<http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9270>

Навчально-методичний посібник «Основи соціально-правових відносин в суспільстві» відповідає чинній програмі з нормативного ОК «Соціально-правові студії», яку включено до навчального плану освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів усіх спеціальностей. У ньому викладено опорні конспекти з теорії держави і права та основних галузей права України. Контроль для ефективної перевірки рівня засвоєних знань із використанням представлених тестових завдань організовується на платформі moodle.

Навчально-методичний посібник рекомендований для здобувачів освіти усіх спеціальностей Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, у яких викладається ОК «Соціально-правові студії».

© Укладач: Адамовський В. І.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Навчальна програма курсу «Соціально-правові студії»	7
Робоча програма курсу «Соціально-правові студії». Курс лекцій та плани семінарських занять з методичними рекомендаціями	12
Самостійна робота та методичні поради до самостійної підготовки студентів	94
Індивідуальні навчально-дослідницькі завдання та методичні поради до їх виконання	97
Модульні контрольні роботи та методичні рекомендації до їх виконання	101
Тестові завдання	108
Питання до підсумкової атестації	121
Критерії та норми оцінювання знань, умінь та навичок студентів з курсу «Соціально-правові студії»	123
Словник термінів	125
Навчально-методичне забезпечення	139

ВСТУП

Для розвитку цивілізованих суспільних відносин важливим є формування паритету інтересів особистості, суспільства, держави. Пріоритетним інструментарієм побудови партнерських відносин у вирішенні нагальних питань слугує механізм соціально-правової відповідальності. Невід'ємною умовою функціонування сучасного суспільства є активна, цілеспрямована участь в його творенні пересічних громадян, особливо нової генерації, певний рівень розвитку громадянської культури, сформованість соціальної підструктури громадянської спрямованості у свідомості особистості. Розуміння змісту та особливостей становлення соціально-правової свідомості студентської молоді закономірно ставить завдання осмислення ролі закладів вищої освіти як інституту соціальної, правової, політичної соціалізації та запропонувати ефективні науково-педагогічні механізми впливу на цей процес у стінах вищого навчального закладу.

Складний і динамічний процес формування незалежної Української держави поставив перед усією системою освіти та виховання складні й водночас надзвичайно важливі завдання. Конституція України в ст. 1 проголосила Україну правовою, демократичною, соціальною державою. Принципами існування такої держави є, зокрема, верховенство права, рівність громадян перед законом, взаємна відповідальність громадянина та держави. Наявність високої правової культури та правосвідомості громадян можливе лише за умови їх достатньої правової обізнаності.

Створення могутньої держави, її успішний розвиток неможливі без активної та свідомої участі в громадському, політичному житті більшості її громадян. На нашу думку, конструктивною та позитивною така участь може бути лише в тому разі, коли громадяни опанують базові знання з теорії та історії держави і права, основ чинного законодавства. Однією з важливих ланок цього процесу є вивчення здобувачам освіти ОК «Основи правознавства», адже вони, як відповідальні громадяни, надалі застосовуватимуть та популяризуватимуть юридичні знання.

Мета навчального освітнього компонента «Основи соціально-правових відносин в суспільств» – засвоєння здобувачами освіти основних теоретичних та історико-правових положень і понять національного

права України; розуміння ними змісту Конституції та чинного галузевого законодавства нашої країни; закономірностей побудови правової держави; формування в них високого рівня правової свідомості та правової культури, навиків тлумачення та належної реалізації нормативно-правових актів у практичній діяльності та повсякденному житті; розуміння юридичних фактів та вільного орієнтування в сучасному правовому полі.

Завдання освітнього компонента – надання здобувачам освіти системних знань із базових юридичних наук, виховання в них шанобливого ставлення до Конституції та законодавства України. Адже засвоєння специфічної фахової термінології, певного мінімуму правових знань з основ конституційного, цивільного, сімейного, кримінального, трудового права та права соціального забезпечення України – неодмінна передумова майбутньої ефективної діяльності фахівця.

Навчальний-методичний посібник «Основи соціально-правових відносин в суспільстві» розроблений відповідно до курсу «Соціально-правові студії», включеного у блок навчальних планів «обов'язкові освітні компоненти» різних спеціальностей Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Навчально-методичний посібник побудований відповідно до кредитно-модульної системи навчання і складається із блоку 2 (Правознавство), який включає три основні залікові навчально-теоретичні модулі (змістові модулі): семінарські заняття; самостійна робота; індивідуальні навчально-дослідницькі завдання (ІНДЗ). Окремими складовими подаються: комплексна модульна контрольна робота з курсу; критерії та норми оцінювання знань, умінь та навичок студентів; словник термінів; основна та додаткова література.

Перший блок включає охоплює лекції, семінарські заняття.

Другий блок становить самостійна робота студентів, яка охоплює весь курс та взаємозв'язана із змістовим модулем.

Формою навчального навантаження, спрямованого на розвиток творчих можливостей студентів, слугує ІНДЗ, які виконуються у формі рефератів і є третім заліковим блоком.

Комплексна модульна контрольна робота з курсу розроблена у вигляді дворівневих за складністю завдань, що надає можливість об'єктивно оцінити рівень знань студентів.

Матеріал, представлений у навчальному посібнику, направлений на підвищення фахового рівня студентів, соціально-правової свідомості, що є важливими складовими сучасного суспільного життя.

Безперечно, не всі питання і аспекти соціально-правових відносин не вдалося висвітлити в запропонованому комплексі на достатньому навчально-методичному та науковому рівні. Тому, з метою подальшої розробки даного навчального посібника, з вдячністю сприймемо всі критичні зауваження і поради.

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА КУРСУ «СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ СТУДІЇ»

Дисципліна «Соціально-правові студії» належить до переліку обов'язкових дисциплін, що забезпечують отримання загальних компетентностей випускниками Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та викладається для студентів освітнього рівня «бакалавр». Навчальна дисципліна знайомить студентів із основами соціологічної та правової наук; надає знання про природу сучасних соціально-правових процесів; особливостей суспільства як складної системи соціально-правових зв'язків та відносин; особливостей сучасних суспільно-правових реалій.

Метою викладання навчальної дисципліни «Соціально-правові студії» є формування знань студентів про повне і цілісне розуміння соціально-правових відносин у суспільстві, вироблення навичок аналізу, діагностики і прогнозування мікро- та макро- соціальних явищ, а також розвинути навички організації соціальної взаємодії, які вони могли б використати у професійній діяльності, громадському і особистому житті.

Основними **завданнями** вивчення дисципліни «Соціально-правові студії» є:

- засвоєння сутності соціальних та правових явищ, інститутів, процесів;
- особливостей суспільства як складної системи соціально-правових зв'язків та відносин;
- вивчення особливостей сучасних суспільно-правових реалій;
- вироблення вміння застосовувати нормативно-правові акти на практиці в професійній діяльності, а також для вирішення життєвих ситуацій.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студенти повинні **знати:**

- об'єкт, предмет, методи курсу;
- понятійно-категоріальний апарат курсу;
- сутність соціальних інститутів: сім'ї, релігії, освіти, організацій;
- основи соціальної мобільності, стратифікації, девіації, конфлікту, соціалізації, маргіналізації;

- поняття, сутність та походження права;
- елементи системи права і системи законодавства;
- поняття і види правової поведінки;

вміти:

- оперувати основними поняттями і категоріями;
- аналізувати місце «Соціально-правових студій» у системі гуманітарних наук;
- розкривати систему логічно взаємозалежних понять і принципів, за допомогою яких розкривається природа (структура і генезис) тих чи інших соціальних структур, явищ і процесів;
- висвітлити основи соціального структурування суспільства;
- охарактеризувати причини виникнення соціальних конфліктів, стадії їх розвитку і способи врегулювання;
- правильно вибирати та аналізувати правові норми в процесі їх фактичного застосування;
- розмежовувати правові відносини у суспільстві;
- орієнтуватися в сучасному правовому полі;
- використовувати набуті соціально-правові знання у професійній та громадській діяльності.

Програма навчальної дисципліни

«БЛОКУ 2 (ПРАВознавство)»

Назви тем	Кількість годин						
	Разом	у тому числі					
		Лекційні заняття	Практичні заняття	Семінарські заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	ІНДЗ
Блок 2 (Правознавство)							
Змістовий модуль 2. Основні поняття теорії держави і права							
Тема 1. Поняття і ознаки держави	6	2				4	
Тема 2. Основні поняття теорії права	6	2		2		4	
Тема 3. Правовідносини: поняття, основні ознаки і види	6	2				4	
Тема 4. Поняття, ознаки і види правопорушень	6	2				4	

Тема 5. Основи Конституційного законодавства	7			2		5	
Тема 6. Основи Цивільного законодавства	5					3	
Тема 7. Основи Сімейного законодавства	5			2		3	
Тема 8. Основи Трудового законодавства	5			2		3	
Разом за змістовим модулем 2	46	8		8		30	

Методи контролю: поточне, усне опитування та поточне тестування, співбесіда, контрольна робота, оцінка за навчальний проект (реферат), підсумковий тестовий контроль, залік.

ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ

ЗМІСТ ЗМІСТОВОГО МОДУЛЯ 2

«Правознавство»

Тема 1. Поняття і ознаки держави

Виникнення держави і права. Основні теорії походження держави і права. Поняття і ознаки держави. Поняття і види функцій держави. Класифікація держав у залежності від їх форми (форми правління, форми державного устрою, форми державного режиму).

Тема 2. Основні поняття теорії права

Поняття, ознаки і види соціальних норм. Взаємозв'язок соціальних норм. Поняття і ознаки права. Право – особливий вид соціальних норм. Єдність і відмінність права і моралі. Функції права. Джерела (форма) права: поняття і види. Закони і підзаконні акти.

Тема 3. Правовідносини: поняття, основні ознаки і види

Поняття, ознаки і види правовідносин. Структура правовідносин. Суб'єкти права: поняття і види. Юридичні факти: Поняття, значення і класифікація.

Тема 4. Поняття, ознаки і види правопорушень

Поняття, ознаки і види правомірної поведінки. Поняття, ознаки і види правопорушень. Склад правопорушення. Причини правопорушень і шляхи їх усунення. Поняття, підстава, ознаки, цілі та види юридичної відповідальності. Поняття законності і правопорядку, їх гарантії.

Тема 5. Основи Конституційного законодавства

Конституція України – основний закон держави і суспільства. Конституційний лад України, його принципи. Конституційна форма правління, державного устрою і державного режиму в Україні. Територіальний устрій в Україні. Конституційний статус Автономної Республіки Крим. Державна символіка України. Законодавство про мови в Україні. Конституційний принцип розподілу державної влади. Система органів державної влади в Україні. Правовий статус і повноваження Верховної Ради України. Правовий статус народного депутата України. Правовий статус Президента України. Правовий статус Кабінету Міністрів України. Центральні органи виконавчої влади в Україні. Місцеві органи виконавчої влади в Україні.

Тема 6. Основи Цивільного законодавства

Загальна характеристика цивільного права України. Цивільно-правові відносини. Учасники цивільних правовідносин. Особисті немайнові права громадян і їх захист. Майнові права громадян і юридичних осіб. Право власності та його конституційний захист. Види ці вільно-правових договорів. Поняття і характеристика договорів: купівлі-продажу, майнового найму (оренди), позики, дарування. Поняття спадкування. Спадкування за законом і за заповітом. Перша і друга черги спадкоємців за законом. Право на обов'язкову частку у спадщині.

Тема 7. Основи Сімейного законодавства

Загальна характеристика Сімейного кодексу України. Шлюб і умови його укладання. Державна реєстрація шлюбу. Недійсність шлюбу. Особисті немайнові права і обов'язки подружжя. Право власності подружжя. Припинення шлюбу. Особисті немайнові права і обов'язки батьків. Майнові права і обов'язки батьків і дітей. Позбавлення батьківських прав. Усиновлення. Опіка і піклування щодо дітей. Патронат над дітьми.

Тема 8. Основи Трудового законодавства

Загальна характеристика трудового законодавства України. Поняття, сторони і зміст трудового договору. Трудові правовідносини. Колективний договір. Умови і порядок прийому на роботу. Порядок припинення трудового договору з ініціативи працівника. Порядок припинення трудового договору з ініціативи власника або уповнова-

женого ним органу. Робочий час і його види. Поняття і види часу відпочинку. Трудова дисципліна. Правила внутрішнього трудового розпорядку. Види, порядок накладення і зняття дисциплінарних стягнень.

РОБОЧА ПРОГРАМА КУРСУ «СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ СТУДІЇ» КУРС ЛЕКЦІЙ ТА ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ З МЕТОДИЧНИМИ РЕКОМЕНДАЦІЯМИ

Лекція – основна форма проведення навчальних занять у вищому навчальному закладі, що призначена для засвоєння теоретичного матеріалу. Як правило, лекція охоплює основний теоретичний матеріал окремої чи декількох тем навчальної дисципліни. Тематика курсу лекцій визначається робочою навчальною програмою. Дана форма навчальних занять направлена на формування у студентів знань з певного предмету. Незважаючи на те, що викладач не здійснює опитування на лекції, це не означає, що до неї не слід готуватися: перед новою лекцією доцільно повторити матеріал, який був записаний на попередній лекції, оскільки повторений матеріал краще запам'ятовується. При цьому, виправте можливі помилки у записах, розшифруйте скорочення. На лекційному занятті необхідно уважно стежити за думкою викладача і занотовувати основні визначення та характеристики освітлюваної проблеми.

ЛЕКЦІЯ 1. ПОНЯТТЯ І ОЗНАКИ ДЕРЖАВИ

План

- 1. Поняття держави та її ознаки.**
- 2. Загальна характеристика теорій походження держави.**
- 3. Форми держави.**
- 4. Функції держави.**
- 5. Правова держава та громадянське суспільство.**

1. Поняття держави та її ознаки.

Держава існувала не завжди, а її утворенню передували первіснообщинний лад – стародавній тип колективного виробництва. Первіснообщинний лад послідовно пройшов кілька етапів в своєму розвитку, причому лише на своєму заключному етапі у період військової демократії він став переростати в державно-організоване суспільство.

Існує чимало визначень держави.

Держава (загальний підхід) – це суверенна політико-територіальна організація певної частини населення в соціально неоднорідному суспільстві, що має спеціальний апарат управління і примусу, здатна за допомогою права робити свої веління загальнообов’язковими, а також здійснювати керівництво та управління загальносуспільними справами.

Держава (класовий підхід) – це політична організація, яка встановлює панування одного класу над іншим, причому меншості над більшістю.

Держава – це об’єднання людей, які підпорядковані правовим законам (І. Кант).

Для того, щоб науково достовірно зробити висновок, чи відбулась трансформація того чи іншого народу в державне утворення, потрібно виділити ознаки держави, що відрізняють її від суспільної влади первіснообщинного ладу. (Див. додаток №6). До основних ознак належать:

- 1) суверенітет держави;
- 2) територія країни;
- 3) наявність апарату управління і примусу;
- 4) здатність держави видавати закони;
- 5) стягування податків для утримання державного апарату та можливість надавати кредити і брати позики;
- 6) спроможність виражати і захищати інтереси певної частини населення.

Розглянемо кожен із вказаних ознак детальніше.

1. Суверенітет (від франц. “незалежність”) держави означає, що її влада є верховною, самостійною і неподільною у відносинах, які мають місце в межах кордонів цієї держави, а також рівноправність у взаємовідносинах з іншими державами.

2. Населення в державі розселене по всій території, яка поділяється на адміністративно-територіальні одиниці. Політична влада держави, її суверенітет поширюються на всіх людей, що живуть на її території. З цієї ознакою пов’язаний інститут громадянства чи підданства залежно від форми державного правління.

3. Держава має спеціальний апарат – систему законодавчих, виконавчих і судових органів, а також відповідні матеріальні засоби для

виконання своїх завдань. До них належать армія, поліція, міліція, виправні установи, служба безпеки та інші організації. Держава є ядром політичної системи і здійснює політичну владу. Апарат публічної влади складається з апарату управління і примусу.

4. Держава і суспільство не можуть функціонувати і розвиватися без законів. Лише держава має право видавати правові акти, які направлені на регулювання і охорону суспільних відносин. Законодавство при цьому є складовою частиною механізму функціонування всієї держави і суспільства.

5. Держава, на відміну від інших суб'єктів суспільних відносин має право стягувати податки з населення, підприємств і організацій, а також надає кредити і бере позики. Податки і позики використовують на утримання державного апарату, бюджетних організацій, здійснення соціально-економічних програм та інше.

6. У соціально неоднорідному суспільстві влада виражає та захищає інтереси певної частини населення. Державна влада – це влада не всього суспільства (особливо на ранніх стадіях становлення), а лише його частини, вона стоїть над суспільством, відокремлена від нього тим, що виражає інтереси не всього суспільства, а тільки економічно потужної його меншості. Таку владу над більшістю, називають публічною владою.

Крім основних ознак, держава ще має й інші, такі як наявність фінансової системи, грошей, державних символів тощо.

Для більш глибокого розуміння державно організованого суспільства необхідно розглянути сутність держави.

Сутністю будь-якого явища є головне, визначальне в цьому явищі, це сукупність внутрішніх характерних рис і властивостей, без яких явище втрачає свою особливість, своєрідність. В чому полягає сутність держави? Відповідь на це запитання передбачає виділення головного і визначального в процесі як виникнення, так і подальшого розвитку функціонування держави, а також пізнання закономірностей розвитку державно-організованого суспільства. Існує кілька підходів у дослідженні цього питання:

- 1) класовий;
- 2) загально-соціальний;
- 3) національний;

- 4) релігійний;
- 5) географічний та інші.

Класовий підхід полягає в тому, що держава розглядається як машина для підтримання панування одного класу над іншим, причому меншості над більшістю, а сутність такої держави полягає в диктатурі економічно і політично пануючого класу. Таке поняття держави відбиває ідею держави у власному розумінні слова, що виступає засобом диктатури цього класу. Так, відомі пануючі класи здійснювали диктатуру рабовласників, феодалів, буржуазії. Диктатура класу визначає основну мету, завдання і функції цих держав.

Загально-соціальний підхід передбачає розгляд сутності держави з загально-соціальних початків та цінностей. З цієї точки зору держава виступає як активна дієва сила, що здатна впливати на економічні процеси і, якщо потрібно виводити суспільство з кризових явищ, тим самим підтверджуючи думку, що держава здатна вирішувати загальні проблеми в інтересах всього суспільства. Державний механізм перетворюється із засобу насилля на засіб реалізації загальних справ суспільства, інструмент досягнення злагоди чи пошуку компромісу.

Варто підкреслити, що в сутності держави, залежно від історичних умов, на перший план може виступати як насилля (класовий фактор), що характерно для рабовласницьких, феодальних держав, так і компроміс – загально-соціальний фактор, що все більше проявляється в сучасних загальнонародних державах. Ці фактори поєднуються в сутності держави, характеризують її у всій повноті.

Сучасні демократичні держави з точки зору їх сутності можна характеризувати як засіб соціального компромісу за змістом, і як правові – за формою. Сутність держави як політичної організації особливо яскраво проявляється в співставленні з громадянським суспільством, яке включає всю багатогранність суспільних відносин. Держава і громадянське суспільство виступають як єдність форми і змісту.

2. Загальна характеристика теорій походження держави.

Питання виникнення держави досить складне, особливо, коли йдеться не про виникнення держави в сучасних умовах, а за умов родового суспільства. В зв'язку з цим існують різноманітні теорії виникнення держави:

1. Теологічна;
2. Патріархальна;
3. Договірна;
4. Психологічна;
5. Теорія завоювання (насильства);
6. Органічна;
7. Космічна;
8. Технократична;
9. Соціально-економічна.

Зупинимося на характеристиці кожної із вказаних теорій.

Однією із найдавніших теорій є **теологічна**. Її суть зводиться до того, що держава виникла по божій волі. Автором цієї теорії був Фома Аквінський (1225–1274 рр.). Він твердив: проголошення і походження держави від Бога. Автор обґрунтовує вічність держави, виправдовує найреакційніші держави, підкреслює, що посягання на державу приречене на поразку, оскільки владу вкладено в руки правителя Богом. Так в стародавньому Єгипті, Вавилоні, Індії існувало повір'я, що боги були джерелами влади правителя, їх втіленням. Згідно з міфами єгиптян, а пізніше греків боги виступають також в якості найперших безпосередніх правителів і законодавців.

Авторами **патріархальної теорії** вважаються Платон (428–348 рр. до н. е.) і Арістотель (384–322 рр. до н. е.). Платон у своїй праці «Держава» доводить, що держава походить від сім'ї, і в державі влада монарха ототожнюється з владою батька над дітьми та дружиною. Він стверджував, що держава це обрuch, який об'єднує людей на основі загальної поваги і батьківської любові. Ідеї патріархальної теорії отримали подальший розвиток в XVII ст. в роботах англійця Р. Фільмера, а в Російській імперії в працях М. Михайловського (1842–1904 рр.).

Договірна теорія походження держави поширювалася в XVII ст. і відображалась в працях Г. Гроція (1583–1645 рр.), Дж. Локка (1632–1704 рр.), Т. Гобса (1588–1679 рр.), Ж.-Ж. Руссо (1712–1778 рр.), О. Радищева (1749–1802 рр.). Згідно з цією теорією держава виникає в результаті об'єднання людей на основі добровільної згоди (договору) про те, що одні будуть управляти, а інші виконувати їхні розпорядження. На основі цього первинного договору створюється громадянське суспільство і його політична форма – держава, що забезпечує охорону приватної власності і безпеку громадянам.

Психологічна теорія пояснює причини виникнення держави властивостями психіки людини, її біопсихічними інстинктами. Російський вчений Л. Петражицький, що був представником цієї теорії, вказував на те, що начебто людській психіці притаманна потреба покори, наслідування, усвідомлення залежності, підпорядкування «видатним особистостям». Інший австрійський психіатр З. Фройд (1856–1909 рр.) – засновник психоаналітичного напрямку в соціології – доводив, що держава виникає для придушення агресивних проявів людської психіки.

Теорія завоювання (наси́льства). Одними із засновників її були австрійський вчений Л. Гумплович (1838–1909 рр.) і німецький політичний діяч К. Каутський (1854–1938 рр.). Причину походження і основу політичної влади і держави вони вбачали не в економічних відносинах, а в завоюванні, насильстві і поневоленні одних племен іншими. Стверджувалось, що в результаті такого насильства утворюється єдність протилежних елементів держави: владних і підвладних, правлячих і підлеглих, панів і рабів, переможців і переможених.

Таким чином, згідно з цією концепцією, держава – це організація панування одного племені над іншим. Однак, прихильники теорії завоювання не можуть пояснити, чому саме тільки на певному етапі завоювання з'являється приватна власність, класи і держава.

Органічну теорію походження держави обґрунтував англійський філософ Г. Спенсер (1820–1903 рр.) і проводив аналогію між державою та біологічним організмом. На думку Г. Спенсера, держава, подібно до біологічного організму народжується, розмножується, старіє і гине.

Серед інших теорій походження держави заслуговують на увагу **космічна і технократична**. Прибічники космічної теорії пояснюють виникнення держави завезенням на землю політичної організації суспільства з космосу іншими цивілізаціями. Сутність технократичної теорії виникнення держави начебто полягає в необхідності здійснювати управління технічними засобами та знаряддями праці.

Соціально-економічна теорія. Одним із авторів цієї теорії був Ф. Енгельс (1820–1895 рр.). У роботі «Походження сім'ї, приватної власності і держави» він досить переконливо визначив економічні і соціальні причини виникнення держави. До економічних причин відносяться:

- перехід від збирання готових плодів природи до виробничої економіки («Неолітична революція»);

- три великі поділи праці (відокремлення скотарства від землеробства, відокремлення ремесла, поява торгівлі та купців);
- зростання продуктивності праці і поява надлишків;
- поява приватної власності.

Соціальні причини:

- розпад роду і поява сім'ї;
- виникнення протиріч через власність;
- розкол суспільства на великі непримиренні групи людей, класи.

Отже, в теорії держави і права відсутній єдиний погляд на закономірності виникнення держави. Існують чисельні неодноманітні доктрини виникнення держави, а також історичні, географічні, демографічні та інші особливості виникнення держави у різних народів.

3. Форми держави.

Категорія «Форма держави» безпосередньо пов'язана з поняттям «сутність держави».

Форма держави – це сукупність способів організації, устрою і реалізації державної влади, що виражає сутність держави. (Див. додаток № 7)

Форми держави поділяються на:

1. Форму державного правління;
2. Форму державного устрою;
3. Державно-правовий режим.

Форма державного правління – це спосіб організації державної влади. За формою державного правління всі країни поділяються на дві великі групи: монархії і республіки.

В межах монархічної форми правління прийнято розрізняти монархію абсолютну (необмежену) і обмежену.

При *абсолютній монархії* вся повнота верховної влади юридично належить монарху – він має право самостійно видавати закони, призначати міністрів тощо. Основними ознаками абсолютної монархії є:

1. довічне, безстрокове перебування при владі;
2. зайняття трону по спадковості;
3. здійснення представництва держави у зовнішніх відносинах з іншими країнами;
4. безвідповідальність глави держави (в Швеції в 1809 р. був прийнятий закон, де вказувалось, що дії короля не можуть бути оскаржені).

Абсолютні монархії і сьогодні існують в Саудівській Аравії, Катарі, Омані та ін. В таких державах не тільки відсутні представницькі органи, але і не допускається утворення та діяльність політичних партій.

У свою чергу певні особливості має і обмежена монархія. **Обмежену монархію** поділяють на два види: станово-представницьку (що існувала в епоху феодалізму) і конституційну (виникає в період становлення буржуазного суспільства).

Обмеження влади монарха пов'язане з розвитком товарно-грошових відносин, що підірвали устої замкнутого, натурального господарства. Виникла політична централізація, утворилась станово-представницька монархія – форма, при якій влада монарха обмежена станово-представницьким органом, (Земський Собор в Росії, Парламент в Англії, Генеральні штати у Франції, Кортеси в Іспанії). Конституційна монархія – це така форма правління, при якій влада монарха обмежена представницьким органом, що закріплено, як правило в конституції, яку приймає парламент. Конституційна монархія має свої різновиди – дуалістичну і парламентарну. В дуалістичній монархії державна влада носить подвійний характер і фактично влада поділена між урядом, який формує монарх і парламентом. На даний момент дуалістична монархія не збереглася.

В парламентарній монархії король царствує, але не управляє. Конституції парламентських монархій таких країн, як Бельгії, Данії, Люксембург, Нідерландів, Канади, Великобританії, Норвегії хоча і наділяють монарха необмеженими повноваженнями, одночасно він зобов'язаний здійснювати їх тільки за вказівками уряду. В таких державах, як Японія і Швеція конституцією взагалі позбавлено монарха повноважень, що визначає статус монарха як символічний.

Варто підкреслити, що в сучасних умовах існують такі нетипові монархії, де глава держави не довічний і не спадковий, а обирається на виборах через певний проміжок часу. В таких державах, як Малайзія, Об'єднані Арабські Емірати вибори монарха проводять раз на п'ять років. Це зближує монарха з президентом, а форма правління наближується до республіканської.

В більшості держав світу встановлено республіканську форму правління. Республіка (від лат. суспільна справа) – це така форма правління, при якій державна влада здійснюється виборними органами, які

обираються населенням на певний термін. Серед цієї форми правління також розрізняють республіку:

- парламентську;
- президентську;
- змішану (парламентсько-президентську та президентсько-парламентську).

У парламентській республіці (Німеччина, Італія, Ірландія) більшість повноважень в організації державно-політичного життя належить парламентові. Саме парламент формує уряд із числа депутатів. У парламентських республіках президент обирається парламентом.

Президентська республіка – це різновид форми правління (США, Мексика, Венесуела), при якій президент формує уряд і, як правило, його очолює. Обирається президент народом і володіє більш широкими повноваженнями, ніж парламент.

Змішана форма правління (Португалія, Фінляндія, Франція, Україна) передбачає участь у формуванні уряду як парламенту, так і президента.

Згідно з ст. 5 Конституції України в нашій державі запроваджена республіканська форма правління, точніше президентсько-парламентська республіка.

Іншою формою держави є форма державного устрою. Під формою державного (територіального) устрою розуміється сукупність способів устрою державної влади відносно території, внутрішній поділ держави на частини і взаємовідносини між ними. За формою державного устрою всі держави поділяються на:

- прості або унітарні;
- складні (федерації, конфедерації, імперії).

Проста (унітарна) держава – це єдина держава, що не має відокремлених державних утворень, хоча окремі частини її можуть бути наділені автономним статусом.

Для унітарної держави характерна наявність: єдиної системи державних органів; єдиного законодавства; єдиної території; єдиного громадянства; єдиної загальнодержавної символіки.

Найчастіше статус автономії надається окремим частинам унітарної держави, які відрізняються своїм національним складом або географічним положенням. Так, у Фінляндії автономія введена на Аландських островах, населених переважно шведами. У складі Датського королівства

автономією наділені дві острівні території (Фарерські острови і о. Гренландія), в Іспанії чотири автономії (країна Басків, Каталонія, Андалусія, Галісія) тощо. Україна, згідно з ст. 2, 133 Конституції, є унітарною державою з однією автономією – Автономною Республікою Крим.

Складна держава – це держава, що формується з відокремлених державних утворень, які користуються певною самостійністю. До такої форми держави належать федерації, конфедерації, імперії.

Федерація (від лат. союз, об'єднання) – це суверенне державне утворення з особливою структурою державного механізму, що криє в собі як загально-федеративні державні органи, систему законодавства, так і аналогічні органи та законодавство суб'єктів федерації. Федерація утворюється на добровільних засадах, з укладанням відповідних угод. Серед федерацій знаходяться держави Австрія, Австралія, Індія, Німеччина, Росія, США тощо.

Конфедерація – це союз держав, який створюється на основі договору для досягнення певної мети і, як правило, носить тимчасовий характер. У конфедерації немає єдиної (або подвійної) системи органів законодавства. Це тимчасова форма об'єднання, яка з часом розпадається (Австро-Угорщина) або перетворюється на федерацію (США, Швейцарія).

Конфедераціями були також Об'єднана Арабська Республіка (ОАР), включаючи Єгипет та Сирію, а також Сенегамбія, що об'єднувала Сенегал і Гамбію.

Імперія – примусово утворена, через завоювання одного народу іншим, складна держава, частина якої повністю залежить від верховної влади.

Імперії були поширені в період античності та середньовіччя.

Третьою складовою частиною форм держави є державно-правовий режим, що передбачає сукупність засобів і способів реалізації державної влади, які відображають її характер. Розрізняють два види режимів: демократичний і антидемократичний.

Демократичний державно-правовий режим – це сукупність способів здійснення влади на основі чинного права з використанням демократичних форм народного представництва, виконавчо-розпорядчої діяльності, правосуддя, контролю і нагляду, гарантуванням прав і свобод, виконання кожним своїх обов'язків.

Основними ознаками демократичного режиму є:

- проведення виборів державних органів і адміністративного самоврядування;
- плюралізм у всіх сферах життєдіяльності;
- гарантії дотримання прав і свобод;
- рівність всіх перед законом;
- демократизм правосуддя: пріоритет методів переконання над методами примусу тощо.

Демократичний режим поділяють на демократично-ліберальний, демократично-консервативний, демократично-радикальний. Він може бути при різних формах державного правління та устрою.

Антидемократичний режим – це сукупність способів здійснення державної влади на основі свавілля, без врахування інтересів більшості населення, порушення прав та свобод тощо.

Антидемократичний режим поділяють на: тоталітарний, авторитарний, військово-поліцейський, фашистський, расистський, терористичний, диктатуру певної партії, режим особистої влади (вождизм).

Антидемократичний політичний режим *характеризується*:

- відсутністю прав і свобод;
- одержавленням громадських організацій;
- повним контролем держави;
- ігноруванням інтересів національних меншин;
- мілітаризацією громадського життя;
- здійсненні диктатури однією партією;
- репресіями.

Отже, форма держави характеризується відповідною організацією та реалізацією публічної влади, взаємозв'язком держави з особою і громадянським суспільством.

4. Функції держави.

В юридичній літературі під *функціями держави* (від лат. – виконання) розуміють основні напрями діяльності держави, в якій знаходять своє відображення сутність, соціальне призначення, мета та завдання певної держави.

Діяльність держави характеризується певними напрямками в економічній, політичній, ідеологічній, гуманітарній та інших сферах суспільного розвитку, що має привести до досягнення поставленої мети.

В зв'язку з великою кількістю функцій їх прийнято класифікувати на види за певними ознаками:

- 1) за соціальним значенням діяльності держави – основні і неосновні функції;
- 2) залежно від територіальної спрямованості – внутрішні і зовнішні;
- 3) за часом здійснення – постійні і тимчасові;
- 4) за сферами суспільного життя – економічні, політичні, гуманітарні.

Найзагальніші та найважливіші комплексні напрямки діяльності держави належать до **основних функцій** (оборона країни, охорона правопорядку, економічна, зовнішня, соціальна, культурно-виховна функції та ін.).

До **неосновних функцій** належать напрямки діяльності держави у другорядних сферах суспільного життя (управління державними службовцями, матеріально-технічне забезпечення, забезпечення реалізації бюджетної справи та бухгалтерського обліку, правосуддя тощо).

Внутрішніми функціями – визначаються економічна, культурно-виховна, охорона і захист всіх форм власності, соціального обслуговування населення та ін.

Зовнішні функції – це основні напрямки діяльності держави за її межами у взаємовідносинах з іншими державами, світовими громадськими організаціями (організація співробітництва з іншими суб'єктами міжнародних відносин, захист державного суверенітету, підтримка миру, боротьба за мирне співіснування різних держав).

В **економічній сфері** функціями держави є: господарсько-стимулююча (виробнича); господарсько-організаційна (програмування та організація виробничої діяльності); науково-організаторська; економічно-регулювальна та ін.

Політичні функції – це напрями діяльності держави, її органів на створення умов для формування й функціонування державної влади на засадах демократії. До них належать національно-забезпечувальна (створення і забезпечення умов національної самостійності всіх корінних народів і національних меншин), демократизаторська (створення умов для реалізації народом своєї влади), охоронна (охорона конституційного ладу, правопорядку).

У *гуманітарній сфері* функціями є: забезпечення прав людини і громадянина, охорона навколишнього природного середовища, забезпечення охорони здоров'я, організація освіти, науки, виховання, розвиток мистецтва й культури.

Отже, розподіл державних функцій на різні види залежить від багатьох факторів і може здійснюватись за різними напрямками діяльності держав.

5. Правова держава та громадянське суспільство.

Правова держава – це політична організація суспільства, у якій право пов'язує і підкоряє собі державну владу, засновану на законах, що приймаються та змінюються законним шляхом.

Правова держава відрізняється від звичайної держави такими характерними рисами-принципами:

- 1) верховенство права та правових законів над підзаконними нормативними актами, політичною і фізичною силою держави;
- 2) розподіл влади, яка належить народу, на законодавчу, виконавчу й судову;
- 3) верховенство громадянського суспільства і його представника – Парламенту – над державою та її апаратом;
- 4) юридичне закріплення основних прав і свобод людини в Конституції та інших законах і їх фактичне забезпечення;
- 5) взаємоповага та взаємовідповідальність особи й держави;
- 6) громадянинові дозволено робити все, що не заборонено законом, а державі та її чиновникам лише те, що дозволено законом;
- 7) демократичний плюралізм і гласність – діяльність легальних політичних партій і рухів, відносна свобода засобів масової інформації тощо.

Громадянське суспільство – система взаємодії в межах права вільних і рівноправних громадян держави, їх об'єднань, що добровільно сформувалися та перебувають у відносинах конкуренції та солідарності, поза безпосереднім утручанням держави, покликаної створювати умови для їх вільного розвитку.

Структуру громадянського суспільства включає п'ять систем, які відповідають певним сферам його життєдіяльності:

- соціальна (сукупність взаємозв'язків між соціальними спільнотами, індивідами, державою);

- економічна (сукупність економічних інститутів і відносин, у які вступають люди в процесі виробництва, обміну, розподілу та споживання сукупного продукту, реалізації права власності);
- політична (державна, політичні партії, суспільно-політичні рухи);
- духовно-культурна (відносини між людьми, їх об'єднаннями, державою та суспільством загалом стосовно духовно-культурних благ);
- інформаційна (система, яка складається внаслідок спілкування людей та через мас-медіа).

Громадянське суспільство є головним чином, соціально-економічною та особистісною сферою життєдіяльності людей, вільною від державного втручання. В той же час громадянське суспільство пов'язане з державою і є можливим тільки в державно організованому суспільстві. Сучасна концепція громадянського суспільства ґрунтується на тому, що воно є передумовою правової держави.

ЛЕКЦІЯ 2. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТЕОРІЇ ПРАВА

План

1. Поняття права, його ознаки, функції, принципи.
2. Система права.
3. Форми (джерела) права.
4. Закони і підзаконні акти та їх систематизація.

1. Поняття права, його ознаки, функції, принципи.

Термін «право» вживається у процесі спілкування людей досить часто, відображаючи при цьому різні аспекти суспільного життя. Так, термін «право» означає можливості, які має соціальний суб'єкт, систему особливих правил соціальної поведінки загального характеру та інше. Багатозначність терміну «право» зумовлюється тим, що воно походить від слова «правда», корінь «прав» є основою багатьох слів, зокрема, «правий», «справедливий», «правильний», «правити» та інші.

Право – це свобода та обґрунтованість поведінки людей відповідно до чинних нормативно-правових актів та інших джерел права.

Право в свою чергу *поділяється на:*

- 1) юридичне об'єктивне право;

2) юридичне суб'єктивне право.

Юридичне об'єктивне право – це система правил поведінки (норм), що встановлені і охороняються державою, є загальнообов'язковими для всіх суб'єктів права і виражають юридичні права, обов'язки та на-правлені на регулювання суспільних відносин.

Юридичне суб'єктивне право – це певні можливості, межі поведінки, міра свободи, що належать суб'єктові, який сам вирішує користуватися ними чи ні.

До основних ознак права в нормативному розумінні як волевиявлення держави відносяться:

- право – це система правових норм;
- правила поведінки мають загальнообов'язковий характер;
- вони визначені і закріплені в нормативно-правових актах та інших джерелах права;
- установлюються, санкціонуються, гарантуються державою та її органами;
- регулюють відносини між людьми та інші.

Залежно від напрямку впливу право виконує ряд функцій, що поділяються на загально-соціальні і спеціально-юридичні.

До **загально-соціальних** відносять функції:

- гуманістичну – право охороняє та захищає права людства, народу, людини;
- організаторсько-управлінську – право суб'єктів на розв'язання нових економічних і соціальних проблем;
- інформаційну (комунікативну) – право інформує про волю законодавця;
- оцінно-орієнтувальну – поведінка людей оцінюється з огляду на закони держави;
- ідеологічно-виховну – право формує у людини певний світогляд, виховує у неї зразки правомірної поведінки;
- гносеологічну (пізнавальну) – право виступає як джерело знань.

До **спеціально-юридичних функцій** належать:

- регулятивна (статична і динамічна), що спрямована на регулювання суспільних відносин;
- охоронна, що забезпечує виконання встановлених норм права.

Поруч із ознаками права, його функціями існують і принципи права, на яких ґрунтується вся правова система.

Принципи права – це закріплені у праві вихідні нормативні положення, що характеризують його зміст, основи суспільного життя. У теорії держави і права існує чимало різних класифікацій принципів права. Наприклад, їх поділяють на:

- загальні принципи (рівність перед законом, верховенство закону, принципи презумпції невинності та ін.);
- типологічні (принципи, притаманні різним типам права рабовласницького, феодального і так далі);
- конкретно-історичні (принципи демократизму, законності, гуманізму);
- галузеві та міжгалузеві (принципи гласності, судочинства, повної матеріальної відповідальності);
- принципи інститутів права (принципи єдиного громадянства, захист всіх форм власності).

Отже, право має свою соціальну цінність, що проявляється у забезпеченні регулювання найбільш важливих потреб та інтересів між людьми, як у межах певної країни, так і у взаємовідносинах усього світового співтовариства.

2. Система права.

Право будь-якої держави являє собою не просто сукупність правил поведінки, норм, але і певну систему правових норм, які пов'язані між собою внутрішньою єдністю.

Система права – це об'єктивно зумовлена внутрішня організація і культура права певної держави, яка виражає єдність і узгодженість юридичних норм та поділ їх на галузі і інститути відповідно до особливостей суспільних відносин.

Таким чином, складовими елементами системи права виступають галузі, підгалузі, правові інститути і норми права.

Галузь права – це сукупність юридичних норм, які регулюють певну сферу однорідних суспільних відносин. Наприклад, галузь цивільного права регулює майнові відносини, а адміністративного права – відносини, які виникають в процесі державного управління. Кожна галузь права включає в себе правові інститути.

Всі норми права класифікуються на такі *галузі*:

1. Конституційне право (базова галузь);
2. Адміністративне право;
3. Фінансове право;
4. Земельне право;
5. Цивільне право;
6. Цивільно-процесуальне право;
7. Трудове право;
8. Господарське право;
9. Сімейне право;
10. Екологічне право;
11. Космічне право;
12. Кримінальне право;
13. Кримінально-процесуальне право та інші.

Інститут права – це окрема група правових норм, які регулюють найбільш однорідні відносини в межах певної галузі права. Наприклад, в конституційному праві можна виділити такі інститути: інститут громадянства, інститут виборчої системи. В цивільному праві – інститут права власності, інститут зобов'язань тощо.

Разом з тим, чимало юристів виділяють в системі права ще підгалузі права. Підгалузь права – це така сукупність норм, яка входить в окрему галузь або регулює дуже тісно пов'язані відносини. Наприклад, право соціального забезпечення розглядається як підгалузь трудового права, виправно-трудове – як підгалузь кримінального права.

Таким чином, право – це складне явище, оскільки воно відображає багатоманітні економічні, політичні та інші соціальні відносини. Право, законодавство повинно відображати економічні, політичні закономірності розвитку суспільства, тоді закони будуть мати правовий характер і діяти.

3. Форми (джерела) права.

Кожна юридична норма для того, щоб вступити в дію, повинна бути зовнішньо виражена. Такими виразниками і носіями юридичних норм виступають певні джерела права.

Форми (джерела) права – це зовнішнє оформлення змісту загальнообов'язкових правил поведінки, які офіційно встановлені (санкційовані) державою.

Розрізняють чотири форми (джерела) права:

- 1) правовий звичай;
- 2) правовий прецедент;
- 3) нормативно-правовий договір;
- 4) нормативно-правовий акт.

Правовий звичай – це історично обумовлене неписане правило поведінки людей, яке увійшло в звичку в силу багаторазового застосування протягом тривалого часу життя суспільства і санкціонується та забезпечується державою.

Правові звичаї були поширені в Україні в період Запорізької Січі у XVI–XVIII ст. та описані П. Кулішем у творі «Чорна Рада», зокрема, вибори кошового отамана, покарання запорожців за різні провини і злочини тощо. Однак правовий звичай, як форма права, сьогодні в українському законодавстві практично відсутній.

Правовий прецедент – це рішення суду чи адміністрації по конкретній справі, яка розглядається вперше і яка має загальнообов'язковий характер для вирішення аналогічних прав.

Подібно до правового звичаю у правовій системі України така форма права не застосовується. Вона характерна для країн з англосакською правовою системою (США, Великобританія, Австрія).

Нормативно-правовий договір – це така форма, при якій два і більше суб'єкти суспільних відносин домовились про взаємні права та обов'язки і уклали між собою угоду у письмовій формі.

Нормативно-правовий договір може мати як міжнародний, так і національний характер. Наприклад, міжнародний договір України з іншою державою, колективний договір у трудовому праві між фірмами чи підприємствами та ін.

Нормативно-правовий акт – це юридичний документ, який приймається органами державної влади, має загальнообов'язковий характер і охороняється від порушень. Це основна і єдина форма (джерело) права в багатьох державах, в тому числі і в Україні. Всі нормативно-правові акти поділяються на закони і підзаконні акти. (Див. додаток №10).

4. Закони і підзаконні акти та їх систематизація.

Всі нормативно-правові акти за юридичною силою можна поділити на закони і підзаконні нормативно-правові акти.

Закон – це нормативно-правовий акт органу законодавчої влади або самого народу, який регулює найважливіші суспільні відносини, приймається в особливому порядку і має найвищу юридичну силу.

Створення та прийняття кожного закону досить складна справа, тому закріплена в законах обов'язкова послідовність певних дій по створенню законів називається законодавчим процесом, що визначений в Конституції України (ст.91-94). Законодавчий процес складається з кількох етапів.

1. Прояв законодавчої ініціативи, яка полягає у внесенні в орган (постійний комітет) Верховної Ради пропозиції про необхідність видання нового закону і прийняття рішення про підготовку відповідного законопроекту. Право законодавчої ініціативи має визначене коло суб'єктів і належить:

- Президентові України;
- народним депутатам України;
- Кабінету Міністрів;

2. Підготовка та розробка законопроекту здійснюється у відповідному постійному комітеті Верховної Ради із залученням, при необхідності, провідних фахівців.

3. Обговорення законопроекту на пленарних засіданнях Верховної Ради проходить у формі читань.

4. Прийняття закону за умови, якщо за звичайний закон проголосували більше половини народних депутатів. Інші закони мають більш складну процедуру прийняття. Закони повинні бути підписані головою Верховної Ради і Президентом України.

5. Опублікування та набрання чинності закону. Конституцією встановлюється, що закон набуває чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачене самим законом. Опублікування здійснюється в офіційних виданнях Верховної Ради – газеті «Голос України» та збірнику законів «Відомості Верховної Ради».

Отже, ми розглянули юридичні властивості закону і процес його створення, але крім законів, як зазначалося вище, існують підзаконні нормативно-правові акти.

Підзаконні нормативно-правові акти – це нормативні акти державних органів, що видаються на підставі закону, відповідно до закону і для його виконання.

Різновидів підзаконних актів надзвичайно багато, тому їх класифікують на *чотири основних групи*:

1. Акти державних органів України (укази і розпорядження Президента, декрети, постанови Кабінету Міністрів, інструкції, накази міністерств, розпорядження місцевих держадміністрацій та інші);
2. Акти Автономної Республіки Крим (постанови Верховної Ради АРК, Ради Міністрів та інші);
3. Міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України;
4. Акти всеукраїнського і місцевих референдумів, окремих громадських об'єднань.

Усі чинні нормативно-правові акти входять до складу системи законодавства. **Система законодавства** – це комплекс чинних нормативно-правових актів певної держави пов'язаних між собою і водночас розділених на певні частини.

У кожній країні діє велика кількість нормативно-правових актів. Їх приймають різні органи держави, з різних питань і в різний час. Усе це ускладнює користування нормативними актами, призводить до труднощів у впровадженні конкретних юридичних справ. Тому постає необхідність систематизувати чинне законодавство, впорядкувати його, зробити доступним. Крім цього, систематизація дає змогу виявити і усунути прогалини в праві, дублювання юридичних норм і суперечностей між ними. Отже, **систематизація** – це впорядкування нормативно-правових актів, внесення коректив у них і приведення їх у певну систему, з метою зручності в користуванні.

Систематизація законодавства здійснюється у чотирьох головних напрямках:

- 1) консолідація;
- 2) інкорпорація;
- 3) кодифікація;
- 4) створення зводу законів.

Консолідація – це об'єднання нормативних актів різних епох і пристосування їх до нових економічних і політичних відносин. Так, в багатьох країнах Європи в XVI-XVII ст. відбулось пристосування римського цивільного права до нових відносин. Консолідація широко використовувалась в Англії. Консолідація може розглядатись як різновид інкорпорації.

Інкорпорація – це така систематизація нормативних актів, яка об'єднує групи чинних нормативно-правових актів в одному збірнику за певним критерієм, наприклад, хронологічно (за роками видання), за сферами правового регулювання, за галузями права тощо. Інкорпорація – найпростіший спосіб систематизації, може бути державною (офіційною) і неофіційною – кожна організація чи юрист можуть самі проводити такий вид систематизації.

Кодифікація – це переробка змісту узгодження та об'єднання певної групи юридичних норм в єдиному нормативно-правовому акті. Кодифікація може бути тільки офіційною. Результатом кодифікації є єдиний нормативно-правовий акт: кодекс, статут, положення, закон.

Звід законів – це така систематизація, яка включає інкорпорацію і кодифікацію. В Україні вже розпочався процес створення зводу законів.

ЛЕКЦІЯ 3. ПРАВОВІДНОСИНИ: ПОНЯТТЯ, ОСНОВНІ ОЗНАКИ І ВИДИ

План

- 1. Правові норми, їх структура та види.**
- 2. Характеристика правовідносин.**
- 3. Юридичні факти.**

1. Правові норми, їх структура та види.

Термін «**норма**» в перекладі з грецької мови означає правило поведінки. В суспільстві існує надзвичайно багато різноманітних правил поведінки. Всі ці норми взагалі можна поділити на дві групи: технічні і соціальні.

Технічні норми – це такі правила поведінки або діяльності, які регулюють порядок експлуатації різноманітної техніки і технологію виробництва. Соціальні ж норми регулюють суспільні відносини між людьми, їх організаціями і класифікуються на такі види:

- 1) правові норми;
- 2) моральні норми;
- 3) політичні норми;
- 4) економічні норми;

- 5) естетичні норми;
- 6) норми громадських організацій;
- 7) релігійні норми;
- 8) корпоративні норми;
- 9) звичаї і традиції.

Зупинимось на характеристиці лише правових норм, оскільки саме вони займають особливе місце серед усіх соціальних норм.

Правові норми – це правила поведінки, які встановлені та охороняються державою, загальнообов'язкові для всього населення, направлені на регулювання і охорону найбільш важливих суспільних відносин, соціальних цінностей.

Особливість правових норм полягає в тому, що вони регулюють найбільш важливі економічні, політичні, моральні та інші соціальні відносини. В правових нормах виражається економічна політика держави, закріплюється політична система суспільства, регулюється діяльність політичних партій, громадських організацій, виписані нарішті, основні права людини і громадянина тощо.

Головна ознака правових норм полягає в тому, що вони закріплюють юридичні права і обов'язки всіх суб'єктів суспільних відносин.

Норми права виконують різноманітні функції. В цілому їх можна поділити на дві групи:

- 1) загально-соціальні;
- 2) спеціально-юридичні.

До загально-соціальних функцій відносяться: економічні, політичні, екологічні, ідеологічні, інформаційні, організаційні, пізнавальні, оціночні, гуманістичні.

До спеціально-юридичних відносяться:

а) регулятивні функції, які в свою чергу поділяються на статичні (наприклад форми власності) і динамічні, що розвивають, стимулюють соціальний розвиток суспільства;

б) охоронні функції, що здійснюються за допомогою державного апарату.

Загалом, особливість правових норм підкреслюється ще й тим, що держава в своїй діяльності керується, перш за все, нормами права, а не іншими соціальними нормами. Норми права знаходяться в статтях Конституції, законів, інших нормативно-правових актів.

Норми права мають свою внутрішню структуру, залежно від того, яка норма мається на увазі: норма-принцип, норма-дефеніція (поняття), норма-припис або норма-правило поведінки. Вказані норми можуть вміщувати один із трьох елементів (частин) або всі три одночасно. Такими елементами *структури правових норм* виступають:

- 1) гіпотеза;
- 2) диспозиція;
- 3) санкція.

Гіпотеза – це така частина правової норми, в якій вказуються обставини або умови, при яких настає реалізація юридичних прав і обов'язків.

Але головним елементом виступає диспозиція. Будь-яка норма права обов'язково виключає її, оскільки диспозиція – це основна частина норми права, в якій визначено саме правило поведінки суб'єктів і може виражатися в юридичних правах і обов'язках.

Нарешті **санкція** – це частина норми, в якій закріплюються заходи державного примусу у випадку невиконання обов'язків або порушення диспозиції. Санкція настає або може наступити за правопорушення.

2. Характеристика правовідносин.

Невід'ємним елементом права виступають правовідносини, адже саме через них право реалізується, живе і діє.

Правовідносини – це такі суспільні відносини, які мають вольовий характер і встановлюють індивідуальний правовий зв'язок між суб'єктами права в формі юридичних прав і обов'язків, які охороняються державною владою.

Подібно до правових норм правові відносини також мають свою внутрішню структуру та поділяються на види. До структури правовідносин входять такі елементи:

- 1) суб'єкти;
- 2) об'єкти (матеріальні або духовні);
- 3) зміст (юридичні права та обов'язки).

Суб'єктами правовідносин можуть бути як держава, так і фізичні і юридичні особи, при чому останні повинні мати певні правові властивості та бути:

- а) правоздатними;
- б) дієздатними;
- в) деліктоздатними.

Правоздатність – це здатність особи мати юридичні права і обов’язки. Вона настає з моменту народження людини.

Дієздатність – це здатність своїми діями набувати юридичні права і нести юридичні обов’язки. Вона виникає у повному обсязі з настанням повноліття (18 років).

Деліктоздатність – це здатність особи нести юридичну відповідальність за скоєння правопорушення, і не завжди співпадає з дієздатністю.

Під фізичними особами розуміють громадян України, іноземців, осіб без громадянства. Їх також можна поділити на приватних і посадових осіб.

Юридичними особами визнаються організації, що мають особисте майно, можуть від свого імені набувати майнових та особистих немайнових прав, виконувати обов’язки, бути позивачами в судах та нести юридичну відповідальність за свої дії.

Об’єктами правових відносин можуть бути матеріальні і духовні цінності. До матеріальних цінностей відносяться засоби виробництва, майно, цінні папери, еквівалент вартості (гроші) тощо.

До духовних цінностей відносяться твори мистецтва і культури, честь і гідність особи, авторські права, діяльність і поведінка суб’єктів тощо.

В зміст правовідносин входять юридичні або природні права і обов’язки учасників суспільних відносин.

Правовідносини мають дуже різноманітний характер і їх видів надзвичайно багато, що класифікуються за такими ознаками:

1. Залежно від урегульованості законодавством вони можуть бути врегульовані законом і не врегульовані правовідносини;
2. Залежно від галузей права вони можуть бути конституційні, адміністративні, цивільні, трудові, кримінальні та ін.;
3. Залежно від кількості суб’єктів їх можна поділити на прості (два суб’єкти) і складні (три і більше суб’єктів);
4. За методом правового регулювання правовідносини можуть бути договірні і управлінські (державовладні);

5. За змістом суспільних відносин вони можуть мати характер політичних, економічних, моральних, релігійних, міжнародних відносин;
6. За змістом поведінки суб'єктів вони можуть бути активні (виконання обов'язків) і пасивні (утримання від певних дій);
7. Залежно від функціонального призначення вони можуть бути регульовані і охоронні;
8. За терміном тривалості – короткочасні (цивільні) відносини, які завершуються виконанням учасниками своїх прав і обов'язків, і тривалі (трудові відносини);
9. За характером відносин, які регулюються національною системою права і нормами міжнародного права – внутрішні правовідносини і міжнародні.

На правовідносини великий вплив мають юридичні факти.

3. Юридичні факти.

Юридичні факти – це конкретні життєві обставини, передбачені правовими нормами, що викликають виникнення, зміну чи припинення правовідносин. Серед юридичних фактів розрізняють:

- юридичні події;
- юридичні дії.

Юридичні події – це життєві обставини, що виникають, розвиваються незалежно від волі суб'єктів правовідносин (стихійні лиха, хвороба тощо).

Юридичні дії – це життєві обставини, що виникають в зв'язку з діяльністю суб'єктів права. Вони поділяються на:

- правомірні юридичні дії;
- неправомірні юридичні дії.

Отже, юридичні факти, як життєві обставини, що передбачаються нормами права, мають велике теоретичне і практичне значення. Засвоївши знання з теорії правовідносин, можна аналізувати конкретні життєві ситуації, правильно застосовувати юридичні норми.

ЛЕКЦІЯ 4. ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ І ВИДИ ПРАВОПОРУШЕНЬ

План

1. Поняття і види правопорушень.
2. Причини правопорушень і шляхи їх подолання.
3. Юридична відповідальність.
4. Державна законність та її гарантії.

1. Поняття і види правопорушень.

В Конституції України (ст. 68) вказано, що кожен зобов'язаний неухильно дотримуватися Конституції України та законів, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності.

На жаль далеко не всі члени суспільства дотримуються Конституції та законодавства і допускають правопорушення.

Правопорушення – це соціально небезпечне, протиправне, винне діяння суб'єкта права (фізична чи юридична особа), що передбачене діючим законодавством і за нього встановлена юридична відповідальність.

Відрізняє правопорушення від інших дій ряд *ознак*:

- 1) правопорушення – це суспільно небезпечне, шкідливе діяння;
- 2) протиправне діяння (дія або бездіяльність);
- 3) винне діяння;
- 4) юридично карне діяння;
- 5) наявність причинного зв'язку між протиправними діяннями і наслідками.

Розглянемо кожну з ознак більш детально.

1. Всі правопорушення є суспільно небезпечними, оскільки вони направлені проти суб'єктивних прав і свобод людини, юридичної особи, держави чи суспільства в цілому. Порушуючи чийсь природні чи юридично закріпленні права, правопорушник наносить шкоду людям, природі, державі чи організаціям. Шкода буває різна: матеріальна, моральна, а іноді і дуже небезпечна, коли здійснюється посягання на життя чи здоров'я людини, на державну безпеку тощо. В зв'язку з цим кримінальний злочин є найбільш небезпечним серед усіх правопорушень.

2. Всі правопорушення направлені проти вимог діючого законодавства чи природних прав людини. Вони можуть проявлятися як в активних діях (порушення правил дорожнього руху, крадіжка, хуліганство), так і в бездіяльності, тобто коли на суб'єкта покладаються юридичні обов'язки законом чи договором, а останній не виконує їх, в результаті чого наноситься шкода. Наприклад, на охоронця покладається обов'язок охороняти матеріальні цінності, а він не виконав своїх обов'язків і сталося розкрадання майна. Тому поняття «дія» і «бездіяльність» визначається одним поняттям «діяння».
3. Правопорушення – це не тільки протиправне, шкідливе діяння, але і винне діяння. Без вини ніхто не може бути притягнений до юридичної відповідальності. Вина – це ставлення особи до своїх протиправних дій.
4. Карність правопорушення означає, що в діючому законодавстві передбачена міра юридичної відповідальності. В зв'язку з цим всі правопорушення і відповідальність за них юридично закріплені в законодавстві.
5. В окремих видах правопорушень, особливо злочинах, необхідно встановити зв'язок між протиправними діями і наслідками, що дають змогу більш ефективно здійснювати розслідування.

Всі правопорушення поділяються на дві групи: кримінальні злочини і проступки. Проступки в свою чергу діляться залежно від галузей права на:

- адміністративні;
- конституційні;
- фінансові;
- цивільні;
- правові тощо.

2. Причини правопорушень і шляхи їх подолання.

Проблема причин правопорушень виявилась, на жаль, у радянській юридичній літературі глибоко ідеологізованою і заплутаною. Цьому відповідно сприяла і складність самої проблеми.

Як вже відзначалось, правопорушення як соціальне явище тісно пов'язане з об'єктивними та суб'єктивними причинами й умовами сус-

пільного життя, торкається його найрізноманітніших сфер, обумовлених різноманітними процесами. Воно відрізняється високим динамізмом не тільки в межах відповідної держави, а й у межах відповідного регіону. Тому було б неправильно виділяти якийсь конкретний перелік причин, що породжують це явище.

До того ж необхідно розрізняти причини конкретного, індивідуального правопорушення; причини певного виду правопорушень; причини правопорушень як масового явища.

Теорія держави і права, будучи наукою методологічною, займається дослідженням причин правопорушень у цілому.

Під **причинами правопорушень** розуміють комплекс явищ об'єктивного й суб'єктивного характеру, що здатні детермінувати протиправну поведінку суб'єктів права.

В юридичній літературі й сьогодні йдуть суперечки про соціальні та біологічні причини правопорушень, про сучасний розвиток антропологічної школи на генетичному рівні. На нашу думку, протиставлення їх недопустиме.

Поведінка людини залежить як від соціальних, так і від біологічних факторів. Причому, пріоритет повинен бути за соціальними факторами через те, що особа формується й діє у відповідному соціальному середовищі і її вчинки залежать не стільки від фізіологічних особливостей і стану організму, скільки від міжособистісних відносин різного рівня і суспільства в цілому.

Основна причина протиправної поведінки людини пов'язана з різноманітними протиріччями, що впливають на дестабілізацію нормального функціонування соціального середовища й індивіда. Загострення цих протиріч спричиняє зростання правопорушень. Підтвердженням цього служать інерційні рушійні тенденції в економічній, політичній та інших сферах нашого життя. Причому протиріччя, що виникають у сфері економіки, є наріжним каменем, детонатором усіх інших протиріч.

Причини правопорушень не слід ототожнювати з умовами їх скоєння. Причина правопорушень знаходиться в закономірному, необхідному зв'язку з наслідками, завжди викликає їх. Умови ж (у комплексі з іншими обставинами) лише сприяють формуванню наслідків (посилюючи чи послаблюючи дії причин), не викликаючи їх із необхідністю.

Так, у зв'язку зі змінами відносин власності в сучасній Українській державі створені такі умови і такий характер розподілу праці, оцінки і розподіл її результатів, які породжують соціальну і моральну нерівність людей, що викликає природне незадоволення однієї частини населення і намагання іншої частини населення збагатитися усіма законними, а в ряді випадків і незаконними засобами.

Цей процес супроводжується: недосконалістю нормативно-правових актів, які приймаються; нігілізмом, низькою правовою культурою; недостатньо ефективною роботою правоохоронних органів; кризою моральних цінностей; алкоголізмом і наркоманією та іншими обставинами.

Все це обумовлює зростання численних корисливих злочинів, активізацію тіньової економіки, організованої злочинності.

Проте ніякі зовнішні обставини не можуть призвести до правопорушення, поки вони не стали рушійним мотивом. На підставі об'єктивних причин і умов формуються суб'єктивні причини й умови правопорушень із відповідними елементами соціальної психології, які отримали прояв у викривлених потребах та інтересах. Власне, вони виконують вирішальну роль при виборі правомірної чи неправомірної поведінки особи.

Отже, до **суб'єктивних причин** правопорушень відносять низький рівень правосвідомості і правової культури людей, асоціальні мотиви й цілі, потреби й інтереси окремих осіб. Суб'єктивними умовами, що сприяють вчиненню правопорушень звичайно вважають демографічні й соціально-психологічні особливості, які прямо не спричиняють правопорушення. Це, наприклад, темперамент, стать, вік, риси характеру, наявність психологічних відхилень, різні фізичні недоліки та ін.

Об'єктивними причинами правопорушень виступають конкретні суперечності її суспільстві: економіці, політиці, соціальній і духовній сферах життєдіяльності людей. Наприклад, відставання свідомості окремих груп людей від їх суспільного буття, економічні і політичні кризи та ін.

До **об'єктивних умов**, що сприяють вчиненню правопорушень належать недоліки організаційного і технічного порядку, які підтримують і оживляють дію об'єктивних і суб'єктивних причин.

Основні напрями боротьби з правопорушеннями зумовлюються характером причин і умов, які породжують ці явища.

Правоохоронні органи нашої держави ведуть активну, послідовну боротьбу з правопорушеннями, проте вони неспроможні самі значно знизити масштаби їх поширення в суспільстві. Для цього необхідно проведення комплексу економічних, соціально-політичних, організаційних заходів, які будуть спрямовані на зміцнення економічної системи, підвищення матеріального добробуту, свідомості, інформованості й культури громадян, наведення порядку і стабільності в розвитку суспільних відносин.

Велика роль відводиться правовому вихованню. Громадяни повинні бути інформовані щодо правових вимог, які пред'являються до них державою. Адже інколи порушення правових приписів пов'язане не з антисоціальним ставленням особи, а з незнанням змісту правових актів. Для усунення деяких правопорушень важливим є проведення медичних заходів проти алкоголізму, наркоманії.

Необхідно підвищити результативність діяльності самих правоохоронних органів, поліпшити їх кадровий склад, матеріально-технічне забезпечення тощо.

3. Юридична відповідальність.

Юридична відповідальність пов'язана із скоєним правопорушенням і означає міру покарання правопорушника шляхом позбавлення від імені держави його соціальних благ чи цінностей, які йому належали до факту правопорушення з метою попередження нових правопорушень.

Юридична відповідальність здійснюється на засадах законності, обґрунтованості, невідворотності, індивідуалізації і справедливості.

Розрізняють декілька видів юридичної відповідальності:

- конституційна;
- кримінальна;
- адміністративна;
- дисциплінарна;
- цивільно-правова;
- матеріальна.

Підставами юридичної відповідальності може бути наявність складу правопорушення і, причому, лише за фізичні протиправні діяння. Не можуть бути підставою для юридичної відповідальності думки, переконання, бажання, настрої, світогляд.

На настання юридичної відповідальності мають значення ряд факторів:

1. Дієздатність – це здатність особи своїми діями набувати цивільних прав і виникає у повному обсязі з настанням повноліття (18 років);
2. Стан осудності (деліктоздатність) – це стан психічного здоров'я людини, здатність її відповідати за свої вчинки.

За різні правопорушення з різного віку настає юридична відповідальність. Так, кримінальна відповідальність настає з 16 років, а за особливо важкі злочини – з 14 років. За адміністративні правопорушення – з 16 років.

Залежно від виду юридичної відповідальності розглядають і різну її ціль. Наприклад, в кримінальному законодавстві *основними цілями покарання є*:

1. Виправлення і перевиховання засуджених;
2. Попередження здійснення нових правопорушень з боку засудженого;
3. Попередження злочинів з боку інших осіб.

Інші цілі переслідуються при цивільно-правовій відповідальності. Тут головне місце займає поновлення втрачених прав, відшкодування збитків.

Таким чином, кожний вид юридичної відповідальності має конкретні цілі, але всі вони мають і **спільну мету** – це покарання за правопорушення і попередження скоєння інших правопорушень.

4. Державна законність та її гарантії.

Термін «законність» з'явився в період буржуазних революцій XVII–XIX ст. і зводився до вимоги дотримання громадянами, посадовими особами та судами приписів закону і заборони виходити за його межі. Зокрема, у французькій декларації прав людини і громадянина 1789 р. вказано, що все те, що не заборонено законом, дозволено, і ніхто не може бути примушений до дій, які не передбачені законом.

Законність починається із досконалості самих законів і означає особливий режим або процес діяльності держави і всіх інших суб'єктів суспільних відносин, суть якого зводиться до трьох основних вимог:

1. Наявність демократично-правової системи законодавства;

2. Чітке визначення прав і обов'язків всіх учасників суспільних відносин;
3. Точне і неухильне дотримання законів посадовими особами і громадянами.

В умовах державної законності громадяни здійснюють свої права за принципом «дозволено все, що не заборонено законом», а державні органи, посадові особи здійснюють повноваження за принципом «дозволено лише те, що визначене законом».

Законність у суспільстві може забезпечуватись лише за певних умов:

- економічна і політична стабільність;
- встановлення демократичного ладу;
- прийняття законів, що відповідають демократичним засадам.

Однак, дотримання законності не обмежується лише одними умовами, потрібні також і певні **гарантії**, якими є:

- соціально-економічні (турбота держави щодо громадян, різні виплати, компенсації, розвиток соціальної сфери, культури);
- політичні (діяльність партій та громадських організацій лише в межах закону);
- юридичні (наявність досконалого і всеохоплюючого законодавства);
- правоохоронний контроль і нагляд (чітка і ефективна робота органів МВС, прокуратури, суду);
- неминучість відповідальності правопорушників.

Можуть існувати й інші юридичні гарантії законності, зокрема міжнародно-правові.

ЛЕКЦІЯ 5. ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАГАЛЬНИХ ЗАСАД КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ В УКРАЇНІ

План

1. Конституційні основи Української держави та принцип розподілу державної влади.
2. Державна мова в Україні, статус мов національних меншин.
3. Державні символи.

1. Конституційні основи Української держави та принцип розподілу державної влади.

Першочерговим завданням для кожної конституції, в тому числі для Конституції України, є загальне визначення характеристики держави, її основних систем, засад (принципів) організації діяльності. Про це мова йде у розділі I «Загальні засади», який складається з 20 статей. Ці положення визначають собою суть, тип, форми, функції держави, механізм їх здійснення тощо.

Відповідно до ст. 1 нової Конституції, Україна визначається, насамперед, як суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Зупинимось на визначенні кожної з вказаних ознак. Суверенність (від франц. «незалежність») держави означає, що її влада є верховною, самостійною і неподільною у відносинах, які мають місце в межах кордонів цієї держави, а також незалежність і рівноправність у взаємовідносинах з іншими державами.

Такі підвалини забезпечують державі повноту законодавчої, виконавчої та судової влади, дають можливість проводити самостійну зовнішню політику. Суверенітет сучасної України не декларативний, не символічний, а наповнений реальним змістом, адже Конституція України 1996 року керується «Актом проголошення незалежності України» від 24 серпня 1991 року, що підтверджений референдумом 1 грудня того ж року. Хоча і в Конституціях СРСР право виходу з союзу мало місце, однак, залишалось декларативним правом, оскільки ніхто не міг скористатися ним в силу відсутності механізму такого виходу.

Отже, **суверенітет і незалежність** забезпечують державі можливість підпорядковувати свою діяльність виключно її потребам та інтересам, самостійно вирішувати внутрішні та зовнішні проблеми. Відсутність або навіть обмеження суверенітету і незалежності фактично перетворює державу у колонію чи провінцію іншої держави.

Демократизм в Україні передбачає створення сприятливих умов для широкої та реальної участі своїх громадян в управлінні справами держави і суспільства, забезпечення багатоманітності економічного, політичного, культурного життя тощо. Найбільш суттєвими рисами України як демократичної держави є виборність державної влади, верховне право народу творити державу, дотримання прав і свобод

людини, гарантування політичного, економічного та ідеологічного плюралізму суспільної сфери.

Україна проголошена **соціальною державою**, в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю (ст.3 Конституції). Поважаючи принципи соціальної справедливості, Конституція надає рівні умови для розвитку кожної особистості, можливості застосування нею своїх здібностей на власну і суспільну користь. Важливою ознакою соціальної держави є не лише врахування, а й сприяння з її боку задоволенню інтересів всіх соціальних груп і прошарків населення, зміцнення на цій основі соціальної злагоди і єдності народу. Процес становлення соціальної держави тривалий і складний. Одне з головних завдань соціальної сфери української держави – приведення заробітної плати, грошових допомог у відповідність з мінімальним прожитковим рівнем, який повинен відповідати реальним природним потребам людей. Держава не повинна допускати невиплату чи падіння заробітної плати, інших видатків нижче реального прожиткового мінімуму. Але, як свідчить світова практика, далеко не всі, навіть демократично розвинені держави у своїх Конституціях закріпили подібні положення. Основною ознакою такої держави є те, що у ній панує і верховенству є право (ст.8 Конституції). Право в реальних відносинах виступає у формі законів. Всі державні органи, їх посадові особи, об'єднання громадян, та інші суб'єкти права повинні діяти в межах Конституції та законодавства. Для **правової держави** характерні й інші ознаки, що закріплені Конституцією:

- визнання пріоритету прав і свобод людини;
- взаємна відповідальність держави і громадянина;
- поділ державної влади на законодавчу, виконавчу і судову;
- демократична форма правління;
- соціальна справедливість і гуманізм;
- наявність правової культури та інші.

Основоположною засадою верховенства права і правової держави є **принцип загальної рівності учасників правових відносин**. Важливим атрибутом у цьому плані є суворе підпорядкування законові не тільки окремих громадян, але й посадових осіб, у тому числі й найвищих урядовців.

Особливо важливо підкреслити те, що Конституція України проголосила лише конституційні основи (принципи) правової держави, основну споруду якої ще необхідно зводити.

Правова держава повинна створюватись за наявності та функціонування національної правової системи. У ст. 8, 9 і 19 Конституції закріплено основні принципи побудови такої системи:

- верховенство права;
- Конституція має найвищу юридичну силу;
- визнання положень Конституції нормами прямої дії;
- неприпустимість невідповідності міжнародних договорів положенням Конституції;
- визнання міжнародних договорів після їх ратифікації частиною законодавства України;
- неможливість примусу робити те, що не передбачено законодавством;
- функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування лише на підставі, в межах повноважень наданих законодавством.

Таким чином, Україна стала на шлях створення правової держави, розбудову якої розпочато з прийняттям нової Конституції України.

Ідея розподілу влади була розроблена у XVII-XVIII ст. Джоном Локком (1632-1704 рр.) і особливо Шарлем Монтеск'є (1689-1755 рр.) в роботі «Про дух законів» (1748 р.). Зміст ідеї поділу влади полягає у децентралізації державної влади та її поділу залежно від функціонального призначення на законодавчу, виконавчу та судову. На думку Монтеск'є, поєднання всієї повноти влади в одній особі або в одному органі державної влади завжди буде призводити до сваволі. Він зазначав, що всі три гілки влади мають бути відносно незалежними, мати свою чітко визначену компетенцію.

Згідно зі ст. 6 Конституції чітко визначається розподіл влади в Україні. Підкреслюється, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України. Отже, законодавча влада в державі належить парламентові, виконавча – Президенту та уряду, їх структурам, судова – Конституційному та іншим судам, починаючи з Верховного і закінчуючи районними та міськими судами.

2. Державна мова в Україні, статус мов національних меншин.

Питання про державну мову в Україні закріплено в ст. 10, 11, 12 Конституції України і в Законі «Про мови в Українській РСР» від 23.10.1989 р., доповненому 06.03.2003 р. Зокрема, в ст. 10 Конституції говориться, що державною мовою в Україні є українська мова.

Державною мовою, в свою чергу, прийнято називати визнану Конституцією або законом основну мову держави, обов'язкову для використання у законодавстві, офіційному діловодстві, судочинстві, навчанні тощо.

Українська мова довго не мала визначеного статусу. Починаючи з XIX ст. вона набула офіційного значення на території Галичини, Буковини, Закарпаття, що входили до складу Австро-Угорщини, хоча пріоритет тоді надавався відповідно польській, німецькій та угорській мовам.

У період українських державотворчих пошуків 1917-1920 рр. поєднувалося визнання державного (офіційного) статусу української мови з гарантуванням вільного розвитку всіх інших мов. Згідно з радянською політичною доктриною у державницькій практиці до поняття «державна мова» здебільшого ставилися негативно.

У чинній Конституції України міститься важливе положення про те, що розвиток і функціонування української мови забезпечується не лише в усіх сферах суспільного життя, а й на всій території України. Уточнено, що держава гарантує вільний розвиток, використання і захист мов національних меншин України. Серед останніх спеціально виділено російську мову як таку, що нею користується значна частина населення України.

Новим положенням у Конституції є обов'язок держави сприяти виченню мов міжнародного спілкування. У міжнародному праві є поняття «офіційні мови ООН», якими визнаються англійська, арабська, іспанська, китайська, російська і французька.

Мовна політика в Україні будується на принципах доброзичливого ставлення до інших мов з одного боку та недопустимість привілеїв чи обмежень з іншого.

Ряд статей Конституції містить вимоги щодо обов'язкового володіння державною мовою Президентом України (ст. 103), професійними суддями (ст. 127), суддями Конституційного Суду (ст. 148), особами,

що вступають у громадянство України (ст. 17 Закону «Про громадянство»). Українська мова є обов'язковою в освітніх закладах (ст. 7 Закону «Про освіту»).

Ставлення України як держави до вирішення національно-культурних і мовних проблем визначається і закріплюється в ст. 11 Конституції. В ній вказується, що держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій та культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. Ця стаття на рівні загальних засад вирішує два питання:

- визначає характер та основний цільовий зміст політики держави щодо української нації, яка є за чисельністю основною складовою народу України;
- визначає характер та мету державної політики щодо корінних народів і національних меншин.

Щодо «корінних народів», то це поняття запроваджується в правове поле вперше і потребує прийняття спеціального законодавства.

Політика України щодо задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави визначається в ст. 12 Конституції. Ще у Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. проголошувалось, що держава виявляє піклування про задоволення національно-культурних, духовних і мовних потреб українців за етнічним походженням, що проживають за межами держави.

Українську діаспору, тобто українців, які живуть за межами України, умовно можна поділити на західну і східну. До східної, як правило, відносять тих українців, які проживають на теренах СНД, до західної – усіх інших. За різного типу неофіційними даними західна діаспора нараховує приблизно 4 млн., східна – біля 7 млн. українців. Найбільша українська діаспора на заході – у США та Канаді (відповідно 2 млн. і 1 млн. осіб), на сході – у Росії та Казахстані (4,3 млн. і 900 тис. осіб).

Дбаючи про задоволення національно-культурних і мовних потреб української діаспори, держава сприяє розвитку національної ідеї, яка має об'єднати всіх українців, де б вони не жили. Правовою основою такої роботи є укладення переважно двосторонніх міждержавних угод щодо взаємного збереження на паритетних засадах освітянських,

наукових, культурних, інформаційних потреб етнічних українців в існуючих державах і таких самих потреб національних меншин в Україні, етнічною батьківщиною яких є відповідна договірна сторона.

3. Державні символи.

Державні символи і столиця є невід'ємними атрибутами будь-якої суверенної держави. **Державні символи** – це сукупність конституційно закріплених знакових, образних чи музичних виразів, що юридично уособлюють державу. Вони створюються, опираючись на історичне минуле народу, його національні традиції. В якості таких державних символів виступають Державний Герб, Гімн, Прапор, а в деяких державах – Державне Гасло.

Після проголошення незалежності України конституційне затвердження державних символів затягнулось, набуло гострополітичного характеру. В таких умовах конституційне за своєю суттю питання затвердження державних символів України на перших порах вирішувалося Верховною Радою шляхом прийняття постанов. 28 січня 1992 р. було затверджено Державний Прапор України. 19 лютого 1992 р. затверджений Малий Державний Герб України – тризуб, відомий на території України з давніх часів, що був знаком Княжої Держави Володимира Великого. Державним Гімном України Указом Президії Верховної Ради від 15 січня 1992 р. було затверджено його музичну редакцію, автором якої є Михайло Вербицький (1815–1870).

Конституція, таким чином, підтвердила чинність попередніх рішень Верховної Ради України щодо державних символів. З урахуванням Малого Державного Герба України та герба Війська Запорізького буде встановлений Великий Державний Герб України головним елементом якого є Малий Державний Герб.

Слова до Державного Гімну затверджено законом від 6 березня 2003 р. Усі ці закони приймаються не менш як 2/3 від конституційного складу Верховної Ради.

У деяких країн є і інші державні символи – державні кольори, державна печатка, державний девіз (гасло). Девіз держави – це короткий вислів, у якому дістають вияв її найвищі цінності. Наприклад, девіз ФРН – «Єдність, закон і свобода», Великобританії – «Бог і право особи». У більшості випадків девіз держави розміщується на її гербі, але може

бути зафіксований і безпосередньо у Конституції. Наприклад, у ст. 2 Конституції Франції закріплено «Девіз Республіки – Свобода. Рівність. Братерство».

ЛЕКЦІЯ 6. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

План

1. Поняття цивільного права та його системи.
2. Характеристика цивільних відносин та їх суб'єктів.
3. Цивільна правоздатність і дієздатність громадян.
4. Немайнові та майнові права суб'єктів цивільних відносин.
5. Цивільні договори та їх види.

1. Поняття цивільного права та його системи.

Цивільне право є однією із важливих і самостійних галузей права. Особливо зростає його роль в умовах переходу до ринкових відносин.

Ця галузь права має свій предмет, яким є немайнові і майнові правовідносини, що обумовлені товарно-грошовими відносинами. Цивільне право і законодавство виконує ряд функцій серед яких:

- 1) регулятивна;
- 2) охоронна;
- 3) профілактична;
- 4) стимулююча.

Цивільне право – це система правових норм, які регулюють особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників.

До майнових відносин, заснованих на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні, а також до податкових, бюджетних відносин цивільне законодавство не застосовується.

Система цивільного права складається із загальної і особливої частини. До загальної частини відносяться норми про суб'єкти, об'єкти цивільного права, угоди, представництво і довіреність, позовну давність. До особливої частини відносяться правові норми про:

- особисті немайнові права;
- речове право;
- інтелектуальну власність;
- зобов'язальне право;
- спадкове право.

Поруч з системою цивільного права існує і цивільне законодавство, що також має систему, до якої входять численні нормативно-правові акти. Всіх їх можна поділити на *законні і підзаконно-правові акти*. Основними законами цивільного права є Конституція України, Цивільний кодекс України. До цивільного законодавства відносяться також Житловий, Сімейний, Земельний, Господарський, Повітряний кодекс, Закони України «Про власність», «Про господарські товариства», «Про авторське право і суміжні права», «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» та інші.

До *підзаконних актів відносять*: Укази Президента, декрети, постанови Кабінету Міністрів України, акти міністерств, органів регіонального і місцевого самоуправління.

Сторони мають право врегулювати у договорі, який передбачений актами цивільного законодавства, свої відносини, які не врегульовані цими актами.

Цивільні відносини можуть регулюватися звичаєм, зокрема звичаєм ділового обороту. Звичаєм є правило поведінки, яке не встановлене актами цивільного законодавства, але є усталеним у певній сфері цивільних відносин. Звичай може бути зафіксований у відповідному документі. Звичай, що суперечить договору або актам цивільного законодавства, у цивільних відносинах не застосовується.

Якщо цивільні відносини не врегульовані Цивільним кодексом, іншими актами цивільного законодавства або договором, вони регулюються тими правовими нормами Кодексу, інших актів цивільного законодавства, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини (аналогія закону). У разі неможливості використати аналогію закону для регулювання цивільних відносин вони регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства (аналогія права).

Чинний міжнародний договір, який регулює цивільні відносини, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, є частиною національного цивільного законодавства України. Якщо у

чинному міжнародному договору України, укладеному у встановленому законом порядку, містяться інші правила, ніж ті, що встановлені відповідним актом цивільного законодавства, застосовуються правила відповідного міжнародного договору України.

2. Характеристика цивільних відносин та їх суб'єктів.

Цивільно-правові відносини – це відносини, що виникають між майново відокремленими, юридично рівними учасниками, що є носіями суб'єктивних цивільних прав та обов'язків, які виникають, змінюються, припиняються на підставі юридичних актів і забезпечуються можливістю застосування засобів державного примусу.

Учасниками цивільних відносин є фізичні особи та юридичні особи. Серед інших: держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права.

Цивільне право регулює майнові і немайнові відносини, кожні з яких діляться на групи.

До майнових відносин належать:

1. Майнові відносини, пов'язані з приналежністю майна новим особам. До першої групи входять відносини власності, які закріплюють право володіння і користування майном, розпорядженням матеріальними благами;
2. Майнові відносини, пов'язані з переходом майна від одних осіб до інших або відносини в галузі товарообігу. До цієї групи входять майнові відносини, які ще називають товарно-грошовими відносинами і пов'язанні з переходом матеріальних благ від одних суб'єктів до інших на підставі договорів купівлі-продажу, поставки, оренди, найму приміщень тощо.

Цивільне право також *регулює особисті немайнові відносини, які бувають двох видів:*

1. відносини, що мають немайновий характер (визнання авторства на твори мистецтва, музики, літератури, відкриття);
2. немайнові відносини, які виникають на підставі реалізації особистих прав громадян (право на ім'я, захист честі і гідності, на таємницю листування, телефонних розмов і іншої кореспонденції).

Цивільно-правові відносини неможливі без їх учасників (суб'єктів). Відповідно до законодавства суб'єктами цивільно-правових відносин

можуть бути: громадяни України, іноземці, особи без громадянства, юридичні особи (державні підприємства, установи, приватні компанії, громадські організації та інші), Українська держава та народ України.

Більшість цивільно-правових відносин здійснюються за участю громадян, тобто, фізичних осіб. Однак, вони виступають суб'єктами цивільних відносин за умов, якщо володіють відповідними фізичними, соціальними і правовими властивостями. До *фізичних властивостей* відносяться вік людини, стан здоров'я, та інші. Соціальними властивостями можуть бути: соціальний досвід, здатність мислити тощо. **Правовими властивостями** виступають правоздатність дієздатність, деліктоздатність.

Громадяни мають право вступати у цивільні правовідносини у повному об'ємі з *настанням повноліття (18 років) або з моменту одруження*. Неповнолітні віком від 15 до 18 років можуть укладати угоди тільки за згодою своїх батьків або осіб, що їх замінюють.

В Конституції України в ст.9, 10, 13, 41 визначенні основні права громадян щодо володіння і користування власністю.

Поруч із громадянами (фізичними особами) у цивільно-правові відносин можуть вступати і юридичні особи. *Юридичними особами* визнаються організації, які мають майно, права і обов'язки, і можуть бути як позивачами так і відповідачами в суді.

Юридичні особи відрізняються від фізичних осіб рядом ознак:

- організацією людей;
- наявністю майна;
- наявністю назви, статуту, печатки;
- здатністю нести самостійну майнову відповідальність у формі відшкодування збитків;
- можливістю виступати в суді.

Юридичними особами можуть бути державні організації, фермерські сільськогосподарські господарства, приватні змішані (з іноземними фірмами) підприємства, громадські організації, політичні партії тощо.

Для юридичних осіб *початок дієздатності починається разом із виникненням правоздатності*, а правоздатність виникає з моменту державної реєстрації, або з моменту прийняття рішення про створення організації.

3. Цивільна правоздатність і дієздатність громадян.

Цивільна правоздатність і дієздатність особи – це такі правові властивості особи, які належать тільки конкретному суб'єкту і не можуть бути відчужені або передані іншим громадянам.

В ст. 9 Цивільного кодексу України закріплено, що правоздатність – це здатність особи мати юридичні права, свободи і можливість їх реалізувати. Правоздатність передбачає певне суб'єктивне право. Суб'єктивне право в свою чергу означає міру можливої поведінки особи.

Цивільна правоздатність визнається за всіма громадянами України, іноземцями, особами без громадянства незалежно від національності, освіти місця проживання та інших обставин. Вона гарантується державою, і ніхто її не може позбавити. Однак, правоздатність може бути обмежена судом у випадку притягнення особи до кримінальної відповідальності. Проте після відбування покарання обмеження особи в правоздатності втрачає свою силу.

Цивільна дієздатність – це здатність особи своїми діями набувати цивільних прав і створювати, виконувати, нести юридичні обов'язки (ст. 11 Цивільного кодексу України). Виникнення дієздатності осіб залежить від віку і стану психічного здоров'я. Дієздатність осіб може мати різні рівні, або об'єми і залежно від них, всіх осіб можна поділити на наступні категорії:

1. Особи, які повністю дієздатні;
2. Особи, які обмежені в дієздатності;
3. Неповна дієздатність;
4. Частково дієздатні особи;
5. Недієздатні особи.

Повна цивільна дієздатність виникає в осіб, які досягли 18 років, а для осіб, які одружилися раніше, дієздатність настає з моменту одруження.

Друга категорія громадян – це громадяни, які обмежені в дієздатності за рішенням суду. Це стосується тих громадян, які зловживають спиртними напоями або наркотичними речовинами.

Третю категорію складають громадяни у віці від 14 до 18 років.

Четверту категорію осіб складають частково дієздатні особи, до яких відносяться неповнолітні до 14 років. До першої групи належать неповнолітні, що мають право здійснювати дрібні побутові угоди:

право розпоряджатися своєю зарплатою, стипендією, вносити внески в банк. Вони мають право власності на майно трудового колективу або селянського господарства, якщо вони є їх членами. Такі особи особисто несуть цивільно-правову відповідальність.

Неповнолітні до 15 років мають право здійснювати лише незначні угоди купівлі-продажу, а за шкоду заподіяну неповнолітніми відповідальність несуть батьки.

П'яту категорію осіб складають громадяни повністю недієздатні, що визнані такими судом, внаслідок душевної хвороби або недоумства.

4. Немайнові та майнові права суб'єктів цивільних відносин.

Особисті немайнові права не мають економічного, майнового змісту і виникають в духовній сфері і відносяться до немайнових благ.

Різні види особистих немайнових прав можна класифікувати на три правових інститути:

1. Право на немайнові блага;
2. Право на особисту недоторканість і свободу;
3. Право на недоторканість особистого життя.

Особисті немайнові права належать кожній фізичній особі від народження або за законом. Особисті немайнові права фізичної особи не мають економічного змісту. Особисті немайнові права тісно пов'язані з фізичною особою. Фізична особа не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути позбавлена цих прав. Особистими немайновими правами фізична особа володіє довічно.

Відповідно до Конституції України фізична особа має право на життя, право на охорону здоров'я, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на свободу та особисту недоторканність, право на недоторканність особистого і сімейного життя, право на повагу до гідності та честі, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на недоторканність житла, право на вільний вибір місця проживання та на свободу пересування, право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості.

Право на ім'я громадянина забезпечує правову індивідуалізацію особи – мати певне прізвище, ім'я, по батькові. Воно закріплюється в офіційних документах. Це право надає можливість виступати в ци-

вільних правовідносинах від свого імені, вимагати поваги до нього від інших осіб. Це ім'я не можуть використовувати інші особи оскільки воно захищається законом.

Право на власне зображення означає, що ніхто не має права зображати громадянина без його згоди, за винятками вказаними в законі. Без згоди громадянина не можна його фотографувати, малювати, друкувати зображення в засобах масової інформації. Такої згоди не потрібно, якщо це робиться в інтересах держави, суспільства або якщо особа позувала авторові за плату та інше.

Право на особисту недоторканість і безпеку в Україні є найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України). Воно означає, що ніхто не може бути заарештований і триматися під вартою інакше, як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставі та в порядку, встановленому в законі (ст. 29 Конституції України).

Право на охорону життя і здоров'я (ст. 27 Конституції України) означає: право вимагати від інших осіб держави і її органів захисту від посягань на здоров'я, право на необхідну медичну допомогу, право на відшкодування збитків в зв'язку із втратою здоров'я, право на відпочинок, право на охорону природного середовища тощо.

Право на честь і гідність також відноситься до немайнових прав (ст. 28 Конституції України). Громадяни або організація вправі вимагати в судовому порядку спростування відомостей, що не відповідають дійсності або викладені неправдиво, які порочать їх честь, гідність, ділову репутацію, або завдають шкоди їх інтересам. Поряд із спростуванням таких відомостей громадяни мають право також вимагати відшкодування майнової і моральної шкоди, завданої поширенням таких відомостей.

Позовна давність – це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу. *Строк позовної давності встановлюється в три роки.*

Поруч із немайновими правами до майнових прав особи належать: право на майно, речі, доходи, гроші, цінні папери, дії, послуги, продукти творчості. Однак, основним видом об'єктів цивільних прав є речі. До них належать предмети споживання та засоби виробництва (будівлі, споруди, машини, транспорт, зв'язок, сировина, матеріали, паливо тощо). Предметами споживання виступають: продукти харчування,

одяг, взуття, предмети побуту, телефонний зв'язок, електроенергія тощо.

З цивільного товарообігу вилучені природні ресурси – надра, води і ліси, що знаходяться у виключній власності народу. В цивільному товарообміні можуть бути обмежені (придбані з особливого дозволу) або взагалі вилучені такі речі: зброя, вибухові та радіоактивні речовини, сильнодіючі отрути тощо.

До майнових прав відносяться право на доходи, що передбачає плату за експлуатацію речей, які знаходяться в цивільному товарообороті (плату за оренду, житло, транспорт тощо). Серед майнових прав є також діяльність, послуги, продукти творчості, до останніх відносяться твори мистецтва, літератури, науки, відкриття, винаходи, раціоналізаторські пропозиції.

Основне місце відводиться в цивільному праві **підприємницькій діяльності**. Згідно зі ст. 42 Конституції України кожен громадянин має право на підприємницьку діяльність яка не заборонена законом. **Підприємництво** – це самостійна, систематична, індивідуальна діяльність громадян та їх організацій по виробництву продукції, виконанню послуг та заняття торгівлею з метою одержання прибутку.

Суб'єктами підприємницької діяльності можуть бути громадяни України, іноземці, які не обмежені в дієздатності, юридичні особи всіх форм власності.

Відповідно до закону не можуть займатися підприємницькою діяльністю військовослужбовці, службові особи органів прокуратури, суду, служби безпеки, органів внутрішніх справ, арбітражу, нотаріату, а також органів державної влади і управління, місцевого і регіонального самоврядування. Не можуть бути зареєстровані як підприємці особи, яким суд заборонив здійснення відповідного роду діяльності до завершення терміну, встановленого вироком суду.

Для підприємницької діяльності необхідно отримати дозвіл (патент), а в окремих випадках ліцензію. Ліцензуванню підлягає діяльність, що передбачає: пошук та експлуатацію корисних копалин, реалізацію медикаментів, спиртних напоїв, тютюнових виробів, медичну практику, юридичну практику, утримання гральних закладів тощо.

Громадянин може здійснювати підприємницьку діяльність одноособово, або шляхом створення юридичної особи з іншими громадяна-

ми. Різновидом підприємницької діяльності є виробництво сільсько-господарської продукції, її переробка та реалізація.

Кожна особа має право на захист свого цивільного особистого немайнового або майнового права та інтересу права у разі його порушення, невизнання або оскарження. Кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства.

Способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути:

1. Визнання права;
2. Визнання правочину недійсним;
3. Припинення дії, яка порушує право;
4. Відновлення становища, яке існувало до порушення;
5. Примусове виконання обов'язку в натурі;
6. Зміна правовідношення;
7. Припинення правовідношення;
8. Відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
9. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
10. Визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом.

5. Цивільні договори та їх види.

Важливе місце в цивільних правовідносинах відводиться договорам і угодам. **Договір** – це домовленість двох і більше суб'єктів цивільно-правових відносин, яка направлена на встановлення, зміну або припинення цивільних правовідносин. В свою чергу угоди – це волевові правомірні дії громадян і організацій спрямовані на досягнення певного юридичного результату: встановлення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків.

В зв'язку з великою кількістю договорів їх можна класифікувати за різними критеріями:

- залежно від кількості суб'єктів, які їх укладають, вони можуть бути односторонніми, двосторонніми, багатосторонніми;

- залежно від способу укладання розрізняють консенсуальні і реальні. Консенсуальні договори діють з моменту їх укладання, а реальні – вимагають додаткових операцій (наприклад, передати майно) і тільки після цього починають діяти;
- залежно від інтересів і мети договори можуть бути платними і безоплатними;
- дійсними і недійсними.

Договори укладаються в усній або письмовій формі (проста і нотаріальна). Вони повинні бути у випадку письмової форми підписані і правильно оформленні, а по змісту законними, тобто відповідати діючим цивільно-правовим нормам і не суперечити їм.

Цивільним кодексом України передбачені наступні **види договорів**:

- договір купівлі-продажу;
- договір оренди;
- договір обміну, дарування, поставки;
- договір майнового найму, найму житла;
- договір підряду, перевезення;
- договір позики, доручення та інші.

Всі договори можуть бути дійсними за певних умов:

- всі особи, що укладають договір, повинні бути правоздатними і дієздатними у повному об'ємі;
- всі договори повинні відповідати закону і не виходити за його межі;
- умовою дійсності договорів є їх форма (усна, письмова, конклюдентна).

Заключною умовою дійсності договорів є вільне волевиявлення сторін договору. Це означає, що ніхто не може здійснювати фізичний чи психологічний тиск, на особу, примушувати укласти ту чи іншу угоду. Всі угоди пов'язані з насильством над стороною, вважаються не дійсними і незаконними.

Розглянемо один із видів договорів – це **договір лізингу**. За договором лізингу одна сторона (лізингодавець) передає або зобов'язується передати другій стороні (лізингоодержувачеві) у користування майно, що належить лізингодавцю на праві власності і було набуто ним без попередньої домовленості із лізингоодержувачем (прямий лізинг), або майно, спеціально придбане лізингодавцем у продавця (по-

стачальника) відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов (непрямий лізинг), на певний строк і за встановлену плату (лізингові платежі).

Предметом договору лізингу може бути неспоживна річ, визначена індивідуальними ознаками, віднесена відповідно до законодавства до основних фондів. Не можуть бути предметом договору лізингу земельні ділянки та інші природні об'єкти, а також інші речі, встановлені законом.

Якщо відповідно до договору непрямого лізингу вибір продавця (постачальника) предмета договору лізингу був здійснений лізингоодержувачем, продавець (постачальник) несе відповідальність перед лізингоодержувачем за порушення зобов'язання щодо якості, комплектності, справності предмета договору лізингу, його доставки, заміни, безоплатного усунення недоліків, монтажу та запуску в експлуатацію тощо. Якщо вибір продавця (постачальника) предмета договору лізингу був здійснений лізингодавцем, продавець (постачальник) та лізингодавець несуть перед лізингоодержувачем солідарну відповідальність за зобов'язанням щодо продажу (поставки) предмета договору лізингу.

Ремонт і технічне обслуговування предмета договору лізингу здійснюються продавцем (постачальником) на підставі договору між лізингоодержувачем та продавцем (постачальником).

Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження предмета договору лізингу несе лізингоодержувач, якщо інше не встановлено договором або законом. Якщо лізингодавець або продавець (постачальник) прострочили передання предмета договору лізингу лізингоодержувачу або лізингоодержувач прострочив повернення предмета договору лізингу лізингодавцю, ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження несе сторона, яка прострочила.

ЛЕКЦІЯ 7. СІМЕЙНЕ ПРАВО

План

- 1. Поняття, джерела і принципи сімейного права.**
- 2. Умови та порядок укладання шлюбу.**
- 3. Підстави і процедура припинення шлюбу.**

4. Права і обов'язки батьків і дітей.

5. Форми передачі прав по вихованню дітей іншими особами.

1. Поняття, джерела і принципи сімейного права.

В останні роки сімейні відносини розглядаються як важлива частина всієї системи суспільних відносин. Сім'я в сучасному суспільстві виконує важливі функції виховання підростаючого покоління, взаємної матеріальної і моральної підтримки членів сім'ї, народження дітей тощо. Серйозним показником недостатньої ефективності державної політики є низький рівень народжуваності в Україні. Розбудова української держави повинна спрямовуватись на формування спеціальної сімейної політики, що включає економічну, правову та іншу допомогу сім'ї, як найважливішому інституту суспільства.

Правове регулювання сімейних відносин в Україні, як і в більшості інших країн світу, здійснюється в рамках самостійної галузі права – сімейного права. **Сімейне право** – це сукупність правових норм, що регулюють особисті немайнові і похідні від них майнові відносини між подружжям, батьками і дітьми, іншими членами сім'ї та ін.

Історично сімейне право виникло з глибини цивільного права. Це пов'язано з розумінням сутності шлюбу як цивільного договору. Саме таке визначення шлюбу було включено до Конституції Франції 1791 р.

Основними джерелами законодавства про шлюб і сім'ю є Конституція України (ст. 51-52) та Сімейний кодекс України (далі – СК). Серед інших нормативно-правових актів як джерела сімейного законодавства можна виділити: Конвенцію про закон, що застосовується до аліментних зобов'язань на користь дітей 1956 р.; Конвенцію про юрисдикцію і право, що застосовується щодо захисту неповнолітніх 1961 р.; Конвенцію про згоду на укладення шлюбу, шлюбний вік і реєстрацію шлюбів 1962 р.; Європейську конвенцію про усиновлення дітей 1967 р.; Конвенцію про визнання розлучень та про судові розлучення подружжя 1970 р.; Конвенцію про право, що застосовується до аліментних зобов'язань 1973 р.; Європейську конвенцію про статус дітей, народжених поза шлюбом 1975 р.; Конвенцію про укладення шлюбу і визнання його недійсним 1978 р.; Конвенцію про право, що застосовується до режимів власності подружжя 1978 р.; Конвенцію про цивільні аспекти

міжнародного викрадення дітей 1980 р.; Конвенцію ООН про права дитини 1989 р.; Конвенцію про захист дітей та співробітництво у сфері усиновлення 1993 р.; Конвенція державної сімейної політики 1999 р., закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» 1992 р., «Про охорону дитинства» 2001 р., «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» 2004 р., «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» 2005 р., «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування» 2005 р., укази Президента України «Про соціально-економічну підтримку становлення та розвитку студентської сім'ї» 2000 р., «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей» 2005 р., постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про прийомну сім'ю» 2002 р., «Про затвердження Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року» 2007 р., «Про проведення експерименту з призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають під опікою(піклуванням) і проживають у сім'ях опікунів (піклувальників), за принципом «гроші ходять за дитиною» 2007 р. тощо.

Сімейний кодекс України ставить ряд завдань:

- дальше зміцнення сім'ї;
- побудова сімейних відносин на добровільній шлюбній угоді;
- виховання дітей у сім'ї з обов'язковим піклуванням батьків про їх здоров'я, фізичний і моральний розвиток, навчання і підготовку до праці;
- всебічна охорона інтересів матері і дітей;
- виховання почуття відповідальності перед сім'єю.

Кодекс включає 287 статей та складається із VII розділів:

I. Загальні положення.

II. Шлюб. Права та обов'язки подружжя.

III. Права та обов'язки матері, батька і дитини.

IV. Влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

V. Права та обов'язки інших членів сім'ї та родичів.

VI. Особливості усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями.

VII. Прикінцеві положення.

Сімейне право базується на певних принципах:

- рівноправність громадян у відносинах;
- моногамія (одношлюбність);
- свобода і добровільність в укладенні та розриві шлюбу;
- державне піклування про матір та дитину;
- взаємне піклування членів сім'ї, моральна та матеріальна підтримка один одного;
- шлюб укладається згідно з встановленими державою правилами.

В Україні після перевороту 1917 р. був відмінений церковний шлюб, як приватна справа молодих і дійсним визнаний лише громадянський шлюб, що зареєстрований в державних органах. Таке положення діє і сьогодні.

В сучасних іноземних державах питання про форму шлюбу (церковну чи громадянську) вирішується по-різному. В деяких країнах зберігається тільки церковна форма шлюбу (Греція, окремі країни Латинської Америки, деякі країни Сходу). В інших дійсним є тільки громадянський шлюб (Франція, Австрія, Аргентина, Бельгія). Нарешті допускається і релігійна і громадянська форма шлюбу (Англія, Данія, Іспанія, Італія, Канада, ряд штатів США). Практично в усіх країнах світу церемонії шлюбу передують публічне оголошення про намір укладання шлюбу.

2. Умови та порядок укладання шлюбу.

Шлюб – це сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану (далі – РАЦС).

В Україні шлюб укладається за місяць після подачі бажаними вступити в шлюб заяв в державний орган реєстрації актів цивільного стану, який підпорядкований органам місцевого самоврядування.

При наявності поважних причин *строк може бути скорочено або продовжено*, проте не більше ніж до трьох місяців, завідуючим відділом РАЦСу.

Причинами скорочення терміну подання заяви до одного місяця може бути:

- призов на дійсну військову службу;
- терміновий від'їзд майбутнього члена подружжя, що знаходиться на військовій службі і прибув на короткий час;

- вагітність жінки, що має намір вийти заміж;
- терміновий від'їзд у відрядження та ін.

Наявність вказаних причин повинно фіксуватись у відповідних документах. Варто підкреслити, що сама по собі подача заяви в РАЦС ніяких правових наслідків не тягне.

В законі чітко визначені **умови для укладання шлюбу**. По-перше, це досягнення шлюбного віку. Згідно з Кодексом, встановлено шлюбний вік для чоловіків та жінок – **18 років** (ст. 22 Кодексу). За заявою особи, яка досягла **16 років**, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам (ст. 23).

В інших країнах шлюбний вік здебільшого знаходиться в межах 18 років, однак є і відхилення. Він підвищений: в Польщі – для жінок 18 років, а для чоловіків – 21 рік; в Китаї – 20 років для жінок і 22 для чоловіків (до речі тут встановлений на кожну дитину, починаючи з другої податок в розмірі 500 у. о.). У Франції вступати в шлюб можна чоловікові у 18 років, а жінці – 16 років, в Англії і для жінок і чоловіків шлюбний вік складає 16 років.

Проте, у Франції шлюбний вік може бути знижений до одного року самим президентом, а в Німеччині це може дозволити опікунський суд. В Англії і США знизити шлюбний вік до 1 року може тільки суд, а у Швейцарії – уряд кантона.

Наступною умовою укладання шлюбу є відсутність іншого зареєстрованого шлюбу. Полігамія в законодавстві більшості держав взагалі відсутня, за винятком деяких мусульманських країн.

В ряді держав існують терміни, що забороняють вступати в новий шлюб після розлучення або смерті чоловіка (в Німеччині – 10 місяців, у Франції – 300 днів, Данії – 12 місяців для жінок і 3 місяці для чоловіків).

В Російській імперії існував закон, згідно з яким за життя можна було вступати в шлюб тільки 3 рази.

Серед **умов шлюбу** наявність добровільності вступаючих у шлюб та *відсутність близької родини між особами*, що беруть шлюб. Забороняється в Україні шлюб між родичами по прямій лінії.

Неможлива реєстрація шлюбу з особою, що визнана у встановленому порядку недієздатною або психічно хворою.

Заява про укладання шлюбу подається до будь-якого органу РАЦСу. Особи, які подали заяву, вважаються нареченими.

Право на вибір прізвища при реєстрації шлюбу:

1. Наречені мають право обрати прізвище одного з них як спільне прізвище подружжя або надалі іменуватися дошлюбними прізвищами.
2. Наречена, наречений мають право приєднати до свого прізвища прізвище нареченого, нареченої. Якщо вони обоє бажають мати подвійне прізвище, за їхньою згодою визначається з якого прізвища воно буде починатися. Складення більше двох прізвищ не допускається, якщо інше не впливає із звичаю національної меншини, до якої належить наречена і (або) наречений.
3. Якщо на момент реєстрації шлюбу прізвище нареченої, нареченого вже є подвійним, вона, він має право замінити одну із частин свого прізвища на прізвище другого.

За бажанням осіб, які подали заяву до РАЦСу чи подружжя укладається *шлюбний договір*, в якому обумовлено їх майнові відносини (правовий режим майна, порядок користування житлом, права на утримання тощо).

Шлюб, що укладений з порушенням хоча б одного з принципів та умов, визнається недійсним. **Недійсним є шлюб:**

1. Зареєстрований з особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі.
2. Зареєстрований між особами, які є родичами прямої лінії споріднення, а також між рідними братом і сестрою.
3. Зареєстрований з особою, яка визнана недієздатною.
4. Якщо шлюб зареєстровано з особою, яка вже перебуває у шлюбі, то в разі припинення попереднього шлюбу до анулювання актового запису щодо повторного шлюбу повторний шлюб стає дійсним з моменту припинення попереднього шлюбу.
5. Актовий запис про шлюб анулюється незалежно від смерті осіб, з якими було зареєстровано шлюб а також розірвання цього шлюбу.

Шлюб, визнається недійсним за рішенням суду у випадках:

1. Якщо він був зареєстрований без вільної згоди жінки або чоловіка. Згода особи не вважається вільною, зокрема, тоді, коли

в момент реєстрації шлюбу вона страждала тяжким психічним розладом, перебувала у стані алкогольного, наркотичного, токсичного сп'яніння, в результаті чого не усвідомлювала сповна значення своїх дій і (або) не могла керувати ними, або якщо шлюб було зареєстровано в результаті фізичного чи психічного насильства.

2. Якщо шлюб визнається недійсним за рішенням суду у разі його фіктивності.
3. Шлюб є фіктивним, якщо його укладено жінкою та чоловіком або одним із них без наміру створення сім'ї та набуття прав та обов'язків подружжя.
4. Шлюб не може бути визнаний недійсним, якщо на момент розгляду справи судом відпали обставини, які засвідчували відсутність згоди особи на шлюб або її небажання створити сім'ю.

3. Підстави і процедура припинення шлюбу.

Припинення шлюбу – це юридичний факт, у разі якого припиняється особисті та майнові правовідносини подружжя. Відповідно до СК шлюб за однією з двох підстав: 1) внаслідок смерті одного з подружжя або оголошення його померлим; 2) внаслідок розірвання шлюбу.

Припинення шлюбу відбувається в одних випадках *через суд* в інших – *через органи РАЦСу*.

Через органи РАЦСу у випадках:

- взаємної згоди;
- відсутності неповнолітніх дітей.

Також через органи РАЦСу шлюб розривається за заявою одного із подружжя, якщо другий із подружжя:

- визнаний безвісти відсутнім;
- визнаний недієздатним;
- засуджений до позбавлення волі на строк більше 3 років.

У всіх інших випадках припинення шлюбу проходить через рішення суду.

Позов про розірвання шлюбу може бути пред'явлений:

1. Одним із подружжя.
2. Позов про розірвання шлюбу не може бути пред'явлений протягом вагітності дружини та протягом одного року після народ-

ження дитини, крім випадків, коли один із подружжя вчинив протиправну поведінку, яка містить ознаки злочину, щодо другого з подружжя або дитини.

3. Чоловік, дружина мають право пред'явити позов про розірвання шлюбу протягом вагітності дружини, якщо батьківство зачатої дитини визнане іншою особою.
4. Чоловік, дружина мають право пред'явити позов про розірвання шлюбу до досягнення дитиною одного року, якщо батьківство щодо неї визнане іншою особою або за рішенням суду відомості про чоловіка як батька дитини виключено із актового запису про народження дитини.
5. Опікун має право пред'явити позов про розірвання шлюбу, якщо цього вимагають інтереси того з подружжя, хто визнаний недієздатним.

Суд вживає заходів щодо примирення подружжя, якщо це не суперечить моральним засадам суспільства. Суд з'ясовує фактичні взаємини подружжя, дійсні причини позову про розірвання шлюбу, бере до уваги наявність малолітньої дитини, дитини-інваліда та інші обставини життя подружжя. Суд постановляє рішення про розірвання шлюбу, якщо буде встановлено, що подальше спільне життя подружжя і збереження шлюбу суперечило б інтересам одного з них, інтересам їхніх дітей, що мають істотне значення.

Сімейне право України не встановлює переліку мотивів, що допускають розірвання шлюбу. У Франції, скажімо, такий перелік існує, це:

- взаємне погодження;
- фактичне непроживання членів подружжя разом (не менше 6 місяців);
- винувата поведінка.

Аналіз судової практики свідчить, що найбільш поширеними причинами розлучення є зловживання спиртним, довготривале непроживання подружжя разом, нездатність мати дітей, зрада тощо.

4. Права і обов'язки батьків і дітей.

Мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою. При цьому розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини.

Батьки відносно дітей зобов'язані:

- мати, батько дитини, які перебувають у шлюбі, зобов'язані забрати дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я. Дитина може бути залишена батьками у пологовому будинку або в іншому закладі охорони здоров'я, якщо вона має істотні вади фізичного і (або) психічного розвитку, а також за наявності інших обставин, що мають істотне значення;
- не пізніше одного місяця від дня народження дитини, зареєструвати народження дитини в державному органі реєстрації актів цивільного стану. Реєстрація народження дитини проводиться державним органом реєстрації актів цивільного стану з одночасним визначенням її походження та присвоєнням прізвища, імені та по батькові;
- прізвище дитини визначається за прізвищем батьків. Якщо мати, батько мають різні прізвища, прізвище дитини визначається за їхньою згодою. Батьки, які мають різні прізвища, можуть присвоїти дитині подвійне прізвище, утворене шляхом з'єднання їхніх прізвищ. Спір між батьками щодо прізвища дитини може вирішуватися органом опіки та піклування або судом. Ім'я дитини визначається за згодою батьків. По батькові дитини визначається за іменем батька;
- батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини;
- батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток;
- батьки зобов'язані забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя;
- батьки зобов'язані поважати дитину.

Забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини. Забороняються фізичні покарання тини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини.

Батьки мають права:

- на виховання дитини. Вони мають переважне право перед іншими особами на особисте виховання дитини. Батьки мають право залучати до виховання дитини інших;

- осіб, передавати її на виховання фізичним та юридичним особам. Батьки мають право обирати форми та методи виховання, крім тих, які суперечать закону, моральним засадам суспільства;
- на визначення місця проживання. Місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків. Місце проживання дитини, яка досягла десяти років, визначається за спільною згодою батьків та самої дитини. Якщо батьки проживають окремо, місце проживання дитини, яка досягла чотирнадцяти років, визначається нею самою;
- на захист прав та інтересів дитини. Батьки мають право звертатися до суду, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій за захистом прав та інтересів дитини, а також непрацездатних сина, дочки як їх законні представники без спеціальних на те повноважень;
- на спілкування між собою. Мати, батько та дитина мають право на безперешкодне спілкування між собою, крім випадків, коли таке право обмежене законом;
- на відібрання малолітньої дитини від інших осіб.

В свою чергу *дитина, повнолітні дочка, син зобов'язані піклуватися про батьків, проявляти про них турботу та надавати їм допомогу*. Повнолітні дочка, син мають право звернутися за захистом прав та інтересів непрацездатних, немічних батьків як їх законні представники, без спеціальних на те повноважень. Якщо повнолітні дочка, син не піклуються про своїх непрацездатних, немічних батьків, з них можуть бути за рішенням суду стягнуті кошти на покриття витрат, пов'язаних із наданням такого піклування.

5. Форми передачі прав по вихованню дітей іншими особами.

У сімейному праві існує інститут усиновлення (удочеріння). В силу усиновлення між усиновленим і тим, хто бере на себе цю відповідальність виникають такі ж юридичні зв'язки, як між батьками і дітьми.

Усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду. Усиновлення дитини провадиться у її найвищих інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя.

Усиновленою може бути дитина. У виняткових випадках суд може постановити рішення про усиновлення повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування. У цьому разі суд бере до уваги сімейний стан усиновлювача, зокрема відсутність у нього своїх дітей, та інші обставини, що мають істотне значення. Якщо на обліку для можливого усиновлення перебувають рідні брати та сестри, вони не можуть бути роз'єднані при їх усиновленні. За наявності обставин, що мають істотне значення, суд за згодою органу опіки та піклування може постановити рішення про усиновлення когось із них або усиновлення їх різними особами.

Усиновлювачем дитини може бути дієздатна особа віком не молодша двадцяти одного року, за винятком, коли усиновлювач є родичем дитини. Усиновлювачем може бути особа, що старша за дитину, яку вона бажає усиновити, не менш як на п'ятнадцять років. Різниця у віці між усиновлювачем та дитиною не може бути більшою ніж сорок п'ять років. У разі усиновлення повнолітньої особи різниця у віці не може бути меншою, ніж вісімнадцять років. Усиновлювачами можуть бути подружжя, а також особи, зазначені у частинах п'ятій та шостій цієї статті. Усиновлювачами не можуть бути особи однієї статі.

Не можуть бути усиновлювачами особи, які:

- обмежені у дієздатності;
- визнані недієздатними;
- позбавлені батьківських прав, якщо ці права не були поновлені;
- були усиновлювачами (опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями) іншої дитини, але усиновлення було скасовано або визнано недійсним (було припинено опіку, піклування чи діяльність прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу) з їхньої вини;
- перебувають на обліку або на лікуванні у психоневрологічному чи наркологічному диспансері;
- зловживають спиртними напоями або наркотичними засобами;
- не мають постійного місця проживання та постійного заробітку (доходу);
- страждають на хвороби, перелік яких затверджений Міністерством охорони здоров'я України;
- є іноземцями, які не перебувають у шлюбі, крім випадків, коли іноземець є родичем дитини;

- були засуджені за злочини проти життя і здоров'я, волі, честі та гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також за інші злочини;
- за станом здоров'я потребують постійного стороннього догляду;
- є особами без громадянства;
- перебувають у шлюбі з особою, яка не може бути усиновлювачем.

Над дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування встановлюється **опіка і піклування**. Опіка встановлюється над дитиною, яка не досягла чотирнадцяти років, а піклування - над дитиною у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Опіка, піклування над дитиною встановлюється органом опіки та піклування, а також судом.

Опікуном, піклувальником дитини може бути за її згодою повнолітня дієздатна особа. При призначенні дитині опікуна або піклувальника органом опіки та піклування враховуються особисті якості особи, її здатність до виховання дитини, ставлення до неї, а також бажання самої дитини. Якщо дитина постійно проживає у закладі охорони здоров'я, навчальному або іншому дитячому закладі, функції опікуна та піклувальника щодо неї покладаються на адміністрацію цих закладів.

Дитина, над якою встановлено опіку або піклування, має право:

- на проживання в сім'ї опікуна або піклувальника, на піклування з його боку;
- на забезпечення їй умов для всебічного розвитку, освіти, виховання і на повагу до її людської гідності;
- на збереження права користування житлом, у якому вона проживала до встановлення опіки або піклування. У разі відсутності житла така дитина має право на його отримання відповідно до закону;
- на захист від зловживань з боку опікуна або піклувальника.

Встановлення опіки та піклування не припиняє права дитини на отримання пенсії, аліментів, відшкодування шкоди у зв'язку з втраченою годувальника та інших соціальних виплат, призначених дитині відповідно до законів України, а також права власності дитини на ці виплати.

Права та обов'язки опікуна, піклувальника щодо дитини:

1. Опікун, піклувальник зобов'язаний виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний, духовний розвиток, забезпечити одержання дитиною повної загальної середньої освіти. Опікун, піклувальник має право самостійно визначати способи виховання дитини з урахуванням думки дитини та рекомендацій органу опіки та піклування.
2. Опікун, піклувальник має право вимагати повернення дитини від будь-якої особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду.
3. Опікун, піклувальник не має права перешкоджати спілкуванню дитини з її батьками та іншими родичами, за винятком випадків, коли таке спілкування суперечить інтересам дитини.

Ще однією формою влаштування дитини є **патронат**. За договором про патронат орган опіки та піклування передає дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, на виховання у сім'ю іншої особи (патронатного вихователя) до досягнення дитиною повноліття, за плату.

На передачу дитини у сім'ю патронатного вихователя потрібна згода дитини, якщо вона досягла такого віку, що може її висловити. За виховання дитини патронатному вихователю встановлюється плата, розмір якої визначається за його домовленістю з органом опіки та піклування.

Патронатний вихователь зобов'язаний:

- 1) забезпечити дитину житлом, одягом, харчуванням тощо;
- 2) створити дитині умови для навчання, фізичного та духовного розвитку;
- 3) захищати дитину, її права та інтереси як опікун або піклувальник, без спеціальних на те повноважень.

Договір про патронат припиняється у разі відмови від нього вихователя або дитини, яка досягла чотирнадцяти років. До призначення дитині нового вихователя або передання дитини іншій особі, навчальному закладові, закладові охорони здоров'я або соціального захисту вихователь, який відмовився від договору, зобов'язаний піклуватися про дитину.

Договір про патронат може бути розірваний за згодою сторін або за рішенням суду в разі невиконання вихователем своїх обов'язків або

якщо між ним та дитиною склалися стосунки, які перешкоджають виконанню обов'язків за договором.

ЛЕКЦІЯ 8. ТРУДОВЕ ПРАВО

План

1. Визначення трудового права і його джерела.
2. Поняття трудового договору та правовідносин у сфері праці.
3. Порядок прийняття на роботу. Підстави припинення трудового договору.
4. Робочий час і час відпочинку.
5. Трудова дисципліна, обов'язки працівника та види дисциплінарних стягнень.

1. Визначення трудового права і його джерела.

Важливе місце в правовій системі відведено окремій галузі права – трудовому праву.

Трудове право – це галузь права, що об'єднує норми, які регулюють суспільні відносини у сфері праці. До них належать як відносини працівників і службовців, так і відносини, що виникають в зв'язку з:

- виробничим навчанням і підвищенням кваліфікації;
- охороною праці;
- матеріальною відповідальністю;
- розглядом трудових спорів;
- соціальним забезпеченням.

Норми трудового права регулюють:

- порядок виникнення зміни й припинення трудових відносин;
- умови і міру праці;
- порядок і розміри її оплати;
- заходи впливу на незадовільне виконання трудових обов'язків.

Основними **джерелами** трудового права виступають Конституція України, Закони України, Кодекс законів про працю, міжнародні договори.

Конституційні норми, що закріплюють право на працю, цілком відповідають нормам ст. 23 Загальної декларації прав людини, зокрема щодо вільного обрання праці або вільного погодження на неї.

Порядок та умови використання в житті цих прав конкретизовано в Законах України «Про зайнятість населення», «Про колективні договори і угоди», «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні», «Про оплату праці» та ін.

Норми трудового права систематизовані у Кодексі законів про працю (КЗпП), що є найзмістовнішим нормативно-правовим актом. Кодекс виконує певні завдання, які полягають у визначенні правових засад і гарантій здійснення права на працю та регулюванні трудових відносин працюючих. Кодекс складається з 18 глав і 265 статей.

Особливим джерелом права є міжнародні договори, згоду на обов'язковість дотримання яких надано Верховною Радою України. Так, ратифіковано близько 50 конвенцій з питань праці Міжнародної організації праці при ООН. Крім того, існують міжнародні акти загального значення, які певною мірою теж регулюють трудові відносини, такі як Загальна декларація прав людини, Пакт про економічні та культурні права і інші.

Взагалі трудові відносини в Україні регулюються більш як 500 нормативно-правовими актами.

2. Поняття трудового договору та правовідносин у сфері праці.

У ст. 43 Конституції України вказано, що кожний громадянин має право на працю, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується.

Перш, ніж громадянин стане працівником, він повинен укласти трудовий договір.

Трудовий договір – це угода між працівником і власником (або уповноваженим органом) підприємства, установи, організації, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з дотриманням правил внутрішнього трудового розпорядку, а власник зобов'язується виплачувати зарплату і забезпечувати належні умови праці. Згідно з законодавством працівник має право укладати трудовий договір, як на одному, так і одночасно на декількох підприємствах, в установах, організаціях, якщо це не суперечить умовам договору.

Особливою формою трудового договору є контракт, в якому можуть встановлюватись за згодою сторін строки його дії, права, обов'язки і відповідальність, умови матеріального забезпечення та підстави до-

строкового розірвання договору.

Трудовий договір може бути:

- безстроковим;
- на визначений термін;
- на час виконання певної роботи;

Трудовий договір укладається, як правило, в письмовій формі.

Додержання письмової форми є обов'язковим:

1. При організованому наборі працівників;
2. При укладенні трудового договору про роботу в районах з особливими природними географічними і геологічними умовами та умовами підвищеного ризику для здоров'я;
3. При укладенні контракту;
4. У випадках, коли працівник наполягає на укладенні трудового договору у письмовій формі;
5. При укладенні трудового договору з неповнолітнім;
6. При укладенні трудового договору з фізичною особою;
7. В інших випадках, передбачених законодавством України.

Укладання трудового договору оформляється наказом чи розпорядженням власника або уповноваженим ним органом.

В ході реалізації права на працю громадяни вступають у трудові правовідносини, під якими розуміються суспільні відносини між власником або уповноваженим органом і працівником, які виникають з моменту укладання індивідуального трудового договору і породжують цілий комплекс юридичних прав і обов'язків сторін.

Подібно до інших правовідносин, трудові правовідносини мають свою структуру, до яких входять такі елементи:

- суб'єкти правовідносин;
- об'єкти правовідносин;
- зміст правовідносин.

До *суб'єктів* належить власник або уповноважений орган і працівник, що повинен бути правоздатним і дієздатним. Трудова дієздатність осіб настає, в основному, у 16 років, а в окремих випадках – з 14 років.

Об'єктом правовідносин виступає сам процес праці, а також його результати. Якщо у цивільних відносинах об'єктом виступає тільки продукт праці, то у трудових відносинах об'єктом є процес роботи, трудова дисципліна та ін.

Зміст трудових правовідносин виражають юридичні права і обов'язки учасників трудових відносин, що закріплені в Кодексі законів про працю. Самими загальними обов'язками власника є: забезпечення умов праці, своєчасна виплата зарплати, надання відпустки тощо. В свою чергу працівник зобов'язаний: виконувати роботу, дотримуватись трудової дисципліни, берегти майно та ін.

3. Порядок прийняття на роботу. Підстави припинення трудового договору.

При прийнятті на роботу важливу роль відіграє укладення трудового договору. При укладенні трудового договору може бути обумовлено *випробувальний строк* тривалістю від одного до шести місяців. До початку роботи за укладеним трудовим договором власник або уповноважений ним орган **зобов'язаний**:

- роз'яснити працівникові його права і обов'язки та умови праці;
- ознайомити працівника з правилами внутрішнього розпорядку та колективним договором;
- визначити працівникові робоче місце, забезпечити його необхідними засобами;
- провести інструктаж з техніки безпеки.

Особливе місце в трудових відносинах займають неповнолітні. Вони прирівнюються в оплаті праці до повнолітніх, а в галузі охорони праці, робочого часу, відпусток користуються пільгами. На роботу приймаються, в основному, особи не молодші 16 років, однак в окремих випадках за згодою батьків приймаються особи, які досягли п'ятнадцяти років. Поруч з цим допускається прийом і чотирнадцятилітніх на легку роботу, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процес навчання.

Важливим елементом організації трудової діяльності є встановлений порядок звільнення. **Підставами звільнення з роботи є:**

- угода сторін;
- закінчення строку дії угоди;
- призов або вступ працівника або власника - фізичної особи на військову службу;
- розірвання трудового договору з ініціативи працівника, власника або на вимогу профспілкового органу;

- переведення працівника на інше підприємство або перехід на виборну посаду;
- відмова працівника від переведення на роботу в іншу місцевість разом з підприємством, а також відмова від продовження роботи у зв'язку із зміною істотних умов праці;
- набрання законної сили вироком суду, яким працівника засуджено до позбавлення волі;
- укладення трудового договору (контракту), всупереч вимогам Закону України «Про запобігання корупції»;
- з підстав, передбачених Законом України «Про очищення влади»;
- набрання законної сили рішенням суду про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави стосовно особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;
- підстави, передбачені контрактом;
- підстави, передбачені іншими законами.

Право припинення трудового договору мають як працівники так і власники.

Працівник має право припинити трудовий договір, укладений на невизначений строк, *попередивши про це власника або уповноважений ним орган письмово за **два тижні***. Поруч з цим, при розірванні трудового договору з поважних причин власник повинен розірвати договір у строк, про який просить працівник. Якщо працівник після закінчення строку попередження про звільнення не залишив роботи і не вимагає розірвання трудового договору, власник не вправі звільнити його за поданою раніше заявою.

Працівник має право також у визначений ним строк розірвати трудовий договір за власним бажанням, якщо власник або уповноважений ним орган не виконує законодавства про працю, про охорону праці, колективного або трудового договору.

Можуть розриватися і строкові договори на вимогу працівника в разі його хвороби або інвалідності чи порушення власником умов договору.

Власником, трудовий договір, що укладений на невизначений строк, може бути припинений за наступних умов (ст.40 КЗпП). Крім вказаних умов договір може бути *розірваний з боку власника у випадках* (ст. 41 КЗпП).

Під час звільнення працівникові виплачують розрахункові виплати у розмірі однієї заробітної плати (ст. 44 КЗпП), у разі призову або вступу на військову службу, направлення на альтернативну (невійськову) службу - у розмірі двох мінімальних заробітних плат; внаслідок порушення власником законодавства про працю, колективного чи трудового договору - у розмірі, передбаченому колективним договором, але не менше тримісячного середнього заробітку.

Власник або уповноважений ним орган зобов'язаний в день звільнення видати працівникові належно оформлену трудову книжку і провести з ним розрахунок.

4. Робочий час і час відпочинку.

Робочим часом вважається час, протягом якого працівник повинен виконувати свої трудові обов'язки згідно є діючим законодавством про працю, правилами внутрішнього трудового розпорядку і колективним трудовим договором.

Згідно з діючим законодавством можна виділити ***такі види робочого часу:***

- нормальний робочий час;
- скорочений робочий час;
- неповний робочий час;
- надурочний робочий час.

Відповідно до ст. 50 КЗпП України нормальна тривалість робочого часу працівників не може перевищувати 40 год. на тиждень. Скорочений робочий час встановлюється для окремих категорій працівників. До них відносяться неповнолітні віком від 15 до 16 років та учні віком від 14 до 15 років, що працюють в період літніх канікул, яким встановлена тривалість робочого часу 24 години на тиждень, а в віці від 16 до 18 років – 36 годин на тиждень.

Скорочений робочий час встановлюється для працівників із шкідливими умовами праці – 36 годин на тиждень. Скорочений робочий день (6 годин) встановлено для деяких категорій працівників розумової праці: лікарів, вчителів, осіб професорсько-викладацького складу.

Неповний робочий час встановлюється за погодженням між сторонами під час укладання договору. Ці працівники прирівнюються до працівників з нормальною тривалістю робочого часу в трудових пра-

вах (стаж роботи), але зарплату вони отримують пропорційно відпрацьованому часу, або залежно від виробітку.

Надурочний робочий час – це робота, яка виконується працівником понад нормальний робочий день і тиждень. Власник або уповноважений ним орган може застосовувати надурочні роботи тільки у таких виняткових випадках:

1) при проведенні робіт, необхідних для оборони країни, а також відвернення громадського або стихійного лиха, виробничої аварії і негайного усунення їх наслідків;

2) при проведенні громадсько необхідних робіт по водопостачанню, газопостачанню, опаленню, освітленню, каналізації, транспорту, зв'язку - для усунення випадкових або несподіваних обставин, які порушують правильне їх функціонування;

3) при необхідності закінчити почату роботу, яка внаслідок непередбачених обставин чи випадкової затримки з технічних умов виробництва не могла бути закінчена в нормальний робочий час, коли припинення її може призвести до псування або загибелі державного чи громадського майна, а також у разі необхідності невідкладного ремонту машин, верстатів або іншого устаткування, коли несправність їх викликає зупинення робіт для значної кількості трудящих;

4) при необхідності виконання вантажно-розвантажувальних робіт з метою недопущення або усунення простою рухомого складу чи скупчення вантажів у пунктах відправлення і призначення;

5) для продовження роботи при нез'явленні працівника, який заступає, коли робота не допускає перерви; в цих випадках власник або уповноважений ним орган зобов'язаний негайно вжити заходів до заміни змінника іншим працівником.

Заборона залучення до надурочних робіт. *До надурочних робіт забороняється залучати:*

1) вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років;

2) осіб, молодших вісімнадцяти років;

3) працівників, які навчаються в загальноосвітніх школах і професійно-технічних училищах без відриву від виробництва, в дні занять.

В ст. 45 Конституції України закріплено, що кожний громадянин, який працює *має право на відпочинок*. Законодавством передбачені такі **види відпочинку**:

- перерви протягом робочого дня;
- щоденний відпочинок;
- щотижневі вихідні дні;
- святкові дні;
- міжзмінні перерви;
- щорічні відпустки.

Щорічна основна відпустка надається працівникам тривалістю не менш як *24 календарних дні* за відпрацьований робочий рік, який відраховується з дня укладення трудового договору.

Особам віком до вісімнадцяти років надається щорічна основна відпустка тривалістю *31 календарний день*.

Для деяких категорій працівників законодавством України може бути передбачена інша тривалість щорічної основної відпустки.

Щорічні додаткові відпустки надаються працівникам:

- за роботу із шкідливими і важкими умовами праці;
- за особливий характер праці;
- в інших випадках, передбачених законодавством.

Тривалість щорічних додаткових відпусток, умови та порядок їх надання встановлюються нормативно-правовими актами України.

Щорічні основна та додаткові відпустки повної тривалості у перший рік роботи надаються працівникам після закінчення шести місяців безперервної роботи на даному підприємстві, в установі, організації.

Загальні правила і додаткові пільги стосовно часу відпочинку розповсюджуються і на неповнолітніх. Зокрема, серед додаткових пільг є ті, що неповнолітнім надається відпустка в літній час або за бажанням, в будь-яку іншу пору тривалістю один календарний місяць. Вони проходять обов'язковий медичний огляд як при прийомі на роботу, так і щорічно, з метою охорони їх здоров'я і попередження професійних захворювань. Заробітна плата їм виплачується в такому розмірі як і працівникам відповідних категорій при певній тривалості щоденної роботи.

5. Трудова дисципліна, обов'язки працівника та види дисциплінарних стягнень.

Трудова дисципліна на підприємствах в установах, організаціях забезпечується створенням необхідних організаційних та економічних умов для нормальної високопродуктивної роботи, свідомим ставлен-

ням до праці, методами переконання, виховання, а також заохочення за сумлінну працю.

Питання трудової дисципліни регулюються Кодексом законів про працю (ст. 139-152) правилами внутрішнього трудового розпорядку, статутом і положеннями про дисципліну (на залізниці, морському і річковому флоті, підприємствах зв'язку та ін.).

До обов'язків працівників входять: працювати чесно і сумлінно додержуватись дисципліни праці, своєчасно виконувати розпорядження власника або уповноваженого ним органу, підвищувати продуктивність праці, поліпшувати якість продукції, додержуватись технологічної дисципліни, вимог по охороні праці, техніки безпеки та виробничої санітарії, дбайливо ставитись до майна власника.

Всі обов'язки працівника можна поділити на три групи:

1. Обов'язки, які стосуються виконання своїх персональних функцій, визначених умовами трудового договору;
2. Обов'язки, які впливають із наказів і розпоряджень власника або уповноваженого ним органу;
3. Обов'язки, які пов'язані із дотриманням іншого чинного законодавства, як на виробництві, так і за межами виробничої сфери.

За сумлінне виконання обов'язків до працівника можуть застосовуватись різні *види заохочення*, які заносяться в трудову книжку працівника, а за порушення – *дисциплінарні стягнення*.

До застосування дисциплінарного стягнення власник повинен отримати від порушника трудової дисципліни письмове пояснення. За порушення трудової дисципліни може бути застосоване лише одне дисциплінарне стягнення. Дисциплінарне стягнення застосовується не пізніше одного місяця з дня його виявлення, не враховуючи часу тимчасової непрацездатності або відпустки. В зв'язку з цим стягнення не може бути накладе не пізніше шести місяців з дня вчинення проступку (ст.148 КЗпП).

При обранні виду стягнення власник або уповноважений ним орган повинен врахувати ряд факторів:

- ступінь вини вчиненого проступку;
- величину заподіяної шкоди;
- обставини, за яких вчинено проступок;
- попередня робота працівника.

Стягнення оголошується в наказі (розпорядженні) і повідомляється працівникові під розписку. Якщо протягом року з дня накладення дисциплінарного стягнення працівника не буде піддано новому дисциплінарному стягненню, то він вважається таким, що не мав дисциплінарного стягнення. У випадку коли працівник не допустив нового порушення трудової дисципліни і до того ж проявив себе як сумлінний працівник, то стягнення може бути зняте до закінчення одного року. Протягом строку дії дисциплінарного стягнення заходи заохочення до працівника не застосовуються.

Власник або уповноважений ним орган має право замість накладання дисциплінарного стягнення передати питання про порушення трудової дисципліни на розгляд трудового колективу.

За порушення трудової дисципліни до працівника може застосовуватись тільки один із **двох видів стягнень** (ст. 147 КЗпП):

1. Догана;
2. Звільнення.

ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ З МЕТОДИЧНИМИ РЕКОМЕНДАЦІЯМИ

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 1.

Тема: Основи Конституційного законодавства (2 год.)

Мета: розкрити сутність правових норм, перш за все принципів і норм конституції, які закріплюють основи політичної та економічної організації суспільства, форму держави, порядок і принципи формування та компетенцію органів державної влади, основи правового статусу людини і громадянина.

План

1. Поняття, сутність та класифікація конституцій.
2. Значення Конституції для розвитку суспільства і держави.
3. Конституційні основи Української держави та принцип розподілу державної влади.
4. Державні символи.

Ключові поняття: конституція, верховенство права, правова держава, суверенність, демократизм, державні символи.

1. Термін «**конституція**» походить від латинського слова, що означає «устрій» або «встановлення». Вперше це визначення застосовували ще в античні часи в стародавньому Римі, під ним розумілись окремі акти імператорської влади. Застосування терміну «конституція» в сучасному його розумінні пов'язане з епохою буржуазних революцій XVIII ст. Писана конституція – це єдиний нормативний акт, прийнятий у встановленому порядку, що має чітку внутрішню структуру (розділи, глави, статті тощо) і офіційно проголошений основним законом. Неписана конституція – сукупність різних законів, звичаїв, що мають самостійне значення, прийняті в різний час і в різному порядку. В наш час такі конституції збереглись у Великобританії, Новій Зеландії, Ізраїлі.

2. **Суверенність** (від франц. «незалежність») держави означає, що її влада є верховною, самостійною і неподільною у відносинах, які мають

місце в межах кордонів цієї держави, а також незалежність і рівноправність у взаємовідносинах з іншими державами.

3. Демократизм в Україні передбачає створення сприятливих умов для широкої та реальної участі своїх громадян в управлінні справами держави і суспільства, забезпечення багатоманітності економічного, політичного, культурного життя тощо.

4. Державні символи – це сукупність конституційно закріплених знакових, образних чи музичних виразів, що юридично уособлюють державу. Вони створюються, опираючись на історичне минуле народу, його національні традиції. В якості таких державних символів виступають Державний Герб, Гімн, Прапор, а в деяких державах – Державне Гасло.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Які основні ознаки та юридичні властивості Конституції України?
2. Які повноваження має Президент України?
3. На який строк обираються судді Конституційного суду України?
4. Яку структуру має Конституція України?
5. Який порядок унесення змін до Конституції України?
6. Які державні символи має Україна?
7. Яка виборча система діє в Україні?

Теми рефератів:

1. Конституція України – Основний Закон держави і суспільства.
2. Конституційний лад України, його принципи.
3. Інститут громадянства України.
4. Принципи громадянства України.
5. Набуття, прийняття, припинення, втрата громадянства України.
6. Виборче право і виборча система України.
7. Органи державної влади в Україні.

Тестові завдання.

1. Конституція України складається із:

а) 14 розділів; б) 15 розділів; в) 16 розділів; г) 17 розділів?

2. 24 серпня 1991 року було прийнято:

а) Декларацію про державний суверенітет України; б) Акт проголошення незалежності України; в) Конституцію України; г) Європейську конвенцію з прав людини?

3. Яка функція не належить до функцій Конституції України:

а) унітарна функція; б) установча функція; в) охоронна функція; г) стабілізуюча функція?

4. Україна за формою правління:

а) президентська; б) парламентська; в) президентсько-парламентська; г) парламентсько-президентська?

5. Територія України складається:

а) із 22 областей; б) із 23 областей; в) із 24 областей; г) із 25 областей?

6. До державних символів України не належить:

а) Державний Прапор України; б) гетьманська булава; в) великий Державний Герб України; г) Державний Гімн України?

7. Джерело державної влади в Україні:

а) Верховна Рада України; б) Кабінет Міністрів України; в) Президент України; г) народ України?

8. Ким затверджується великий Державний Герб України:

а) всеукраїнський референдум; б) Президент України; в) Верховна Рада України; г) усіма зазначеними вище?

9. Конституцією України визначено, що не існує таких груп основних прав:

а) громадянські права; б) політичні права; в) юридичні права; г) культурні права?

10. Скільки статей включає в себе Конституція України:

а) 106; б) 116; в) 166; г) 161.

Аудиторна робота: усне опитування, співбесіда, заслуховування доповідей, дискусія.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 2.

Тема: Основні поняття теорії права (2 год.)

Мета: розкрити основні закономірності виникнення, розвитку та функціонування держави та права, їхню сутність, призначення і функціонування в суспільстві, а також особливості політичної та правової свідомості та правового регулювання.

План

1. Поняття права, його ознаки, функції, принципи.
2. Система права.
3. Форми (джерела) права.
4. Закони і підзаконні акти та їх систематизація.

Ключові поняття: закон, право, нормативно-правовий акт, форми (джерела) права, нормативно-правовий договір, правовий прецедент, правовий звичай, система права, галузь права, інститут права, підгалузь права, принципи права, ознаки права.

1. Право – це свобода та обґрунтованість поведінки людей відповідно до чинних нормативно-правових актів та інших джерел права. Юридичне об'єктивне право – це система правил поведінки (норм), що встановлені і охороняються державою, є загальнообов'язковими для всіх суб'єктів права і виражають юридичні права, обов'язки та направлені на регулювання суспільних відносин. Юридичне суб'єктивне право – це певні можливості, межі поведінки, міра свободи, що належать суб'єктові, який сам вирішує користуватися ними чи ні.

2. Система права – це об'єктивно зумовлена внутрішня організація і культура права певної держави, яка виражає єдність і узгодженість юридичних норм та поділ їх на галузі і інститути відповідно до особливостей суспільних відносин.

3. Форми (джерела) права – це зовнішнє оформлення змісту загальнообов'язкових правил поведінки, які офіційно встановлені (санкційовані) державою.

4. Закон – це нормативно-правовий акт органу законодавчої влади або самого народу, який регулює найважливіші суспільні відносини, приймається в особливому порядку і має найвищу юридичну силу.

Питання для самостійного опрацювання

1. Назвіть причини й закономірності виникнення права?
2. Назвіть та охарактеризуйте основні елементи правової системи та системи права.
3. У чому полягає цінність права?
4. Яке місце посідають норми права в системі соціальних норм?
5. Назвіть ознаки норм права.

6. Які способи (форми) викладу норм права в статтях нормативно-правового акту існують?
7. Які види юридичної відповідальності вам відомі?

Теми рефератів:

1. Поняття і ознаки права.
2. Функції права.
3. Джерела (форми) права: поняття і види.
4. Систематизація нормативно-правових актів, її мета і види.
5. Загальна характеристика галузей права України.
6. Поняття, ознаки і види норм права.
7. Структура норми права.
8. Тлумачення норм права.
9. Механізм правового регулювання.
10. Правові відносини: поняття, ознаки, види.
11. Правопорушення, їх види, склад, ознаки.
12. Юридична відповідальність, її характеристика.

Тестові завдання:

1. Яка з перерахованих ознак не свідчить про появу держави:

а) уведення податків та різноманітних зборів; б) розподіл членів суспільства за територіально-адміністративними ознаками; в) поступове зосередження приватної власності в руках однієї соціальної групи; г) зародження права?

2. Хто із учених античності першим побудував піраміду державної влади:

а) Птахотеп; б) Конфуцій; в) Платон; г) Лао Цзи?

3. Представник природно-правової теорії виникнення держави та права:

а) Платон; б) Г. Гроцій; в) Г. Тард; г) Є. Дюрінг?

4. Представник психологічної теорії виникнення держави та права:

а) Аристотель; б) Б. Спіноза; в) Л. Петражицький; г) Л. Гумільов?

5. Спосіб організації державної влади, що включає в себе порядок утворення державних органів і розподіл компетенції між ними, – це:

а) форма державного режиму; б) форма політичного устрою; в) форма державного устрою; г) форма правління?

6. Що не є формою державного устрою:

а) федерація; б) республіка; в) конфедерація; г) унітарна держава?

7. Система всіх органів держави, які виконують її завдання та функції, – це:

а) установи держави; б) апарат держави; в) механізм держави; г) підприємства держави?

8. Що не є органом або гілкою державної влади:

а) законодавча влада; б) виконавча влада; в) виправна влада; г) судова влада?

9. Що не є складником структури правової норми:

а) прецедент; б) гіпотеза; в) диспозиція; г) санкція?

10. Що не є видом форми (джерела) права:

а) правовий звичай; б) юридичний прецедент; в) юридичний обов'язок; г) нормативний акт?

Аудиторна робота: усне опитування, співбесіда, заслуховування доповідей, дискусія.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 3.

Тема: Основи сімейного законодавства (2 год.)

Мета: розкрити суть правових норм, спрямованих на врегулювання особистих немайнових та майнових відносин між: подружжям, батьками та дітьми, усиновлювачами та усиновленими, опікунами, піклувальниками та підопічними, патронатними вихователями та їх вихованцями та інших сімейних відносин між членами сім'ї та родичами.

План

- 1. Поняття, джерела і принципи сімейного права.**
- 2. Умови та порядок укладання шлюбу.**
- 3. Підстави і процедура припинення шлюбу.**
- 4. Права і обов'язки батьків і дітей.**

Ключові поняття: сімейне право, Сімейний кодекс України, шлюб, умови для укладання шлюбу, припинення шлюбу, права та обов'язки, патронат, аліменти, утримання.

1. Сімейне право – це сукупність правових норм, що регулюють особисті немайнові і похідні від них майнові відносини між подружжям, батьками і дітьми, іншими членами сім'ї тощо.

2. Шлюб – це сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану.

3. Припинення шлюбу – це юридичний факт, у разі якого припиняється особисті та майнові правовідносини подружжя.

4. Мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Шлюб і умови його укладання.
2. Державна реєстрація шлюбу.
3. Припинення шлюбу.
4. Шлюбний договір.
5. Особисті немайнові права і обов'язки батьків.
6. Майнові права і обов'язки батьків та дітей.

Теми рефератів:

1. Сімейне право як самостійна галузь права чи підгалузь цивільного права.
2. Історія формування сімейного законодавства України.
3. Звичай як джерело сімейного права.
4. Поняття сім'ї у законодавстві України.
5. Новели Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 року.

Тестові завдання:

1. Сімейний кодекс України набрав чинності:

а) 1 січня 2001 р.; б) 1 вересня 2001 р.; в) 1 січня 2004 р.; г) 1 вересня 2004 р.?

2. Шлюб ґрунтується на:

а) вільній згоді батьків подружжя; б) вільній згоді чоловіка та жінки; в) основі укладення шлюбного контракту; г) законодавчо не визначено?

3. У якому випадку шлюб породжує права та обов'язки подружжя щодо Сімейного кодексу України:

а) якщо його зареєстровано у церкві; б) якщо чоловік і жінка проживають разом без шлюбу більше семи років; в) якщо зареєстрований в органах реєстрації актів цивільного стану; г) усі вищезазначені варіанти?

4. Зарученими вважаються особи:

а) які подали заяву про реєстрацію шлюбу; б) батьки яких домовилися про процедуру реєстрації шлюбу; в) що уклали шлюбний контракт; г) котрі зареєстрували шлюб у церкві?

5. Коли проводиться реєстрація шлюбу після подання заяви:

а) за два тижні після цього; б) за один місяць після подання; в) за два місяці; г) за один місяць і два тижні після цього?

6. Особи, які вступають у шлюбні відносини, мають право:

а) вирішувати питання про місце проживання; б) бути взаємообізнаними про стан здоров'я одне одного; в) вибору занять, професії; г) усі вищезазначені варіанти?

7. В якому віці чоловіки мають право одружуватися:

а) у 16 років; б) у 17 років; в) у 18 років; г) у 19 років?

8. В якому віці жінки мають право виходити заміж:

а) у 16 років; б) у 17 років; в) у 18 років; г) у 19 років?

9. Яке прізвище отримує подружжя після реєстрації шлюбу:

а) жінка – прізвище чоловіка; б) чоловік – прізвище жінки; в) залишаються зі своїми прізвищами; г) можливий будь-який із зазначених варіантів?

10. Орган реєстрації актів цивільного стану припиняє дію шлюбу за заявою одного із подружжя, якщо інший:

а) відсутній або у відрядженні; б) визнаний недієздатним; в) перебуває в декретній відпустці; г) визнаний непрацездатним?

Аудиторна робота: усне опитування, співбесіда, заслуховування доповідей, дискусія.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 4.

Тема: Основи трудового законодавства (2 год.)

Мета: вивчення основних принципів та інститутів трудового права, напрямів правового регулювання трудових та тісно пов'язаних з ними відносин, набуття навичок роботи з нормативними актами.

План

- 1. Визначення трудового права і його джерела.**
- 2. Поняття трудового договору та правовідносин у сфері праці.**
- 3. Робочий час і час відпочинку.**
- 4. Трудова дисципліна, обов'язки працівника та види дисциплінарних стягнень.**

Ключові поняття: трудове право, права та обов'язки, профспілка, комісія по трудовим спорам, матеріальна відповідальність, , трудовий договір, робочим часом, трудова дисципліна, дисциплінарні стягнення, догана, звільнення.

1. Трудове право – це галузь права, що об'єднує норми, які регулюють суспільні відносини у сфері праці.

2. Трудовий договір – це угода між працівником і власником (або уповноваженим органом) підприємства, установи, організації, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з дотриманням правил внутрішнього трудового розпорядку, а власник зобов'язується виплачувати зарплату і забезпечувати належні умови праці.

3. Робочим часом вважається час, протягом якого працівник повинен виконувати свої трудові обов'язки згідно є діючим законодавством про працю, правилами внутрішнього трудового розпорядку і колективним трудовим договором.

4. Трудова дисципліна на підприємствах в установах, організаціях забезпечується створенням необхідних організаційних та економічних умов для нормальної високопродуктивної роботи, свідомим ставленням до праці, методами переконання, виховання, а також заохочення за сумлінну працю.

Питання для самостійного опрацювання:

1. У чому полягають особливості джерел трудового права?
2. Охарактеризуйте умови, що складають зміст колективного договору.
3. Що являє собою зміст трудового договору?
4. Назвіть методи забезпечення трудової дисципліни.
5. Визначте сторони колективних трудових спорів.

Теми рефератів:

1. Поняття, предмет, методи трудового права.
2. Загальна характеристика трудового законодавства.
3. Поняття, сторони, зміст і види трудового договору.
4. Трудові правовідносини (суб'єкти, об'єкти, зміст).
5. Колективний договір.
6. Трудовий договір.
7. Робочий час і його види. Поняття і види часу відпочинку.

8. Оплата праці.
9. Порядок розгляду індивідуальних трудових спорів. Порядок розгляду колективних трудових спорів.

Тестові завдання

1. Вкажіть, у якому з випадків не застосовується норма трудового права:

а) токарь працює на державному підприємстві; б) водій працює у приватному підприємстві; в) майстер із ремонту телевізорів працює самостійно за індивідуальною ліцензією; г) вчитель працює за контрактом у приватній школі?

2. Які функції трудового права вирізняють за напрямками правового впливу:

а) економічні; б) соціальні; в) ідеологічні або виховні; г) всі перераховані функції?

3. Із кількох статей складається Кодекс законів про працю України:

а) 265; б) 275; в) 285; г) 295?

4. Сторони колективного договору – це:

а) трудовий колектив і власник; б) працівник і власник; в) уповноважений орган і власник; г) всі вищезазначені сторони?

5. Учасником трудових правовідносин може бути особа, котра досягла:

а) 16 років; б) 17 років; в) 18 років; г) 20 років?

6. Трудовий договір може бути:

а) безстроковим; б) на визначений строк; в) на час виконання певної роботи; г) всі вищезазначені види?

7. Строк випробування при прийнятті на роботу не може перевищувати для робітників:

а) двох тижнів; б) одного місяця; в) трьох місяців; г) шести місяців?

8. Для якої категорії працівників не допускається встановлення випробування при прийнятті на роботу:

а) працівника, який працював на такій же роботі; б) працівника, який обіймає посаду низькокваліфікованого працівника; в) звільненого в запас з лав Збройних Сил України; г) працівника, що поєднує працю з навчанням у вищому навчальному закладі?

9. Що повинна зробити адміністрація у разі переведення працівника на іншу постійну роботу:

а) видати письмовий наказ; б) попередньо повідомити про це працівника, роз'яснивши необхідність; в) отримати попередню згоду працівника; г) усі вищезазначені дії?

10. До трудової книжки працівника не заносяться такі відомості:

а) про працівника; б) про роботу; в) про нагородження і заохочення; г) про стягнення?

Аудиторна робота: усне опитування, співбесіда, заслуховування доповідей, дискусія.

САМОСТІЙНА РОБОТА ТА МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО САМОСТІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ

Самостійна робота є складовим і водночас творчим, індивідуальним та окремим видом навчальної і наукової роботи студента поряд із лекцією та семінарським заняттям. Її суттєвими ознаками є робота безпосередньої участі викладача, але за обов'язкового контролю. Вона є внутрішньою основою зв'язку різних видів і форм занять, одним із основних методів засвоєння знань, охоплює всі форми і види діяльності навчального процесу, всю пізнавальну діяльність студентів.

Самостійна робота студента – це основний засіб засвоєння студентом навчального матеріалу у вільний від обов'язкових навчальних занять час. Її зміст визначається робочою програмою дисципліни та методичними рекомендаціями викладача.

Викладач визначає обсяг і зміст самостійної роботи, узгоджує її з іншими видами навчальної діяльності, розробляє методичні засоби проведення поточного та підсумкового контролю, аналізує результати самостійної навчальної роботи кожного студента.

За великого навчального навантаження, дефіциту часу важливе значення для студента має раціональне планування самостійної роботи. План допомагає правильно розподілити, економно використувати свій час.

Формами контролю самостійної роботи студента виступають колоквіуми, індивідуальні та групові співбесіди, тестовий контроль, контрольна робота.

Про організацію самостійної роботи студенти мають дотримуватися таких вимог:

1. Систематичність і безперервність.
2. Послідовність у роботі.
3. Правильне планування самостійної роботи, раціональне використання часу.
4. Використання відповідних методів, способів і прийомів роботи.
5. Виконання всіх вимог викладача.

Обов'язковим елементом самостійної роботи студента є занотовування змісту прочитаного з книги чи журналу. Процес занотовуван-

ня активізує головні ідеї та положення, фіксує найважливіше у змісті, позитивно впливає на запам'ятовування матеріалу. Залежно від мети та подальшого використання, від призначення студенти можуть використовувати такі форми занотовування:

- **бібліографічна довідка** – у ній зазначають автора тексту, заголовок, видавництво, рік видання, загальну кількість сторінок;
- **план** – коротка форма запису при читанні книги;
- **тези** – стислий виклад прочитаного тексту;
- **конспект** – послідовний виклад змісту книги, журналу, статті.
- **виписки** – дослівні цитати або довільні фрагменти, коли думка автора викладається словами студента з книжкового чи журнального тексту;
- **анотація** – короткий виклад основних положень джерела;
- **резюме** – короткий виклад тексту статті;
- **рецензія** – аналіз, оцінка, відгук.

ЗАПИТАННЯ, ЩО ВІНОСЯТЬСЯ НА САМОСТІЙНЕ ОПРАЦЮВАННЯ

1. Дайте визначення юридично-об'єктивного та юридично-суб'єктивного права.
2. Визначте систему права.
3. Дайте визначення й характеристику ознак держави.
4. Які ви знаєте теорії походження держави?
5. Охарактеризуйте форми держави.
6. Що таке функції держави?
7. Визначте основні форми реалізації норм права.
8. Дайте характеристику форм та джерел права.
9. Систематизація законодавства.
10. Назвіть види правопорушень.
11. Юридична відповідальність, її підстави та мета.
12. Дайте характеристику структури Конституції України 1996 р.
13. Яке призначення преамбули Конституції України?
14. Які ознаки Української держави закріплено в Конституції України?
15. У чому полягає принцип поділу державної влади?
16. Дайте характеристику державної символіки України.
17. Загальна характеристика прав, свобод обов'язків людини і громадянина.

18. Як класифікуються всі права та свободи людини і громадянина?
19. Розгляньте поняття та зміст громадянства України.
20. Які принципи та гарантії закріплює Конституція України?
21. Поняття трудового договору та правовідносин у сфері праці.
22. Розгляньте порядок прийняття на роботу та підстави звільнення.
23. Визначте тривалість робочого часу і часу відпочинку.
24. Охарактеризуйте обов'язки працівника та види дисциплінарних стягнень.
25. Назвіть види матеріальної відповідальності.
26. У яких випадках шлюб може бути розірвано?
27. Назвіть основні права та обов'язки суб'єктів сімейного права.

ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА (ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО- ДОСЛІДНИЦЬКІ ЗАВДАННЯ) ТА МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО ЇХ ВИКОНАННЯ

Мета: самостійне вивчення частини програмного матеріалу, систематизація, поглиблення, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань студента з політичної теорії держави та навичок самостійної роботи.

Індивідуальна робота студента є формою навчального навантаження, спрямованого на виконання та розвиток його творчих можливостей шляхом індивідуального підходу. Індивідуальна робота здійснюється під керівництвом викладача в позааудиторний час за окремим графіком, складеним кафедрою і з урахуванням потреб і можливостей студента. Індивідуальна робота спрямована на поглиблене вивчення окремих навчальних дисциплін.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання – вид позааудиторної роботи студента навчально-дослідного та проектно-конструкторського характеру, що має практичне значення. Мета ІНДЗ – самостійне вивчення частини програмного матеріалу, систематизація, поглиблення, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань студента з навчального курсу, розвиток навичок самостійної роботи. ІНДЗ виконується на основі знань, умінь та навичок, одержаних під час лекційних та семінарських занять, охоплює декілька тем або зміст навчального курсу в цілому.

Оцінка за ІНДЗ виставляється на підсумковому занятті з дисципліни на основі попереднього ознайомлення викладача зі змістом ІНДЗ. Можливий захист завдання шляхом усного звіту студента про виконану роботу (до 5 хвилин). Оцінка за ІНДЗ є обов'язковим компонентом семестрової оцінки і враховується при виведенні підсумкової оцінки з навчального курсу.

При вивченні матеріалу курсу «Соціологія фізичної культури і спорту» обов'язковим є виконання реферату.

Реферат – короткий виклад змісту одного або кількох документів. Він є одним із видів самостійної роботи студента, що допомагає, опрацювавши відповідні джерела, наукову та методичну літературу,

поглиблено вивчити проблеми курсу «Соціологія фізичної культури і спорту». Підготовка реферату виробляє навички самостійного аналізу джерел та наукової літератури, систематизації матеріалу та його стислого викладу. Студент самостійно вибирає одну із запропонованих тем.

Розпочинати роботу над рефератом необхідно із складання бібліографії, яка має нараховувати не менше 5-ти найменувань літератури. На даному етапі важливим є два взаємопов'язані моменти: вміння «читати» і вести запис прочитаного. Щоб глибоко зрозуміти зміст книги, потрібно раціонально її читати.

Після опрацювання всієї доступної джерельної бази необхідно скласти план реферату, в якому має бути вступ, основна частина, висновки, список літератури та додатки (при наявності).

У вступі обґрунтовується актуальність теми, її особливості, значущість щодо соціальних потреб суспільства та розвитку досліджуваної проблеми; з'ясовується стан її висвітлення в літературі, формулюється мета та завдання роботи; виокремлюються методи дослідження.

В основній частині реферату наводяться основні теоретичні ідеї, що висвітлюють дану проблему, визначають сутність (головний зміст) проблеми, основні чинники (фактори, умови), що зумовлюють розвиток явища або процесу, який вивчається. Наводиться перелік основних змістових аспектів проблеми, які розглядаються вченими. Визначаються недостатньо досліджені питання, вказується на слабку розробленість окремих проблем. Розкривається зміст кожного питання в логічній послідовності з елементами самостійного аналізу сучасного стану процесу або явища.

У висновках мають бути власні узагальнення, ідеї, думки, оцінки, пропозиції. У кінці реферату подається список літератури та додатків. У додатках наводяться таблиці, схеми, які суттєво полегшують розуміння праці.

Реферат повинен мати обсяг 12-15 сторінок комп'ютерного набору, 14 кегель (Times New Roman), інтервал 1,5, поля 3,0 – ліворуч, 1,5 – праворуч, 2,0 – верхні та не менше 2,0 – нижні поля. На сторінці має бути 30 рядків. На титульній сторінці реферату зазначається: назва навчального закладу, кафедра, тема, прізвище, ім'я, група, курс студента, що виконав реферат. Прізвище, ім'я, по батькові, вчене звання

викладача, що перевірів реферат, місце і рік написання.

Оцінювання реферату здійснюється за такими критеріями:

- вміння ставити проблему;
- вміння обґрунтовувати її соціальне значення;
- розуміння автором співвідношення між реальною проблемою та рівнем її концептуальності;
- повноту висвітлення літературних джерел, глибина їх аналізу;
- володіння методами збирання, аналізу та інтерпретації емпіричної інформації;
- самостійність роботи, оригінальність в осмисленні матеріалу;
- обґрунтування висновків та рекомендацій.

При підготовці до написання реферату, за потребою, студент може консулюватися із викладачем.

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ З ІНДЗ

1. Суспільство і держава.
2. Основні закономірності виникнення держави і права.
3. Теорії виникнення держави.
4. Поняття та ознаки держави.
5. Держава і громадянське суспільство.
6. Правова держава, її сутність, ознаки.
7. Функції держави.
8. Механізм держави.
9. Апарат держави.
10. Форми держави.
11. Поняття і основні риси правової держави.
12. Поняття права і його властивості.
13. Право в системі нормативного соціального регулювання.
14. Об'єктивне і суб'єктивне право.
15. Структура права.
16. Система права і система законодавства України.
17. Норми права, їх класифікація і структура.
18. Юридичні та інші соціальні норми.
19. Джерела права України, їх характеристика.
20. Механізм правового регулювання суспільних відносин, його елементи.

21. Ефективність правового регулювання.
22. Законність і правопорядок, їх гарантії.
23. Поняття правової поведінки.
24. Правопорушення: поняття, причини, види.
25. Юридична відповідальність: поняття, ознаки, принципи.
26. Організація публічної влади в Україні.
27. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина, їх характеристика. Громадянство України як один з інститутів конституційного права.
28. Загальні принципи і джерела правового регулювання сімейних відносин.
29. Улаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.
30. Порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів).

МОДУЛЬНІ КОНТРОЛЬНІ РОБОТИ Й МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ЇХ ВИКОНАННЯ

Модульна контрольна робота (МКР) є складовою поточного контролю і здійснюється у формі виконання студентом модульного контрольного завдання.

Написання МКР є обов'язковим. До неї допускаються всі студенти. Студент, що не з'явився на МКР, отримує оцінку 0 балів.

Готуючись до написання контрольної роботи, насамперед необхідно підібрати і вивчити літературу, що стосується тематики, яка виноситься на написання роботи. Особливу увагу потрібно приділити опануванню змісту питань теми; запам'ятовуванню сутності явищ і процесів. Критеріями якості контрольної роботи є самостійність і творчість у висвітлюванні сутності запитань.

При оцінюванні контрольної роботи враховується:

- науковість аналізу явищ і процесів;
- рівень опанування студентом навчального матеріалу;
- логічність, конкретність й послідовність викладу матеріалу;
- вміння робити висновки і рекомендації;
- грамотне написання тексту;
- зовнішнє оформлення.

ЗАВДАННЯ ДО КОМПЛЕКСНИХ МОДУЛЬНИХ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ З КУРСУ «СОЦІАЛЬНО ПРАВОВІ СТУДІЇ»

Варіант 1

1. Система і структура права. Характеристика системи прав України.
2. Конституція України: сутність, структура, значення.
3. Громадянство України як один з інститутів конституційного права.

Варіант 2

1. Юридична відповідальність: поняття, ознаки, види, підстави, мета.
2. Поняття та ознаки держави. Держава і громадянське суспільство. Правова держава, її сутність, ознаки.

3. Поняття і система сімейного права. Загальні принципи і джерела правового регулювання сімейних відносин.

Варіант 3

1. Поняття, види, особливості джерел права. Джерела права України.
2. Кодекс законів про працю України: сутність, структура, значення.
3. Функції держави. Механізм держави. Апарат держави.

Варіант 4

1. Походження, сутність, функції і форма держави. Механізм держави.
2. Сімейний кодекс України: сутність, структура, значення.
3. Спадкування за законом і за заповітом.

Варіант 5

1. Поняття правовідносин, їх основні ознаки, структура, зміст.
2. Суспільство і держава. Основні закономірності виникнення держави і права.
3. Предмет, завдання, структура, значення трудового права України.

Варіант 6

1. Правопорушення: поняття, елементи, класифікація.
2. Сімейний кодекс України: сутність, структура, значення.
3. Поняття, зміст, види, форми трудового договору та порядок його укладання. Випробування при прийнятті на роботу.

Варіант 7

1. Поняття, підстави і види юридичної відповідальності.
2. Кодекс законів про працю України: сутність, структура, значення.
3. Теорії виникнення держави..

Варіант 8

1. Система законодавства України.
2. Трудові правовідносини та інші правовідносини, що пов'язані з найманою працею.
3. Правове регулювання переводу і переміщення працівників. Загальні підстави припинення трудового договору.

Варіант 9

1. Норми права, їх класифікація і структура. Юридичні та інші соціальні норми.
2. Об'єктивне і суб'єктивне право. Структура права.
3. Загальні та додаткові підстави звільнення працівників за ініціативою роботодавця.

Варіант 10

1. Юридичні факти і їх класифікація.
2. Конституція України: сутність, структура, значення.
3. Норми права, їх класифікація і структура. Юридичні та інші соціальні норми.

Варіант 11

1. Поняття та види джерел права. Джерела права України, їх характеристика.
2. Поняття конституційного права, його предмет, джерела, значення.
3. Порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів).

Варіант 12

1. Немайнові і майнові права і обов'язки подружжя, батьків і дітей.
2. Предмет, завдання, значення трудового права України. Трудові правовідносини та інші правовідносини, що пов'язані з найманою працею.
3. Механізм правового регулювання суспільних відносин, його елементи.

Варіант 13

1. Улаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.
2. Конституція України і її структура.
3. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина, їх характеристика.

Варіант 14

1. Юридична відповідальність: поняття, ознаки, принципи, види, функції, мета, підстави для притягнення та звільнення від неї.

2. Загальні засади конституційного ладу України. Організація публічної влади в Україні.
3. Поняття правової поведінки. Правомірна поведінка.

Варіант 15

1. Правовідносини: поняття, зміст, елементи, види. Юридичні факти та їх класифікація.
2. Правопорушення: поняття, причини, види. Склад правопорушення і його ознаки.
3. Джерела трудового права України, їх характеристика.

Варіант 16

1. Сутність, сторони, зміст, порядок укладання і значення колективних договорів та угод. Колективні переговори.
2. Улаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.
3. Право в системі нормативного соціального регулювання.

Варіант 17

1. Поняття, зміст, види, форми трудового договору та порядок його укладання. Випробування при прийнятті на роботу.
2. Загальні принципи і джерела правового регулювання сімейних відносин.
3. Система права і система законодавства України.

Варіант 18

1. Правове регулювання перевodu і переміщення працівників.
2. Громадянство України як один з інститутів конституційного права.
3. Норми права, їх класифікація і структура.

Варіант 19

1. Загальні підстави припинення трудового договору.
2. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина, їх характеристика.
3. Юридичні та інші соціальні норми.

Варіант 20

1. Звільнення працівників за власним бажанням та за ініціативою третіх осіб.

2. Механізм правового регулювання суспільних відносин, його елементи.
3. Механізм держави.

Варіант 21

1. Загальні та додаткові підстави звільнення працівників за ініціативою роботодавця.
2. Організація публічної влади в Україні.
3. Структура права.

Варіант 22

1. Робочий час і його регулювання за трудовим правом України.
2. Трудові спори і порядок їх розгляду.
3. Юридична відповідальність: поняття, ознаки, принципи.

Варіант 23

1. Час відпочинку і його регулювання за трудовим правом України.
2. Правопорушення: поняття, причини, види.
3. Джерела права України, їх характеристика.

Варіант 24

1. Матеріальна відповідальність сторін трудового договору. Поняття, підстави, види матеріальної відповідальності працівників.
2. Поняття правової поведінки.
3. Об'єктивне і суб'єктивне право.

Варіант 25

1. Трудова дисципліна. Дисциплінарна відповідальність за трудовим правом.
2. Законність і правопорядок, їх гарантії.
3. Форми держави.

Норми оцінювання завдань:

1 питання	6 балів
2 питання	7 балів
3 питання	7 балів
	Всього: 20 балів

Впишіть поняття яке відповідає даному визначенню

_____ суверенна політико-територіальна організація суспільства, що володіє владою, яка здійснюється державним апаратом на основі юридичних норм, що забезпечують захист і узгодження суспільних, групових, індивідуальних інтересів зі спиранням, у разі потреби, на легальний примус.

_____ цілісна ієрархічна система державних органів, що здійснюють державну владу, а також установ, підприємств, за допомогою яких виконуються завдання і функції держави.

_____ єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні.

_____ гарантована законом міра свободи (можливості) особи, яка відповідно до досягнутого рівня еволюції людства в змозі забезпечити її існування і розвиток та закріплена у вигляді міжнародного стандарту як загальна і рівна для усіх людей.

_____ природні, основоположні, невід'ємні права людини, які мають здебільшого характер негативного права.

_____ можливості (свободи) збереження та розвитку національної самобутності людини, доступу до духовних досягнень людства, їх засвоєння, використання та участі у подальшому їх розвитку.

_____ система норм (правил поведінки) і принципів, встановлених або визнаних державою як регулятори суспільних відносин, які формально закріплюють міру свободи, рівності та справедливості відповідно до суспільних, групових та індивідуальних інтересів (волі) населення країни, забезпечуються всіма заходами легального державного впливу аж до примусу.

_____ система правових норм, які регулюють управлінські відносини у сфері здійснення виконавчої влади, розпорядничої діяльності державного апарату, його взаємовідносин з іншими державними та недержавними організаціями і громадянами.

_____ система правових норм, які регулюють майнові і особисті немайнові відносини, що укладаються між фізичними та юридичними особами як рівноправними.

_____ система правових норм, які охороняють від злочинних посягань на права і свободи людини і громадянина, конституційний лад, усі види власності тощо, установлюючи міру кримінальної відповідальності за їх вчинення.

_____ об'єктивно відокремлена система взаємопов'язаних правових норм яка регулює трудові й тісно пов'язані з ними суспільні відносини.

_____ сукупність правових норм і принципів, які регулюють та охороняють особисті й пов'язані з ними майнові відносини фізичних осіб, що виникають із шлюбу й належності до сім'ї.

_____ провідна галузь національного права, що являє собою сукупність правових норм, перш за все принципів і норм конституції, які закріплюють основи політичної та економічної організації суспільства, форму держави, порядок і принципи формування та компетенцію органів державної влади, основи правового статусу людини і громадянина.

_____ система норм і принципів, які виникають із потреби узгодження інтересів індивідів один з одним і суспільством (класом, соціальною групою, державою), спрямовані на регулювання поведінки людей відповідно до понять добра і зла і підтримуються особистими переконаннями, традиціями, вихованням, силою громадської думки.

_____ це нормативно-правовий акт вищої юридичної сили, що регулює найважливіші суспільні відносини шляхом встановлення загальнообов'язкових правил (норм); прийнятий в особливому порядку законодавчим органом (наприклад, парламентом); або безпосередньо народом.

_____ передбачене Кримінальним кодексом України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Система всіх державних органів, які організовують здійснення завдань держави та виконання її функцій, називається:

- а) механізм держави;
- б) державний примус;
- в) апарат держави.

2. Організований державою чи безпосередньо народом колектив державних службовців, який наділений владними повноваженнями, називається:

- а) апарат держави;
- б) орган держави;
- в) механізм держави;
- г) державна установа.

3. Система встановлених або санкційованих державою загальнообов'язкових правил (норм) поведінки, спрямованих на врегулювання суспільних відносин, і дотримання яких забезпечується цілеспрямованою діяльністю держави називається:

- а) право;
- б) права людини;
- в) кодекс;
- г) система права;
- і) законодавство.

4. До складних держав відноситься:

- а) деспотія;
- б) федерація;
- в) республіка;
- г) монархія.

5. Державний режим – це:

- а) порядок організації вищих державних органів;
- б) сукупність форм і методів здійснення державної влади, обсяг та рівень реальності прав і свобод громадян та рівень їх участі в управлінні справами держави і суспільства;
- в) організований державою чи безпосередньо народом колектив державних службовців, який наділений владними повноваженнями;

г) територіальний поділ держави та механізм взаємовідносин її складових частин між собою і державою в цілому.

6. Право, яке діє у конкретній державі як загальна, незалежна від волі окремого суб'єкта права потреба в регулюванні суспільних відносин між людьми, називається:

- а) публічне право;
- б) суб'єктивне право;
- в) об'єктивне право;
- г) природне право.

7. Загальні правила поведінки, що діють в суспільстві і забезпечуються різними засобами впливу, називаються:

- а) норми права;
- б) соціальні норми;
- в) етика;
- г) культура.

8. Звичаєве правило поведінки, яке санкціонується і забезпечується державою, називається:

- а) традицією;
- б) моральною нормою;
- в) правовим звичаєм.

9. Виданий уповноваженим державним органом офіційний письмовий документ, у якому закріплюються обов'язкове правило поведінки загального характеру, що забезпечуються державним примусом називається:

- а) правовий припис;
- б) норма права;
- в) нормативно-правовий акт.

10. Рішення судового органу щодо конкретної справи, яке стає обов'язковим для вирішення інших аналогічних справ, називається:

- а) постановою;
- б) вироком;
- в) правовим прецедентом.

11. Врегульовані нормами права суспільні відносини, учасники (суб'єкти) яких виступають як носії суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, що забезпечуються державою, називаються:

- а) правовими відносинами;
- б) громадянськими відносинами;
- в) суспільними відносинами.

12. Реальні соціальні блага, які задовольняють потреби й інтереси людей і з приводу яких між суб'єктами виникають, змінюються чи припиняються права та обов'язки, називаються:

- а) правовідносинами;
- б) об'єктом правовідносин;
- в) юридичними фактами.

13. Закріплені у юридичних нормах межі можливої поведінки особи щодо інших суб'єктів права називаються:

- а) природними правами;
- б) суб'єктивними правами;
- в) позитивними правами.

14. Суверенна політична та територіальна організація влади певної частини населення з притаманним їм спеціальним апаратом управління і примусу, яка спроможна за допомогою права встановлювати загальнообов'язкові для населення правила, керувати та управляти загально-суспільними справами називається:

- а) механізм держави;
- б) форма правління;
- в) держава;
- г) політичний режим.

15. Система суттєвих рис, властивих усім державам, економічною основою яких є певний тип виробничих відносин і які виражають соціально-змістовну сутність і соціальне призначення держави, називається:

- а) історичний тип держави;
- б) система держави;
- в) форма держави.

16. Політико-юридична властивість держави, яка означає її верховенство і повноту всередині країни, незалежність і рівноправність ззовні називається:

- а) форма державного правління;
- б) форма державного устрою;
- в) суверенітет держави.

17. Спосіб організації та здійснення вищої державної влади – це:

- а) форма державного правління;
- б) форма державного устрою;
- в) державний режим.

18. Форма державного устрою – це:

- а) спосіб поділу території держави на складові частини і розподілу повноважень між загальнодержавними і місцевими органами влади;
- б) спосіб організації вищої державної влади;
- в) спосіб організації центральних органів державної влади;
- г) спосіб здійснення державної влади певними методами і способами.

19. Форма державного правління, при якій влада монарха обмежується діяльністю парламенту, називається:

- а) парламентська республіка;
- б) конституційна монархія;
- в) конфедерація;
- г) імперія.

20. Елементами механізму держави є:

- а) політичні партії;
- б) органи держави;
- в) громадські організації.

21. Система всіх державних органів, що здійснюють управління суспільством, виконання функцій держави називається:

- а) органом держави;
- б) апаратом держави;
- в) механізмом держави.

22. Впорядкована, складна, багатогранна система державних і недержавних стосунків соціальних (суспільних та політичних) інститутів, що виконують певні політичні функції називається:

- а) правова система;
- б) механізм держави;
- в) політична система.

23. За строком функціонування органи держави бувають:

- а) виборні;
- б) постійні;
- в) локальні;
- г) місцеві.

24. За територією дії органи держави бувають:

- а) виборні;
- б) постійні;
- в) місцеві.

25. За способом утворення органи держави можуть бути:

- а) локальні;
- б) виборні;
- в) постійні;
- г) місцеві.

26. За принципом поділу влади органи держави можуть бути:

- а) виборні;
- б) судові;
- в) місцеві.

27. Вкажіть правильне твердження

- а) право – це особливий вид моралі;
- б) мораль – це особливий вид права;
- в) мораль і право – соціальні норми.

28. Держава забезпечує дотримання норм права в суспільстві за допомогою:

- а) переконання;
- б) державного примусу;
- в) звичаїв і традицій;
- г) релігії;
- д) моралі.

29. Ознакою права є:

- а) моральність;
- б) формальна визначеність;
- в) об'єктивність.

30. Найдієвішим регулятором суспільних відносин являються:

- а) релігійні норми;
- б) норми права;
- в) звичаї і традиції;
- г) норми моралі.

31. Вольова поведінка людей, зовнішнє оформлення їх волі, свідомості громадян і юридичних осіб називається:

- а) юридичним актом;
- б) юридичною дією;
- в) юридичним фактом.

32. Сукупність нормативно-правових актів, які видаються в установленому порядку, називається:

- а) законодавство;
- б) юридичні норми;
- в) інститут права;
- г) галузь права;
- д) закони.

33. Правовий акт, який стосується конкретного випадку чи конкретної справи, називається:

- а) індивідуальним правовим актом;
- б) нормативно-правовим актом;
- в) правовим прецедентом.

34. Система юридичних норм, які регулюють певну групу однорідних суспільних відносин у рамках галузі права, називається:

- а) інститутом права;
- б) підгалуззю;
- в) розділом.

35. Теорія, яка пов'язує виникнення держави природженими потребами одних людей керувати, а інших – підкорятись, називається:

- а) теологічна;
- б) патріархальна;
- в) договірна;
- г) психологічна;
- д) органічна.

36. Правило поведінки, яке встановлюється за взаємною домовленістю кількох суб'єктів і визнається та забезпечується державою, називається:

- а) правовий прецедент;
- б) нормативний договір;
- в) правовий звичай;
- г) нормативно-правовий акт.

37. Норми, що встановлюють бажану, але не обов'язкову поведінку суб'єктів, називаються:

- а) диспозитивні;
- б) імперативні;
- в) заохочувальні;
- г) рекомендаційні.

38. Із названих органів перерахуйте законодавчі органи України:

- а) Конституційний Суд України;
- б) Президент України;
- в) Верховна Рада України;
- г) Кабінет Міністрів України.

39. Вибори Президента України призначає:

- а) Конституційний Суд України;
- б) Верховна Рада України;
- в) Центральна виборча комісія.

40. Чергові вибори до Верховної Ради України відбуваються:

- а) в першу неділю березня п'ятого року повноважень;
- б) в останню неділю березня п'ятого року повноважень;
- в) в першу неділю жовтня п'ятого року повноважень;
- г) в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень.

41. Вибори народних депутатів до Верховної Ради України проводяться за:

- а) мажоритарною системою;
- б) пропорційною системою;
- в) змішаною системою.

42. Термін повноважень Верховної Ради України становить:

- а) 1 рік;
- б) 3 роки;
- в) 4 роки;
- г) 5 років.

43. Вкажіть вік, з якого громадянин України може бути народним депутатом України:

- а) 16 років;
- б) 18 років;
- в) 21 рік;
- г) 35 років.

44. Термін повноважень Президента України становить:

- а) 1 рік;

- б) 3 роки;
- в) 4 роки;
- г) 5 років.

45. Особлива процедура усунення Президента України з поста називається:

- а) інавгурація;
- б) імпічмент;
- в) імплементація.

46. Вкажіть, яка кількість народних депутатів становить конституційний склад Верховної Ради України:

- а) 225;
- б) 300;
- в) 400;
- г) 450.

47. Особа, яка претендує на посаду Президента України, повинна досягнути:

- а) 18 років;
- б) 21 рік;
- в) 35 років;
- г) 45 років.

48. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини призначається на:

- а) 1 рік;
- б) 3 роки;
- в) 4 роки;
- г) 5 років.

49. Від імені народу України право розпорядження природними ресурсами здійснює:

- а) Верховна Рада України;
- б) Президент України;
- в) Кабінет Міністрів України;
- г) органи місцевого самоврядування.

50. Складова адміністративно-правової норми, в якій зазначені обставини (умови), з настанням чи ненастанням яких припис вступає в дію, називається:

- а) гіпотеза;
- б) диспозиція;
- в) санкція.

51. Норми, які приписують носіям прав та обов'язків здійснювати ті чи інші дії правового характеру, називаються:

- а) зобов'язальні;
- б) забороняючі;
- в) уповноважуючі;
- г) рекомендаційні.

52. Здатність особи мати цивільні права і нести цивільні обов'язки називається:

- а) цивільна правосуб'єктність;
- б) цивільна правоздатність;
- в) цивільна дієздатність.

53. Повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла:

- а) 14 років;
- б) 16 років;
- в) 18 років;
- г) 21 року.

54. Часткову дієздатність має особа у віці:

- а) до 12 років;
- б) до 14 років;
- в) до 16 років;
- г) до 18 років.

55. Неповну дієздатність має особа у віці:

- а) 8-12 років;
- б) 12-16 років;
- в) 14-18 років;
- г) 16-21 року.

56. Над недієздатною фізичною особою встановлюється:

- а) нагляд;
- б) опіка;
- в) патронаж;
- г) піклування.

57. Над фізичними особами, цивільна дієздатність яких обмежена, встановлюється:

- а) нагляд;
- б) опіка;
- в) патронаж;
- г) піклування.

58. За договором оренди на передане орендарю майно він має право:

- а) оперативного управління;
- б) користування;
- в) повного господарського відання;
- г) володіння;
- д) розпорядження.

59. Дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків називається:

- а) зобов'язання;
- б) правочин;
- в) договір.

60. Здатність фізичної особи своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та відповідати у разі їх невиконання називається:

- а) цивільна правосуб'єктність;
- б) цивільна правоздатність;
- в) цивільна дієздатність.

61. Дитину якого віку пасажир має право провозити з собою безоплатно без права зайняття нею окремого місця:

- а) до 3 років;
- б) до 5 років;
- в) до 6 років;
- г) до 7 років.

62. Домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків називається:

- а) зобов'язання;
- б) правочин;
- в) договір.

63. Цивільна правоздатність у фізичної особи виникає:

- а) з моменту її державної реєстрації;

- б) у 16 років;
- в) у 18 років;
- г) у 21 рік.

64. Вкажіть, скільки годин на тиждень становить скорочена тривалість робочого часу для працівників віком від 16 до 18 років:

- а) 24 години;
- б) 36 годин;
- в) 38 годин;
- г) 40 годин.

65. Вкажіть, на скільки годин встановлена тривалість роботи (зміни) скорочується при роботі в нічний час:

- а) на 30 хвилин;
- б) на 1 годину;
- в) на 2 години;
- г) на 3 години.

66. Максимальний час перерви для відпочинку і харчування становить:

- а) 30 хвилин;
- б) 45 хвилин;
- в) 1 годину;
- г) 2 години.

67. Тривалість щорічної основної відпустки становить не менше:

- а) 15 днів;
- б) 24 днів;
- в) 31 дня;
- г) 45 днів.

68. Робота в надурочний час за погодинною системою оплати праці оплачується:

- а) як завжди;
- б) на 20% більше;
- в) у подвійному розмірі;
- г) у потрійному розмірі.

69. Працівник має право розірвати трудовий договір, укладений на невизначений строк, попередивши про це власника або уповноважений ним орган письмово за:

- а) 3 дні;

- б) тиждень;
- в) 2 тижні;
- г) місяць.

70. Вкажіть, скільки годин на тиждень не може перевищувати нормальна тривалість робочого часу працівників:

- а) 24 години;
- б) 36 годин;
- в) 38 годин;
- г) 40 годин.

71. Вкажіть, на скільки годин напередодні святкових і неробочих днів скорочується тривалість роботи працівників:

- а) на 30 хвилин;
- б) на 1 годину;
- в) на 2 години;
- г) на 3 години.

72. Вкажіть, які години відносить КЗпП до нічного часу:

- а) з 20 до 8 години;
- б) з 21 до 7 години;
- в) з 22 до 6 години;
- г) з 23 до 5 години.

73. Після закінчення якого строку безперервної роботи працівникам надаються щорічні основна та додаткові відпустки повної тривалості у перший рік роботи:

- а) 6 місяців;
- б) 9 місяців;
- в) 11 місяців;
- г) 12 місяців.

74. Вкажіть, як оплачується робота у святковий і неробочий день за погодинною системою оплати праці:

- а) як завжди;
- б) на 20% більше;
- в) у подвійному розмірі;
- г) у потрійному розмірі.

75. Вкажіть, до досягнення якого віку дитиною жінці надається відпустка для догляду за дитиною з виплатою за ці періоди допомоги відповідно до законодавства:

- а) 1 року;
- б) 2 років;
- в) 3 років;
- г) 6 років.

76. На підставі медичного висновку жінкам надається оплачувана відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами (до пологів) тривалістю:

- а) до 30 днів;
- б) до 56 днів;
- в) до 70 днів;
- г) до 90 днів.

77. Працівникам, що стають на роботу вперше, трудова книжка оформлюється після видання наказу про прийняття на роботу не пізніше:

- а) п'яти днів;
- б) одного тижня;
- в) одного місяця.

ПИТАННЯ ДО ПІДСУМКОВОЇ АТЕСТАЦІЇ

1. Дайте визначення юридично-об'єктивного та юридично-суб'єктивного права.
2. Назвіть ознаки, функції та принципи права.
3. Охарактеризуйте типи права.
4. Дайте характеристику норм права.
5. Дайте визначення правовідносин.
6. Визначте систему права.
7. Дайте визначення й характеристику ознак держави.
8. Які ви знаєте теорії походження держави?
9. Охарактеризуйте форми держави.
10. Що таке функції держави?
11. Які ознаки характеризують правову державу?
12. Визначте основні форми реалізації норм права.
13. Дайте характеристику форм та джерел права.
14. Систематизація законодавства.
15. Покажіть співвідношення законності і правопорядку.
16. Назвіть види правопорушень.
17. Юридична відповідальність, її підстави та мета.
18. Дайте визначення та завдання Конституції України.
19. Характеризуйте історичні передумови розвитку конституційного процесу в Україні.
20. У чому проявився демократизм першої Конституції України 1710 року?
21. Назвіть основні конституційні проекти УНР (1918-1920 рр.).
22. Дайте характеристику структури Конституції України 1996 р.
23. Яке призначення преамбули Конституції України?
24. Які ознаки Української держави закріплено в Конституції України?
25. У чому полягає принцип поділу державної влади?
26. Дайте характеристику державної символіки України.
27. Загальна характеристика прав, свобод обов'язків людини і громадянина.
28. Як класифікуються всі права та свободи людини і громадянина?
29. Розгляньте поняття та зміст громадянства України.

30. Які принципи та гарантії закріплює Конституція України?
31. Охарактеризуйте систему конституційних обов'язків громадян України.
32. Які питання відносяться до компетенції місцевого самоврядування?
33. У чому полягає політико-правове значення Конституційного Суду?
34. Які повноваження Конституційного Суду України?
35. Який порядок утворення і склад Конституційного Суду?
36. Який порядок розгляду і прийняття рішень щодо законопроектів про внесення змін до Конституції України?
37. Чому порядок внесення змін до Конституції України ускладнений порівняно з процесом прийняття поточного законодавства?
38. Дайте визначення трудового права та його джерел.
39. Поняття трудового договору та правовідносин у сфері праці.
40. Розгляньте порядок прийняття на роботу та підстави звільнення.
41. Визначте тривалість робочого часу і часу відпочинку.
42. Охарактеризуйте обов'язки працівника та види дисциплінарних стягнень.
43. Назвіть види матеріальної відповідальності.
44. Визначте порядок розгляду індивідуальних трудових спорів.
45. Дайте визначення цивільного права і його системи.
46. Охарактеризуйте цивільні відносини та їх суб'єкти.
47. Дайте загальну характеристику Сімейному кодексу.
48. Які умови і порядок укладення шлюбу?
49. У яких випадках шлюб може бути розірвано?
50. Назвіть основні права та обов'язки суб'єктів сімейного права.

КРИТЕРІЇ ТА НОРМИ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК СТУДЕНТІВ З КУРСУ «СОЦІАЛЬНО ПРАВОВІ СТУДІЇ»

Поточне оцінювання здійснюється за «Положенням про рейтингову систему оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (нова редакція)» (протокол № 2 від 29.02.2024 р.).

При оцінюванні рівня знань студента аналізу підлягають:

- **характеристика відповіді:** цілісність, повнота, логічність, обґрунтованість, правильність;
- **якість знань** (ступінь засвоєння фактичного матеріалу): осмисленість, глибина, гнучкість, дієвість, системність, узагальненість, міцність;
- **ступінь сформованості вміння поєднувати теорію і практику** під час розгляду ситуацій, практичних задач, в процесі політичної комунікації і соціалізації;
- **рівень володіння розумовими операціями:** вміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, абстрагувати, узагальнювати, робити висновки з проблем, що розглядаються;
- **досвід творчої діяльності:** вміння виявляти проблеми, розв'язувати їх, формувати гіпотези;
- **самостійна робота:** робота з навчально-методичною, науковою, допоміжною вітчизняною та зарубіжною літературою з питань, що розглядаються, вміння добувати інформацію з різноманітних джерел (нормативні, програмові; нормативні, преса), робота з комп'ютерною технікою, системою Internet .

Дані критерії є підставою для оцінювання рівня знань, умінь і навичок студентів за 100-бальною шкалою з переведенням підсумкової оцінки в національну шкалу і шкалу ECTS.

**Таблиця відповідності шкал оцінок
якості засвоєння навчального матеріалу**

Національна шкала	Шкала ECTS
5 – відмінно (90–100 балів)	A
4 – добре (82–89 балів)	B
4 – добре (75–81 балів)	C
3 – задовільно (67–74 бали)	D
3 – задовільно (60–66 бали)	E
2 – незадовільно (35–59 балів)	FX (незадовільно з можливістю повторного складання)
Незадовільно (1 – 34 бали)	F (незадовільно з обов’язковим повторним курсом)
Зараховано (60 – 100 балів)	
Не зараховано (1 – 59 балів)	

**Оцінювання навчальної роботи студентів
здійснюється за 100-бальною шкалою:**

Блок 1 (Соціологія)				Блок 2 (Правознавство)				Всього
Змістовий модуль 1	Самостійна робота	МКР	Сума за 1 блок	Змістовий модуль 2	Самостійна робота	МКР	Сума за 2 блок	
20	10	20	50	20	10	20	50	100

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

Абсолютна монархія – форма правління, за якою влада (законодавча, виконавча, судова) цілковито належить одній особі (цареві, королю, імператору).

Автократія (самодержавство) – система управління, що виявляється у необмеженій і безконтрольній владі однієї особи.

Автономія – відносно самостійні у здійсненні державної влади або місцевого самоврядування територіальні утворення у межах певної держави.

Авторитаризм – система влади, що характерна для антидемократичних політичних режимів. Влада концентрується в руках однієї особи або одного державного органу, при цьому занижується або виключається роль представницьких інститутів влади, ущемляються основні політичні права і свободи. Крайня форма авторитаризму – тоталітаризм.

Антидемократичний державний режим – державний режим, при якому суттєво утруднюються можливості реалізації прав і свобод громадян, а реальна влада зосереджується в руках неконтрольованої народом групи осіб чи в руках однієї особи.

Апарат органів виконавчої влади – організаційно поєднана сукупність структурних підрозділів і посад, які призначені для здійснення консультативних чи обслуговуючих функцій щодо виконання відповідними органами закріплених за ними повноважень.

Акт юридичний – акт (офіційний документ) волевиявлення держави, формально обов'язковий для виконання.

Аліменти – кошти, наданні у визначених законом випадках одними особами на утримання інших, які потребують матеріальної допомоги.

Апатрид – особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином. (особа без громадянства)

Батьки – батько та мати, записані органами реєстрації актів громадянського стану в книзі народжень і свідоцтві про народження дитини.

Батьківство – факт походження дитини від певного чоловіка (батька).

Батьківські права та обов'язки – особисті й майнові права та обов'язки, які закон надає батькам (батькові і матері) для забезпечен-

ня належного виховання і матеріального утримання дітей, а також захисту їхніх прав та інтересів.

Безробітні – працездатні громадяни працездатного віку, які з незалежних від них причин не мають заробітку або інших передбачених чинним законодавством доходів через відсутність відповідної роботи, зареєстровані у державній службі зайнятості, справді шукають роботу та здатні приступити до праці.

Важкі роботи – роботи, пов'язані з підвищеною витратою працівником психічних або фізичних зусиль.

Верховенство закону – визначальна роль закону в правовій системі держави, в діяльності всіх суб'єктів права, насамперед державних органів і посадових осіб.

Відповідальність юридична – вид відповідальності, сутність якої полягає у застосуванні до правопорушників передбачених законодавством санкцій, що забезпечується у примусовому порядку державою.

Відпустки – певний календарний період часу, що надається працівникам протягом року для відпочинку, відновлення працездатності, зміцнення здоров'я, задоволення інших життєво важливих потреб та інтересів зі звільненням від виконання трудових обов'язків і збереження місця роботи (посади) та зарплати (допомоги) у випадках, передбачених законом.

Відпустка щорічна – вставлена законом кількість календарних днів безперервного відпочинку, які щорічно надаються працівникові власником або уповноваженим ним органом із збереженням місця роботи і середнього заробітку.

Внутрішні функції держави – державні функції, які здійснюються у межах даної держави і в яких виявляється її внутрішня політика.

Галузь права – певна сукупність правових норм, що мають загальний предмет і метод правового регулювання.

Галузь законодавства – сукупність усіх чинних нормативно-правових актів, що мають загальний предмет і метод правового регулювання.

Гіпотеза – частина норми права, в якій встановлюються умови, за наявності яких діє правило, що встановлене в її диспозиції.

Громадянин – фізична особа (індивід), яка має громадянство даної держави.

Громадянство – необмежений у просторі й часі правовий зв'язок особи з конкретною державою, який зумовлює поширення на особу всіх конституційних прав і обов'язків.

Громадянське суспільство – незалежна, але взаємодіюча з державою форма співжиття людей, яка забезпечує найсприятливіші умови для діяльності громадян та їх об'єднань у всіх сферах суспільних відносин.

Делікт – порушення цивільно-правових норм, за яке передбачена цивільно-правова (майнова) відповідальність.

Деліктоздатність – здатність особи нести юридичну відповідальність за скоєні правопорушення.

Демократична держава – держава, що базується на визнанні та втіленні в суспільну практику таких принципів конституційного устрою, як народовладдя, політичний плюралізм, свобода й рівність громадян, реальність і невід'ємність прав людини тощо.

Демократичний державний режим – державний режим, при якому реально забезпечується реалізація широкого кола прав і свобод громадян, які мають реальні можливості впливати на формування та діяльність державних органів.

Держава – особлива політико-територіальна організація, що має суверенітет, спеціальний апарат управління й примусу і здатна надавати своїм велінням загальнообов'язкової сили для всього населення країни.

Державний апарат – система органів держави, які виконують управлінські функції.

Державна влада – здатність держави за допомогою державного апарату підкорювати своїй волі поведінку людей та їхніх об'єднань.

Державний суверенітет – повновладдя й незалежність держави, що полягають у її праві за власним розсудом вирішувати свої внутрішні й зовнішні питання без втручання в них будь-якої іншої держави.

Деспотія – влада абсолютного монарха, особа якого обожнюється, тому відкидається необхідність додержуватися законів і моральних норм, що робить його владу дійсно нічим не обмеженою.

Джерело підвищеної небезпеки – об'єкт, експлуатація якого пов'язана з підвищеною ймовірністю завдання шкоди оточенню.

Джерело (форма) права – засіб зовнішнього виразу права, за допомогою якого воно набуває формальної визначеності та загальнообов'язковості.

Диктатура – необмежена політична, ідеологічна та економічна влада, яка здійснюється певною групою осіб на чолі з лідером, ім'я якого може дати назву тому чи іншому правлінню (бонапартизм, сталінізм тощо).

Диспозиція – частина норми права, в якій визначається певне правило поведінки, тобто те, що суб'єкт повинен (або може) робити чи не робити.

Дисциплінарна відповідальність – вид юридичної відповідальності, що виникає за порушення дисципліни у сфері трудових відносин і полягає в накладанні на винних мір дисциплінарного характеру: догани чи звільнення.

Дієздатність – передбачена нормами права здатність суб'єкта своїми діями набувати й здійснювати суб'єктивні права та юридичні обов'язки.

Договір – взаємна угода між двома чи більше особами, яка спрямована на встановлення, зміну або припинення правовідносин.

Договір купівлі-продажу – усна або письмова угода за якою одна сторона (продавець) зобов'язується передати майно у власність іншій стороні (покупцеві), а друга сторона зобов'язується прийняти майно і сплатити за нього певну грошову суму.

Договір позики – договір за яким одна сторона (позикодавець) передає другій стороні (позичальникові) у власність (в оперативне управління) гроші або речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошей або рівну кількість речей того ж роду і якості.

Дуалістична монархія – монархія, в якій законодавча влада переходить до представницького виборного органу (парламенту), а монарх зберігає у своїх руках виконавчу владу і по своїй волі формує уряд, відповідальний перед ним.

Закон – нормативно-правовий акт, який регулює найважливіші суспільні відносини, приймається колегіальним представницьким органом державної влади (парламентом) або всенародним голосуванням (референдумом) і має вищу силу порівняно з іншими нормативно-правовими актами.

Законодавство – сукупність законів (актів найвищої юридичної сили, які видаються парламентом) даної держави.

Законність – правовий режим точного й неухильного здійснення законів та інших нормативних актів у всіх сферах державного й суспільного життя.

Звичай – правило поведінки людей, яке склалося історично, у результаті багаторазового повторення в певних ситуаціях, а тому виконується автоматично.

Злочин – суспільне небезпечне, протиправне, винне й карне діяння, яке завдає чи може завдати суттєвої шкоди певним суспільним відносинам, що охороняються кримінальним законом.

Зовнішні функції держави – державні функції, що здійснюються в процесі спілкування держави з іншими державами та міжнародними організаціями і в яких виявляється її зовнішня політика.

Імперія – велика багатонаціональна держава, яка створювалась шляхом насильницького (рідше – добровільного) приєднання незалежних держав або частин інших держав.

Інкорпорація – об'єднання чинних нормативних актів в одному збірнику на основі певного критерію (за алфавітом, за хронологією, за методом правового регулювання тощо) без зміни їх внутрішнього змісту.

Інститут права – частина норм певної галузі права, яка регулює конкретний вид чи сторону однорідних відносин.

Історичний тип держави і права – сукупність певних рис і ознак, які на різних етапах розвитку людства визначають соціальну сутність держави й права, тобто їх спрямованість на задоволення інтересів та потреб певного панівного класу.

Казус – подія, настання якої не викликане навмисною або необережною поведінкою особи, або випадкові дії, які мають ознаки правопорушення за винятком вини особи, що їх скоїла.

Кодекс – закон, у якому об'єднуються й систематизуються правові норми, що регламентують певну сферу суспільних відносин.

Кодифікація – об'єднання зі змінами їх внутрішнього змісту чинних нормативних актів у єдиний внутрішньо узгоджений акт.

Колективний договір – угода, що укладається між власником і найманими працівниками (колективом усіх, кому власник надає роботу) і регулює виробничі, трудові й соціально-економічні відносини сторін з метою узгодження їх інтересів на підприємствах, в установах, організаціях.

Консолідація – зведення в одне ціле кількох чинних нормативних актів.

Конституція – основний закон держави, в якому регламентуються найважливіші відносини у сферах державного устрою, організації й функціонування органів держави, правового статусу особи.

Конституційний закон – закон, який вносить певні доповнення, зміни, уточнення до тексту Конституції.

Конституційний суд – єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні.

Конфедерація – форма державного устрою, за якої держави створюють об'єднані органи для досягнення конкретних цілей (наприклад, військові) за збереження в інших питаннях цілковитої самостійності.

Кримінальна відповідальність – вид юридичної відповідальності, яка настає за скоєння злочину і полягає у застосуванні до винної особи виду і міри покарання, передбаченого Кримінальним кодексом.

Материнство – правове становище жінки у зв'язку з народженням, утриманням і вихованням дітей.

Механізм держави – система державних організацій, які забезпечують реалізацію функцій держави.

Міністерства – центральні органи виконавчої влади, покликані формувати та реалізувати державну політику у відповідних сферах суспільного життя – (секторах державного управління), їх очолюють міністри, які за посадою є членами Кабінету Міністрів України і відповідно до цього мають статус політичних діячів (політиків).

Місцеве самоврядування – право певної територіальної громади (мешканців села, кількох сіл, селища або міста) самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України.

Монархія – форма державного правління, за якої вища державна влада зосереджується (повністю або частково) в руках однієї особи – монарха й передається як спадщина представникам правлячої династії.

Напівпрезидентська (змішана) республіка – форма республіканського правління, за якої президент обирається народом, але парламентові надаються певні повноваження щодо контролю за діяльністю президента під час формування уряду та здійснення виконавчої влади.

Народ – населення певної країни.

Народний суверенітет – повновладдя народу, здійснення ним своєї невід’ємної та неподільної влади самостійно й незалежно від будь-яких інших соціальних сил.

Населення – сукупність людей, які проживають на певній території та здійснюють свою життєдіяльність у межах адміністративної чи політичної одиниці.

Національний суверенітет – повновладдя нації у вирішенні всіх питань її національного життя аж до реальної можливості створення самостійної національної держави.

Необмежені монархії – монархії, в яких влада монарха ніким і нічим не обмежується, тобто у країні немає ні органів, ні законів, що могли б у якійсь мірі змінити або відмінити волю монарха.

Необхідна оборона – захист особою свого життя і здоров’я шляхом завдання шкоди нападникові. Це дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони (ст. 36 ККУ).

Непереборна сила – надзвичайна подія (тобто явище, яке не залежить від волі людини), настання та шкідливі наслідки якої зобов’язана особа не могла ні передбачити, ні доступними їй засобами відвернути.

Нормативний договір – правило поведінки, яке встановлюється за взаємною домовленістю кількох суб’єктів і яке визнається і забезпечується державою.

Нормативно-правовий акт – виданий уповноваженим державним органом офіційний письмовий документ, у якому закріплюються норми права.

Норми права – формально визначені або санкціоновані державою загальнообов’язкові правила поведінки загального характеру, реалізація яких забезпечується державними примусовими заходами.

Норми моралі – соціальні норми, які регулюють поведінку людей шляхом її оцінки з точки зору категорій добра і зла.

Обов’язок (юридичний) – передбачені правом міра й вид необхідної поведінки суб’єкта.

Об'єкти правовідносин – соціальні блага, з приводу яких суб'єкти вступають у правовідносини.

Об'єкт правопорушення – суспільні відносини, які охороняються правом і на які дане правопорушення посягає.

Об'єктивна сторона правопорушення – зовнішній вираз проти-правного діяння.

Об'єктивне право – сукупність усіх чинних у державі правових при-писів, які встановлюють, змінюють чи скасовують загальнообов'язко-ві правила поведінки і реалізація яких забезпечується можливістю за-стосування державного примусу.

Обмежені монархії – монархії, в яких влада монарха в тій чи іншій мірі обмежується повноваженнями певних державних органів.

Опіка – засіб охорони і захисту особистих і майнових прав та інтересів неповнолітніх, що не досягли 14 років і лишилися без батьківського піклування, а також повнолітніх осіб, яких суд визнав недієздатними внаслідок душевної хвороби або недоумства.

Особа – людина як суб'єкт, що має індивідуальні інтелектуальні та інші ознаки й усвідомлює себе членом спільності таких же суб'єктів.

Особа без громадянства – особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином

Охлократія – влада, яка орієнтується на вимоги натовпу й водно-час намагається використати його для досягнення своїх цілей.

Охорона праці – система правових, соціально-економічних, орга-нізаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактич-них заходів та засобів, спрямованих на збереження здоров'я і працез-датності людини в процесі праці.

Парламентарна (конституційна) монархія – монархія, в якій влада монарха в усіх сферах здійснення державної влади суттєво об-межується: йому надаються лише формальний статус глави держави і виключно представницькі повноваження.

Підгалузь права – частина галузі права, яка складається з норм, що регулюють суспільні відносини певного виду.

Підзаконний акт – правовий акт, який видається уповноваженими на те державними органами (Президентом, Кабінетом Міністрів тощо) на основі й на виконання законів.

Піклування – засіб охорони і захисту особистих і майнових прав та інтересів неповнолітніх віком від 14 до 18 років, а також грома-

дян, яких суд визнав обмежено дієздатними внаслідок зловживання спиртними напоями або наркотичними речовинами, та осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно захищати свої права й виконувати свої обов'язки.

Поділ влади – модель побудови державного апарату, згідно з якою влада в державі має поділятися між законодавчими, виконавчими та судовими органами.

Політична влада – здатність окремих суб'єктів диктувати свою волю суспільству, спрямовувати його розвиток у відповідності зі своїми потребами та інтересами.

Політична партія – об'єднання громадян прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, які мають головною метою участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування і представництво в їх складі.

Політична система суспільства – сукупність державних та недержавних (громадських) організацій, які беруть участь у політичних відношеннях.

Помилування – повне або часткове звільнення конкретної особи від відбування кримінального покарання, заміна призначеної їй судом міри покарання або не відбутої його частини м'якшим покаранням.

Право – система загальнообов'язкових правил поведінки, що встановлені або санкціоновані державою і забезпечуються її примусом.

Правова держава – держава, в якій панує право, де діяльність усіх її органів і посадових осіб здійснюється на основі та в межах, визначених правом, де не тільки особа відповідальна за свої дії перед державою, а й держава несе реальну відповідальність перед особою за результати своєї діяльності.

Правова поведінка – передбачена нормами права соціальне значуща поведінка індивідуальних чи колективних суб'єктів, що контролюється їхніми свідомістю і волею.

Правовий звичай – звичай, схвалений державою і виконання вимог якого забезпечується державним примусом.

Правовий статус особи – сукупність закріплених у законодавстві прав, свобод, обов'язків громадян і гарантій їх здійснення.

Правовідносини – специфічні суспільні відносини, учасники яких виступають як носії прав та обов'язків, установлених нормами права.

Правоздатність – передбачена нормами права здатність суб'єкта мати суб'єктивні права та юридичні обов'язки.

Правомірна поведінка – суспільно - необхідна, бажана й допустима, під кутом зору інтересів громадянського суспільства, поведінка індивідуальних і колективних суб'єктів, що полягає у здійсненні норм права, гарантується та охороняється державою.

Правоохоронні органи – органи, які держава наділяє компетенцією охорони суспільних відносин, урегульованих правом.

Правопорушення – суспільне небезпечне, шкідливе, протиправне, винне діяння деліктоздатної особи, за яке може бути накладене покарання чи стягнення.

Правопорядок – відповідність суспільних відносин приписам норм права.

Правосуб'єктність – здатність бути суб'єктом права (учасником правовідносин).

Працівник – фізична особа, яка працює на підставі трудового договору на підприємстві, в установі або організації чи у фізичної особи, яка використовує найману працю.

Предмет правового регулювання – певні суспільні відносини, які врегульовуються даною сукупністю правових норм (наприклад, відносини, пов'язані з власністю, з відносинами у сім'ї тощо).

Президентська республіка – республіка, в якій повноваження глави держави, а в деяких випадках – і глави уряду, належать президенту, який обирається непарламентським шляхом (а саме – громадянами держави) і формує уряд, що не несе відповідальності перед парламентом.

Проступки – правопорушення, які порушують приписи норм права, але не досягають рівня суспільної небезпеки, притаманної злочинам.

Релігійні норми – правила поведінки, які містяться у тих чи інших релігійних вченнях.

Республіка – форма державного правління, в якій вищі державні органи обираються населенням або формуються загальнонаціональним представницьким органом влади.

Санкція – частина правової норми, в якій містяться вказівки на ті негативні наслідки, що наступають для суб'єкта у разі невиконання ним правил, визначених у диспозиції, або умов, встановлених у гіпотезі норми права.

Система права – внутрішня організація права, що полягає в єдності й погодженості правових приписів певної держави.

Систематизація законодавства – упорядкування чинного нормативно-правового матеріалу, об'єднання його в єдину внутрішньо узгоджену систему.

Сімейне законодавство – сукупність нормативно-правових актів, які регулюють особисті і пов'язані з ними майнові відносини громадян, що виникають із шлюбу і належності до сім'ї.

Сімейне право – сукупність правових норм, які регулюють особисті й пов'язані з ними майнові відносини громадян, що виникають із шлюбу й належності до сім'ї.

Склад злочину – сукупність передбачених кримінальним законом об'єктивних і суб'єктивних ознак, за якими суспільне небезпечне діяння визнається злочином.

Солідарна відповідальність – вид цивільно-правової відповідальності, за якої кредитор має право на свій розсуд вимагати від усіх або від кожного з боржників окремо повного або часткового виконання зобов'язання (наприклад, повернення боргу).

Соціальні норми – правила поведінки, які регулюють поведінку людей у суспільстві.

Спадщина – майно (в тому числі гроші, цінні папери) і сукупність майнових прав та обов'язків громадянина (спадкодавця), які після його смерті переходять до іншого суб'єкта (спадкоємця).

Співучасть – умисна спільна участь двох або більше осіб у вчиненні злочину.

Страйк – одночасна колективна відмова продовжувати роботу до задоволення вимог щодо виконання передбачених у законодавстві або в колективному договорі умов організації праці.

Суб'єкт правопорушення – суб'єкт, який вчинив правопорушення.

Суб'єкти правовідносин (суб'єкти права) – учасники (сторони) правовідносин, які пов'язані взаємними суб'єктивними правами і юридичними обов'язками.

Суб'єктивна сторона правопорушення – внутрішнє психологічне ставлення суб'єкта до вчиненого протиправного діяння та його наслідків.

Суб'єктивне право (право громадянина) – передбачена певною нормою права можливість суб'єкта поводити себе певним чином.

Субсидіарна відповідальність – вид цивільно-правової відповідальності іншої особи за зобов'язаннями основного боржника, який не може цілком або частково їх виконати.

Суспільство – це форма життєдіяльності людей, яка склалась історично і відокремилась від оточуючої людей природи.

Теократія – зосередження державної влади в руках духовенства або особисто глави церкви, що тягне за собою підвищення ролі релігійних норм у регулюванні суспільного та особистого життя, здійснення судочинства на основі релігійних догматів, перетворює державу на інструмент проведення політики в інтересах панівної церкви тощо.

Тиранія – влада, яка встановлюється і здійснюється шляхом відкритого, нічим не замаскованого насильства і жорстко карає будь-яку незгоду і спроби протесту проти дій владних структур.

Тоталітаризм – антидемократичний державний режим, за якого фактично панує одна політична партія, яка зростається з державним апаратом, установлюються жорстка централізація в управлінні й партійно-державний контроль за всіма сферами суспільного життя.

Трудова дисципліна – необхідність дотримання учасниками трудового процесу порядку й правил, закріплених у нормах права.

Трудовий договір – угода між працівником і власником (роботодавцем), за якою перший бере на себе зобов'язання виконувати роботу за певною спеціальністю, кваліфікацією або посадою, а другий зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату й забезпечувати певні умови праці.

Трудове законодавство – сукупність правових норм, які регламентують суспільні відносини, що виникають при застосуванні праці найманих працівників у процесі виробничої діяльності.

Унітарна держава – єдина централізована держава, що не має у своєму складі державних утворень і територія якої поділяється на адміністративно-територіальні одиниці (області, райони, провінції тощо).

Цивільне законодавство – сукупність нормативно-правових актів, які регулюють майнові відносини, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням матеріальними благами, а також деякі особисті стосунки, пов'язані з майновими (наприклад авторське право) та виключно особисті немайнові відносини, об'єктами яких можуть бути, наприклад, ім'я, честь, гідність.

Цивільно-правова відповідальність – вид юридичної відповідальності, яка виникає у фізичної чи юридичної особи при невиконанні договірних зобов'язань або завданні майнової шкоди чи порушенні особистих немайнових прав (посягання на честь, гідність особи) і полягає у покладанні на винних обов'язку відшкодувати заподіяні потерпілим збитки.

Цивільно-правовий договір – угода двох чи більше осіб, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Цивільно-правові договори є найпоширенішим видом цивільно-правових угод.

Федерація – держава, до складу якої входять кілька державних утворень (суб'єктів федерації).

Фізичні особи – індивіди (громадяни України, особи без громадянства, іноземці та особи з подвійним громадянством), які наділені законом цивільною правоздатністю та дієздатністю.

Форма держави – комплексне поняття, яке характеризує державу щодо форми правління, форми державного устрою та державного режиму.

Форма державного правління – порядок організації вищих державних органів, що визначає їхню структуру, компетенцію та взаємодію.

Форма державного устрою – територіальний поділ держави, взаємовідносини її складових частин між собою і державою в цілому та відповідну організацію державних органів.

Функції держави – основні напрями діяльності держави, в яких дістають своє вираження її сутність та соціальне призначення.

Функції права – основні напрями впливу права на суспільні відносини.

Шлюб – юридичне оформлений добровільний, вільний і рівноправний союз чоловіка і жінки, який породжує їхні взаємні права й обов'язки, спрямовані на створення сім'ї, народження і виховання дітей.

Штраф – грошове стягнення, що накладається на громадян і посадових осіб за адміністративні, кримінальні правопорушення у випадках і розмірі, встановлених законами України.

Юридична відповідальність – закріплений у законі обов'язок правопорушника зазнати з боку держави певних санкцій за скоєне ним правопорушення.

Юридичний зміст правовідносин – зафіксовані в юридичних нормах, права та обов’язки учасників правовідносин.

Юридичні факти – конкретні життєві обставини, з якими норми права пов’язують настання юридичних наслідків у вигляді виникнення, зміни чи припинення правових відносин

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Основна

Загальна теорія права : підруч. / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.

Заєць А. П. Первісне суспільство і право. *Наукові записки НаукМа. Юридичні науки*. 2018. Т. 2. С. 13-19.

Кравчук С. Й. Основи теорії держави і права: навч. посібник Київ : КОНДОР, 2018. 192 с.

Основи держави і права України: Підручник /За ред. проф. В. Л. Ортинського, проф. В. К. Грищука, М. А. Мацька. Київ : Знання, 2018. 583 с.

Основи правознавства : навч. посіб. Електронне видання. / ХЮ. А. Хоптяр, В. І. Адамовський, О. Л. Баженов, А. Л. Глушковецький, А. А. Лубчинський, А. В. Семенюк-Прибатень. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. 372 с. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/handle/123456789/6416> (дата звернення: 25.03.2025).

Основи правознавства: навч. посіб. / П. Д. Пилипенко та ін. 2-ге вид., виправ. і допов. Львів : Магнолія 2006, 2018. 467 с.

Правознавство: навч. посіб. / В. М. Олуйко та ін.; за ред. Р. І. Кондратьєва. Київ : Ін Юре, 2018. 488 с.

Правознавство: навч. посіб. / С. В. Дрожжина та ін.; за ред. С. В. Дрожжиної. Київ : Знання, 2018. 350 с.

Правознавство: навч. посіб. для студентів педагогічних спеціальностей / В. О. Мирошниченко та ін.; за ред. Д. В. Каменського, В. О. Мирошниченка. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 288 с.

Правознавство: навчальний посібник / за заг. ред. С. В. Петкова. Дніпро : Університет імені Альфреда Нобеля, 2020. 360 с.

Правознавство: Підручник / За відп. ред. О. В. Дзери. 10-е вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 848 с.

Семарак О. С., Семарак І. О. Основи правознавства: навч. посіб. Київ : Знання, 2018. 480 с.

Сухонос В. В. Теорія держави і права : підручник. Суми : Університетська книга, 2014. 544 с.

Теорія держави і права : навчальний посібник / Крестовська Н. М. та ін. Одеса : Міжнародний гуманітарний ун-т. 2021. 193 с.

Теорія держави і права : підручник / Марчук В. М. та ін. ; за заг. ред. Л. В. Ніколаєвої, Т. О. Гуржія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 424 с.

Теорія держави і права : підручник / О. М. Бандурка та ін.; за заг. ред. О. М. Бандурки. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.

Теорія держави і права : підручник / Петришин О. В. та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. 368 с.

Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров та ін ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров та ін. ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

Додаткова

Аванесян Г. М., Басенко Р. О. Цивільне право України (Загальна частина) : навч.-метод. посіб. Полтава : ПІЕП, 2020. 199 с. URL : <https://bit.ly/3QSSPHY> (дата звернення: 15.04.2025).

Адамовський В. І. Соціально-правові студії: [конспект лекцій]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. 72 с. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/7506/Adamovskyi-V.I.-Sotsialno-pravovi-studii-konspekt-lektsii.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Адамовський В. І. Соціально-правові студії: методичні рекомендації до семінарських занять. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. 62 с. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/7505/Adamovskyi-V.-I.-Sotsialno-pravovi-studii-metodychni-rekomendatsii-do-seminarskykh-zaniat.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Адамовський В. І., Семенюк-Прибатень А. В., Хоптяр Ю. А. Аналіз юридичного захисту інтелектуальної власності у контексті воєнного стану: виклики та можливості. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/103>

Адамовський В. І., Семенюк-Прибатень А. В., Гармонізація європейських і національних конституційних цінностей: сучасний стан та перспективи розвитку. *«Часопис Київського університету права»* Київ-

ський університет права НАН України Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2022. Т. 1. С. 17-22.

Бойко М. Д. Трудове право України: навч. посіб. Вид. 2-ге доповн. і перероб. Київ : Атіка, 2018. 316 с.

Болотіна Н. Б. Трудове право України: навч. посіб. Київ : Знання, 2018. 375 с.

Болотіна Н. Б. Трудове право України: підручник. 5-те вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2018. 860 с.

Дякович М. М. Сімейне право: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Правова єдність, 2009. 512 с.

Конституційне право : підручник / О. С. Бакумов та ін. ; за заг. ред. О. С. Бакумова, Т. І. Гудзь, М. І. Марчука. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2019. 484 с. URL: <https://bit.ly/3CcBJQZ> (дата звернення: 25.03.2025).

Конституційне право України : навч.-метод. посіб. / Д. С. Терлецький та ін. ; за заг. ред. Д. С. Терлецького. Одеса : 2020. 242 с.

Конституційне право України : підручник / Т. М. Слінько та ін.; за заг. ред. Т. М. Слінько. Харків : Право, 2020. 592 с. URL: <https://bit.ly/3PtIDFO> (дата звернення: 06.05.2025).

Конституційне право України: навч. посіб. для підгот. до іспиту. 2-е вид., перероб. і доп. / В. О. Боняк та ін. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ 2017. 293 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Boniak_Valentyna/Konstytutsiine_pravo_Ukrainy.pdf (дата звернення: 06.04.2025).

Конституційне право: підручник / Барабаш Ю. Г. та ін.; за заг. редакцією М. І. Козюбри Київ : Ваіте, 2021. 528 с. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/9/d/489959_0.pdf (дата звернення: 07.05.2025).

Мокрицька Н. П. Право соціального забезпечення: навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 536 с.

Основи трудового права України: курс лекцій / за ред. П. Д. Пилипенка. 4-те вид. виправ. і доп. Львів : Магнолія, 2018. 276 с.

Сімейне право України: навч. посіб. / за ред. Є. О. Харитонова. Київ : Істина, 2018. 200 с.

Сімейне право України: підручник / за ред. А. О. Дутко. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 480 с. URL: <https://bit.ly/3waBwDv> (дата звернення: 15.04.2025).

Сімейні правовідносини. Законодавство. Позовні заяви. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 320 с.

Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підручник. Харків : Еспада, 2017. 776 с.

Трудове право України : підручник / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; /С. М. Бортник та ін.. Харків, 2019. 408 с. URL: <https://bit.ly/3PtjgTh> (дата звернення: 15.04.2025).

Трудове право України: Академічний курс: підруч. для студ. Вищ. Навч. закл. / П. Д. Пилипенко та ін.; за ред. П. Д. Пилипенко. 3-тє видання, перероб. і доп. Київ : Ін. Юре, 2010. 536 с.

Трудове право України: навч. Посіб / За ред. В. О. Кучера. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 564 с. URL : <https://bit.ly/3zUN9Go> (дата звернення: 15.04.2025).

Цивільне право України: Академічний курс: підруч.: у 2 т. /за заг. ред. Я. М. Шевченко. Вид. 2-ге, доп. і перероб. Київ : Ін Юре, 2016. Т. 1. Загальна частина. 696 с.

Цивільне право України: Академічний курс: Підруч.: у 2 т. /за заг. ред. Я.М. Шевченко. Вид. 2-ге, доп. і перероб. Київ: Ін Юре, 2011. Т. 2. Особлива частина. 520 с.

Цивільне право: загальна частина. Практикум : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / кол. авт. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2020. 232 с. URL: <https://bit.ly/3SYoCbY> (дата звернення: 16.04.2025).

Шляхтун П. П. Конституційне право України: підручник. Київ: Освіта України, КНТ, 2018. 592 с.

Щербина В. І. Трудове право України: підручник / за ред. В. С. Венедиктова. Київ : Істина, 2017. 384 с.

ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН В СУСПІЛЬСТВІ

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
(МОДУЛЬ 2 «ПРАВознавство»)**

ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ

Гарнітура «Cambria».
Обл.-вид. арк. 9,76.